

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

Књ. XXIII

INSTITUT DE LA LANGUE SERBOCROATE

RECUEUIL DE DIALECTOLOGIE SERBE

N° XXIII

DRAGO ĆUPIĆ

LE PARLER DES BJELOPAVLIĆI

Comité de rédaction

Dr Pavle Ivić, Dr Asim Peco et Dr Mitar Pešikan

Rédacteur en chef

PAVLE IVIĆ

BEOGRAD

1977

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА XXIII

ДРАГО ЋУПИЋ

ГОВОР БЈЕЛОПАВЛИЋА

Уређивачки одбор

Др Павле Ивић, др Асим Пецо и др Миџар Пешикан

Главни уредник

ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД

1977

Овај рад одбрањен је као докторска дисертација на Филолошком факултету Универзитета у Београду 27. јуна 1975. године, пред комисијом коју су сачињавали:

проф. др *Радослав Бошковић*

проф. др *Павле Ивић* и

проф. др *Асим Пецо*.

Приликом припремања рада за штампу изостављен је преглед акцената, а дате су само опште напомене о акцентуацији. Систематски преглед акцената говора Бјелопавлића биће посебно припремљен и накнадно штампан.

Израду и штампање финансирале су Републичка заједница науке СР Србије Самоуправна интересна заједница за научне дјелатности СР Црне Горе, Републичка самоуправна интересна заједница усмјереног образовања — Титоград и Скупштина општине Даниловград.

Издаје Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михилова 35

Штампа ШИРО „Србија“ Београд, Мије Ковачевића 5

САДРЖАЈ

	Стр.
УМЈЕСТО ПРЕДГОВОРА	1
I дио: УВОД	3
<i>Списак литературе и скраћенице</i>	9
II дио: ГЛАСОВИ И АКЦЕНАТ	17
A. Вокализам	17
Вокал <i>a</i>	18
Вокал <i>ä</i>	19
Вокал <i>e</i>	21
Вокал <i>o</i>	22
Вокал <i>y</i>	23
Вокал <i>и</i>	24
Вокал <i>р</i> и рефлекс <i>д</i>	24
Ј а т	25
Редукције вокала у сандхију	31
Финалне секвенце неких вокала	31
Судбина неких скупова и однос вокала	32
B. Консонантизам	33
Сугласник <i>x</i>	33
Сугласници <i>в, ф, б, њ</i>	37
Сугласник <i>ј</i>	39
Сугласници <i>ш, ж, ч, њ</i>	43
Сугласници <i>џ</i> и <i>џ</i>	44
Сугласник з (дз)	47
Сугласници <i>ћ</i> и <i>ћ</i>	47
Сугласници <i>л</i> и <i>љ</i>	48
Сугласници <i>м, н, њ</i>	51
Сугласници <i>к, г</i>	52
Јотовање	52
Старо јотовање	52
Ново јотовање	52
Јекавско јотовање	54
Асимилација сугласника	57
Дисимилација	57
Десоноризација	58
Метатеза	58
Консонантске групе	59

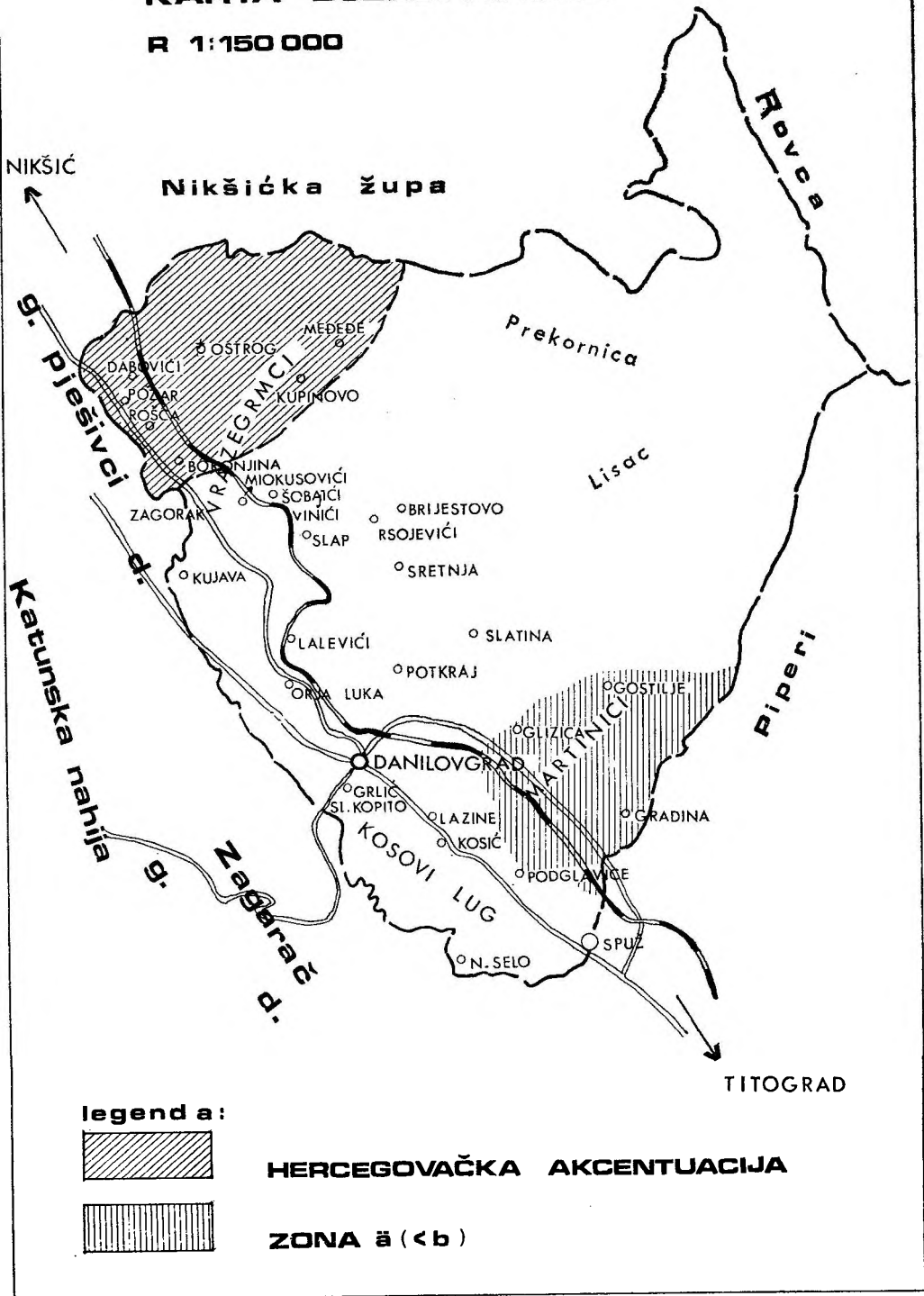
VIII

В. Акценаци	63
III дио: МОРФОЛОГИЈА	71
А. <i>Именице</i>	71
Једнина	72
Номинатив	72
Генитив	74
Вокатив	74
Инструментал	75
Локатив	76
Множина	76
Номинатив	76
Генитив	78
Датив и инструментал	79
Локатив	80
Б. <i>Замјенице</i>	81
В. <i>Придјиви</i>	84
Г. <i>Бројеви</i>	87
Д. <i>Глаголи</i>	89
Инфинитив	89
Презент	89
Аорист	93
Имперфекат	94
Радни глаголски придјев	94
Трпни глаголски придјев	96
Глаголски прилог садашњи	97
Глаголски прилог прошли	97
Футур	97
Футур II	97
Императив	98
Кондиционал	99
Плусквамперфекат	99
Ђ. <i>Нейромјенљиве ријечи</i>	100
Прилози	100
Партикуле	102
Неке напомене о творби ријечи	102
IV дио: СИНТАКСА	109
А. <i>Уйошреба падежса</i>	109
1. <i>Падежи у слободној уйошреби</i>	109
Номинатив	109
Вокатив	109
Генитив	110
Датив	112
Акузатив	113
Инструментал	114
Неколике напомене о локативу	115
2. <i>Предлошке конструије</i>	117
С(а) — 117, С(а) + генитив — 117, С(а) + инструментал — 119; За — 121, За + генитив — 121, За + акузатив — 122, За + инструментал — 123; Од — 124; До — 126; Без — 127; Код — 128; На — 129; У — 131; О — 133, О + акузатив — 133, О + локатив — 134; По — 134, По + локатив — 136, По + акузатив — 136; Под — 137, Под + акузатив — 137, Под + инструментал — 138; Испод — 138; Над — 139, Над + акузатив — 139, Над + инструментал — 139; Изнад — 140; Пре(к)о —	

141; Због, Ради, Поради, Заради — 142; Око — 142; Мимо — 143, Мимо+генитив — 143, Мимо+акузатив — 144; Против — 144; Поред — 144; Уочи — 145; Међу — 145; Између — 146; Послије(д), Прије(д) — 146; Савр(х)/Св(х), Повр(х), Увр(х), Навр(х) — 147; Садно, Подно, Удно — 148; Близу — 148, Близу+генитив — 148, Близу+датив — 148; Усред, Насред, Посред — 149; Пут — 149; Више, Ниже — 149, Више+генитив, Ниже+генитив — 149, Више+акузатив, Ниже+акузатив — 150; Пред — 150, Пред+акузатив — 150, Пред+инструментал — 150; Испред — 151; Покрај — 152; Накрај — 152; Украј — 152; Искрај — 153; Мјесто, Намјесто, Умјесто — 153; У име — 153; Осим — 153; Лише — 154; Низ — 154; Уз(а) — 155; При — 155; К(а) — 156; Према/спрема — 157, Према+генитив — 157, Према+датив — 157, Према+локатив — 158; Из — 158; Кроз — 159; Предлози који нијесу у употреби у говору Бејлопавлић — 159.	
Б. Из синџаксе глагола	161
Презент	161
Инфинитив	162
Перфекат	163
Плусквамперфекат	164
Футур	164
Футур I	164
Футур II	165
Имперфекат	166
Аорист	169
Императив	171
Потенцијал	172
Глаголски придјиви	173
Радни глаголски придјев	173
Трпни глаголски придјев	174
Глаголски прилози	174
Глаголски прилог садашњи	174
Глаголски при ог прошли	175
В. Неколико најомена о реченици	176
1. Употреба везника	176
2. Слагање реченичних дјелова	181
3. Из фразеологије	183
V дио: ИЗ ЛЕКСИКЕ	185
Турцизми	187
Романизми	197
VI дио: ПРИМЈЕРИ ВЕЗАНОГ ГОВОРА	201
VII дио: ЗАКЉУЧАК	212
VIII дио: РЕЗЈУМЕ	219

KARTA BJELOPAVLICA

R 1:150 000

УМЈЕСТО ПРЕДГОВОРА

Прије десетак година професор Радосав Бошковић дао ми је идеју да отпочнем да испитујем говор Бјелопавлића и дам његов монографски приказ. Отада сам систематски прикупљао грађу за обраду овога говора и у времену од 1967. до 1974. године обишао сам сва села и засеоке Бјелопавлића. Знајући да је у литератури веома мало речено о говору овога племена, пажљиво сам правео биљешке и магнетофонске снимке, водећи рачуна о старом дијалектолошком правилу да забиљежим ријечи и мисли најаутентичнијих представника говора. Зато сам у свим селима и засеокима тражио информаторе који би ми дали најбоље одговоре на питања која су ме интересовала. На тај начин добио сам податке од информатора чији говор представља стање од почетка овога вијека до наших дана. У записивању података ријетко сам се служио језичким упитницима, премда их нијесам искључивао, јер сам, кроз слободни, невезани разговор, желио да доживим у што већој мјери аутентични говор нарочито представника старијих генерација. На магнетофонским тракама имам највише записа из слободног разговора а знатно мање “цјелина говорног језика“, цјеловитих прича информатора. Веома добре информације о говору овога краја добио сам из причања старијих људи и жена о историјским догађајима из даље и ближе прошлости, о ратовању. У причањима ових људи као да нема сјећања на лијепе тренутке, вјечито су борбе, сукоби с различитим непријатељима, патнички, муко-трпни живот. Скоро нигдје нијесам могао забиљежити шаљиву причу, згоде и незгоде из ратарског и чобанског живота; сва сјећања и приче су везани за ратове, глад, немаштину. То је нормална посљедица историјских прилика не само у овом крају Црне Горе и наше земље.

Исувише би ме далеко одвело набрајање имена свих који су ми пружили информације интересантне за говор овога краја, па им се овдје најтоплије захваљујем на помоћи. Нескима од њих имена су забиљежена уз текстове које садржи овај рад, али је више оних који су остали анонимни. Уз изричиту моју захвалност, желим да им награда буде књига која описује њихов, надам се, аутентични говор.

И овдје изражавам захвалност члановима комисије пред којом сам бранио овај рад, како за помоћ коју су ми пружали у току припрема

докторског испита, тако и у сређивању рада за штампање. Исто тако, захваљујем академику Михаилу Стевановићу на помоћи коју ми је пружио док је био члан комисије за мој докторски рад.

Послови на обради овога говора би се, без сумње, касније завршили да није било разумијевања колектива Републичког завода за унапређивање школства у Титограду, у којему сам радио, за шта сам му захвалан. Захваљујем, такође, Самоуправној интересној заједници за научни рад Црне Горе, Републичкој самоуправној интересној заједници образовања у Титограду и Скупштини општине Даниловград које су дале новчану помоћ за штампање ове књиге.

Титоград, маја 1976.

А у т о р

У В О Д

1. У историјској литератури веома је мало података о Бјелопавлићима. Помињу се први пут 1411. године у једном писму Дубровчана Јели Балше III¹, затим 1444. у дубровачком суду.² Средином 15. вијека (око 1455. године) са осталим племенима Горње Зете и Бјелопавлићи се предају Млечанима, а 1474. године потпали су под турску власт.³ Године 1441. Бјелопавлићи „и остали представници локалне власти који су располагали ратним дружинама и њима бранили свој прилично самосталан положај, толико несхватљив деспоту Ђурђу“, приклонили су се Стефану Вукчићу.⁴ Половином 15. вијека которски ковачи су, поред осталих, узимали шегрте и из Бјелопавлића.

2. Падом ових крајева под Турке, живот у равници, коју је насељавао дио бјелопавлићког племена, са лијеве и десне обале ријеке Зете, постојао је све несношљивији, јер је плодна равница била предмет интересовања турских освајача. Због тога је знатан дио становништва напустио равницу (крајем 15. и у првој половини 16. вијека), од чега је један дио побјегао у брда Катунске нахије, други дио се вратио у брдске крајеве бјелопавлићког племена, изнад лијеве обале Зете, а трећи дио је расељен у друге крајеве — Рашку и др.

Доста интересантних података о миграцијама становништва Бјелопавлића даје нам П. Шобајић у наведеној књизи. На основу података које он ту износи може се закључити да се из Бјелопавлића само у другој половини прошлога вијека иселило мноштво породица у Ваљево, Чачак, Прокупље, Куршумлију, Соко Бању, Петровац на Млави, Обреновац, Гроцку, Ужице, Београд, Сењски Рудник, Пећ, Смедерево, Међулужје (у Србији), Сарајево, Задар, Враку (код Скадра). Иселавање је било

¹ Петар Шобајић, *Бјелопавлићи и Пјешивци, племена у црногорским брдима*, СЕЗб XXVII, 166; М. Пуцић, *Српски сјоменици* I, 192.

² П. Шобајић, исто, 166.

³ Исто.

⁴ *Историја Црне Горе* II/2, Титоград 1970, 197.

нарочито масовно послје ратних догађаја 1878. године, дакле послје херцеговачког устанка. За разлику од овога, усељавања у овај крај није било много. Зна се, наводи Шобајић, да су се крајем прошлога вијека доселиле неке породице из Цетиња, Љешанске нахије, Чева, Куча, Грахова, Пљеваља, Босне, Шаранаца итд. Већина досељеника се овдје настанила у 19. вијеку, а врло мало њих, мада о томе нема поузданих података, раније.

Шобајић даље истиче да су у 15. вијеку Бјелопавлићку равницу (Косови Луг) заузимали Малоншићи, сусједи Лужана који су тада живјели на подручју данашњих Мартинаћи, источног дијела бјелопавлићког племена. Тако су Косови Луг и Мартинаћи ушли у састав племена Бјелопавлићи послје 15. вијека. До овога периода Бјелопавлићи су захватили Петрушиновиће, Павковиће и Вражегрмце, а сачињавали су их старинци, вјероватно Лужани. Тек нешто касније инфилтрирали су се и јачали свој утицај у племену и досељеници из Дукађина. Име племену је вјероватно настало касније. Званично, у историјским подацима, како рекосмо, име овог племена се појављује први пут 1411. године.

3. Централни дио Бјелопавлићке равнице остао је пуст-расељен током цијелог 16, 17, па и 18. вијека. У ово вријеме расељавано је дјелимично и становништво брдског дијела племена, јер је средином тога дијела ишао каравански друм који је повезивао Подгорицу (Титоград) и Оногошт (Никшић), односно Скадар и Дубровник (преко Горње Зете и Херцеговине), од којег је један крак ишао у правцу Пљеваља, други у правцу Колашина и даље према Рашкој, а трећи — према сјеверној Херцеговини.⁵ Тај пут је некада имао велики привредни значај за ово становништво, а под Турцима му је доносио доста невоља — омогућавао је турска пљачкања овога краја и друга насиља над становништвом. Зато расељавање са овог подручја такође није било мало.

И премда је током три вијека племе било под надзором турских власти (јаке турске посаде биле су у Оногошту, Спужу и Подгорици), ипак оно није било потпуно покорено. Нијесу били ријетки сукоби наоружаних група из овога племена са турским четама и посадама у сусједству племена, нарочито у 16. и 17. вијеку. Поменимо међу њима између осталих само Арслан-пашин пораз у Косовом Лугу 1613. године.⁶ У другој половини 18. вијека племе Бјелопавлићи сматрало је себе дијелом Црне Горе. Уз помоћ Црногораца Бјелопавлићи су 1796. године нанијели страховит пораз војсци Махмут-паше Бушатлије, због чега је овај покушао да се освети Петру I и Црногорцима, али је исте године његова војска поражена на Крусима (у близини данашњег Титограда), а сам Махмут-паша погинуо.

4. До 15. вијека територију данашњих Бјелопавлића насељавало је словенско племе Лужани, а за формирање племена под именом Бјело-

⁵ Ист. Црне Горе II/2, 26—32.

⁶ Др Никола Шкерковић, *Преглед историје Црне Горе 1500—1918. године*, издање књижаре „Уједињење“, Подгорица 1931, стр. 12—13.

павлићи везана је легенда о Бијелом Павлу, наводном потомку Леке Дукаћина. По легенди, наиме, Павле је био сиромашан дошљак који се послѣје једног крвавог међусобног обрачуна Лужана оженио ћерком Бана Лужанина, а будући да је био висока рода, његови потомци, када су се проширили и ојачали у племену, по њему су племе назвали Бјелопавлићи.⁷ Данас у Бјелопавлићима живе и потомци Лужана и потомци Бијелог Павла, али нема историјских података који би давали прецизнију генеалогичку породицу у племену. Постоје само традиција и предања на основу којих се може сазнати понешто о поријеклу породица односно братстава и веома је мало породица које нијесу у стању да изведу своје поријекло из старине, макар негдје до 15. вијека, посебно оних које успостављају везу са Бијелим Павлом као својим претком (уп. први текст из поглавља ПРИМЈЕРИ ВЕЗАНОГ ГОВОРА).

5. Бјелопавлићи данас захватају површину од око 440 км² и протежу се са лијеве и десне стране ријеке Зете од њеног поновног изворишта на Глави Зете до Спужа. Лијево од Зете племе захвата дио равнице у подножју брда, а затим брдске крајеве до изнад Острошких грета (у којима се налази манастир Острог), Прекорнице и Штитовице на сјеверу и Лисца на истоку. На десној обали Зете на побережјима и у равници су Кујава, Орја Лука, Даниловград, Косови Луг и низ насеља која представљају са поменутима главни и највећи дио Бјелопавлићке равнице. На подручју Бјелопавлића данас живи око 15.000 становника. Бјелопавлићка равница по површини чини мањи дио племена а највећи дио чини брдовито земљиште изнад којег се на сјеверу и сјевероистоку дижу планине високе изнад 1.500 метара. Равница је крајем 15. и у 16. вијеку била расељена односно напуштена а поновно насељавање вршено је крајем 18. и у току 19. вијека и данас у њој живи више од 50% становништва Бјелопавлића. На лијевој страни ријеке Зете почев од сјеверо-западне стране налазе се Вражегрмци, некада засебно племе, чији је један дио 1477. године био уписан у дефтер Херцеговачког санџака као Нахија Зета,⁸ затим, на крајњем источном дијелу племена, према Пиперима, Мартинићи, а међу њима, у равници и брдским ободом, цио низ села, међу којима: Бријестово, Виноћи, Сретња, Слатина, Долови, Поткрај, Богићевићи, Лалевићи, Пажићи, Секулићи и др.

6. Како смо већ рекли, средином брдског дијела племена, а то је лијева обала Зете, пролазио је каравански пут који је повезивао неколико средњовјековних градова чију је привреду чинила углавном трговина, дјелимично и занатство (Скадар, Дубровник и др.). Треба претпоставити да је Бјелопавлићка равница производила жита а брдски дио сточних производа више него што је било потребно племену и да је становништво те вишкове продавало углавном у Оногошту и даље према Херцеговини. Према Подгорици и Скадру оријентација је била мања због Зетске равнице, која је подмиривала потребе становништва, а касније и због турских утврђења и посада, којих је овамо било више

⁷ Уп. о овоме и *Ист. Црне Горе* II/2, 357.

⁸ *Ист. Црне Горе* II/2, 365.

него ка Оногошту односно Херцеговини. Отуда је и мијешање овог становништва са херцеговачким било изразитије него са становништвом на истоку. У то вријеме катунци Бјелопавлића налазили су се на сјеверу и сјеверозападу — на херцеговачкој територији, па су и они били један од фактора мијешања и међусобних утицаја становништва.⁹ Отуда су и могући језички утицаји које је херцеговачки говор учинио на становништво овога племена, односно на његов говор, за разлику од минималног утицаја на околне говоре становништва брдских непродуктивнијих крајева Пипера, Куча и Катунске нахије (са изузетком дијела Озрићића граничног са херцеговачким говорима). Штавише, неке новоштокавске херцеговачке особине бјелопавлићког говора пренијеле су се на говор сусједних Црнаца у Пиперима.¹⁰ Наравно, има особина које је бјелопавлићки говор прихватио и од старијих сусједних говора (рецимо, пиперски рефлекс полугласа *ā*, о чему ће касније бити говора). У поглављу о акценту шире ћемо о томе говорити, а овдје ћемо констатовати само то да су Бјелопавлићи као племе доста затворени на утицаје са стране — етничке, језичке и др., па ће бити интересантно размотрити разбијање те затворености односно компактности на подручју које гравитира непосредно према херцеговачким говорима. Ипак, мејудијалекатски утицаји нијесу били изражени само на подручју према херцеговачким говорима. О томе рјечито говори чињеница да у скоро свим доменима структура овога говора нема одступања, или макар не много, ни од говора на југу и истоку од њега у којима су у мањој мјери извршене новоштокавске иновације.

7. На основу испитивања која сам вршио на терену, као и на основу онога што је до сада у литератури речено о овоме говору, а није много речено¹¹, бјелопавлићки говор припада групи старијих новоштокавских говора Црне Горе. Међутим, чињеница да је у њему извршено преношење кратког акцента са крајњих слогова, отворених или затворених, у нечему отежава класификацију, па би можда било боље сматрати га прелазним типом говора, тим прије што на подручју западних Вражегрмаца, интегралног дијела племена Бјелопавлићи, преовлађује млађа новоштокавска акцентуација. Професор П. Ивић овај говор увршћује у говоре са старом акцентуацијом, без обзира на познате новоштокавске акценатске иновације у њему.¹² Он каже да се проблеми ове врсте рјешавају на тај начин „што се сви говорни типови са већим бројем силаз-

⁹ Међусобна мијешања становништва, миграције и остало, била су од изузетног значаја за језичке промјене. О томе проф. П. Ивић пише као о посебно значајном елементу у језичким промјенама, посебно у раду: *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*, ЈФ ХХI, 97—129. О тим питањима пише и проф. А. Пецо у раду: *Говор ћердајске зоне*, ЗФЛ Нови Сад, књ. XV/1, 177—210. О крупним промјенама које настају у дијалектима због мијешања становништва — о економским, културним, административним и другим везама говори и проф. Р. И. Авањесов у Руској дијалектологији (стр. 20 и даље).

¹⁰ Уп. М. Стевановић, *Пипери*, 104.

¹¹ Уп. мој рад: *Акцентнај именица у бјелопавлићком говору*, ППЈ, књ. 6, 135—152, и литературу наведену у њему.

¹² П. Ивић, *Дијалектологија*, 57.

них непренесених акцената урачунавају у дијалекте са старом акцентуацијом“. Професор Бошковић према развоју акцентуације све црногорске говоре дијели у четири групе¹³: а) говори са старом акцентуацијом, гдје акценат чува своје старо мјесто у свим положајима у ријечи, уколико „нема морфолошког преношења и аналошких укрштања у системи облика“ (Пипери, Подгорица са околином, Зета, Кучи и Братоножићи); б) говори у којима је акценат са последњег кратког отвореног слога пренесен на претходни слог, али као силазни (кратки или дуги), гдје убраја Ријечку, Црмничку, Љешанску и дио Катунске нахије (без Озринића, Загарача и Комана); в) говори који имају дуг акценат полуузлазног карактера у оним случајевима гдје је акценат са последњег слога пренесен на претходни дуги слог; г) говори у којима је крајњи кратки силазни акценат пренесен на претходни слог и то као узлазни (кратки или дуги, зависно од дужине слога на који се акценат преноси). Ту он убраја говоре Бјелопавлића (без Вражегрмаца) и Васојевића.

С обзиром на то да је акценат битан елемент при класификацији српскохрватских говора, сматрамо да би говор Бјелопавлића требало категорисати заједно са васојевићким, што значи — издвојити га из осталих говора Црне Горе. Јер, у њима је извршен дио процеса новоштокавских акценатских иновација. Зато би их можда било добро назвати новијим зетским говорима, јер би их таква класификација издвојила из масе говора Црне Горе који имају непренесен акценат или у којима је извршено староцрногорско преношење. Тиме бисмо имали, како то каже и Бошковић, четири категорије, или боље — четири типа говора Црне Горе:

а) говори у којима стари акценат није пренесен: *мунџа, рџка сесџра*, (Пипери, Кучи, Братоножићи);

б) говори у којима је кратки силазни акценат са крајњег слога пренесен, али као силазни: *мунџа, рџка, сесџра* (Ријечка, Љешанска, Црмничка и дио Катунске нахије, Бар са околином, укључујући и Мрковиће, Паштровићи, дјелимично Кртоле);

в) говори у којима је пренесен кратки акценат са крајњег слога (отвореног или затвореног) као кратки односно дуги узлазни: *рџка, мунџа, сесџра* (Бјелопавлићи, Васојевићи);

г) говори у којима је извршено новоштокавско преношење херцеговачког типа: *рџка, мунџа, сесџра*, али и: *рџкџ, сесџрџ, мунџџ*.

Према овоме, говори из Бошковићеве треће групе (Озринићи, 29) припадали би нашој 'б' групи. Ово тим прије што мој материјал из Загарача и Комана показује следеће стање: *арџча, нџжа, сџми, синџву, блиџо, џсџодџру* и сл., са изузетком у Загарачу: *Дрџшко*.

8. Премда су говори Црне Горе испитивани, може се рећи, више него који било други српскохрватски говори, остало је једно цијело подручје говора ове наше републике о којима до данас немамо довољно података. То су, прије свега, подручја Бијелог Поља, изузимајући Бихор,

¹³ Р. Бошковић, Озринићи, 28—29.

Мојковца, дијела колашинског краја, рожајско подручје, неки крајеви пјеваљског региона и др., говори околине Цетиња, дијела Боке и др. На нашим је лингвистима, посебно млађима, да се посвете истраживањима говора ових крајева, не бисмо ли ускоро имали потпуније и исцрпније публикације о њима. Хитност посла је утолико већа што је у току веома снажан продор урбанизације на свим подручјима, а она са собом носи нови начин живљења, што постепено али упорно односи посљедње живе примјере чистих народних говора, вриједних за нашу дијалектологију и историју језика.

9. Да бих прикупио грађу на терену, обишао сам сва села у Бјелопавлићима и, по већ утврђеном дијалектолошком обичају, забиљежио, а гдје сам могао — и на магнетофону снимлио, све што је било могуће забиљежити. Најчешће сам се служио слободним разговором са информаторима или уопште присутним особама, јер ми понекад специјални интервјуи или квестioniари нијесу били погодан облик добијања података. Упркос чињеници да ми је већина информатора изванредно излазила у сусрет, морам рећи да сам имао тешкоћа, посебно у томе што један дио информатора, нарочито жене, није дозвољавао да буде снимљен на магнетофону. Зато сам више прибјегавао непосредном биљежењу, провјеравајући биљешке касније више пута, нарочито у случајевима гдје сам осјећао да је то неопходно, гдје ми се подаци нијесу слагали са општим стањем на терену, или пак са већ утврђеним језичким законитостима.

Неке податке у раду сам дао без означавања мјеста одакле су узети. У таквим случајевима се ради о појавама које су опште за подручје цијелог племена, док су други подаци локацијски детерминисани. У томе сам се служио скраћеницама за означавање села, које наводим:

Бр — Брђестово	Мк — Миокџовићи
Вн — Вјнићи	НС — Нџвџ Село
Го — Гостџље	ОЛ — Ђрђа Лука
Гр — Грађина	Пгл — Пџдглавице
Грл — Грлић	По — Пџкар (са околином)
Даб — Дабовићи	Пкр — Пџкрај
Дг — Данђловград	Пж — Пажићи
Кос — Кџсић	Рс — Рсојевићи
Ксл — Кџсови Луђ	Слк — Сладојево Копјто
Куп — Купиново	Слат — Слатина
Ку — Куђава	Слап — Слап
Лз — Лазине	Ср — Срџња
Ла — Лалџвићи	Шо — Шџбајјићи

Сва ова села, у ствари, представљају пунктове за нешто шире подручје од њих самих, а тим пунктовима је равномјерно покривена територија цијелих Бјелопавлића.

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ И СКРАЋЕНИЦЕ

- Авањесов, Р. И. Аванесов, Рубен Иванович, *Русская диалектология*, АН СССР, Москва 1964.
- Р. Алексић Алексић, Радомир: *Извештај о исцњивању говора Горњих Васојевића*, ГСЗ III, 15—17;
- Р. Алексић Алексић, Радомир, *Извештај о говорима Пашићровића*, ГСЗ VI, 17—20;
- Р. Алексић Алексић, Радомир, *Извештај о маинском и сиччанском говору у Црногорском приморју*, ГСЗ VII, 36—37;
- Р. Алексић Алексић, Радомир, *Извештај о исцњивању сиччанског говора*, ГСЗ VIII, 15—22;
Алексић, Радомир, *Језик А. М. Рельковића*, ЈФ IX, 197—272, X, 91—165.
- ARj *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I—XXI (закључно са св. 95), изд. ЈАЗУ.
- Д. Барјактаревић, Бихор Барјактаревић, Данило, *Бихорски говор*, ЗФФП III (1966), 9—81, IV (1967), 1—39;
- Д. Барјактаревић, Новопаз Барјактаревић, Данило, *Новопазарско-сјенички говор*, СДЗБ XVI, 1—177.
- Т. Батистић, Локатив Батистић, Татјана, *Локатив у савременом српскохрватском језику*, Библи. ЈФ, н. с., књ. 3, Београд 1972, стр. 1—212.
- А. Белић Белић Александар, *Најмлађа (шрећа) йромена задњенеичаних сугласника к, г и х у йрасловенском језику*, ЈФ II, 18—39;
- А. Белић Белић А., *Прилози историји словенских језика* (о словенском глаголском виду), ЈФ IV, 1—28;
Белић, А. *Аорис и имперфективних глагола*, ЈФ V, 171—182;
- А. Белић, Рец. ИЦГ Белић, А.: *М. Сивановић, Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ XIV, 161—180;
- А. Белић, Деклинација Белић, А., *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1. *Речи с деклинацијом*, „Научна књига“ Београд, 1962;
- А. Белић, Коњугација Белић, А., *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2. *Речи с коњугацијом*, Београд 1962²;
- А. Белић, Фонетика Белић, А., *Основи историје српскохрватског језика I. Фонетика* (универз. предавања), „Нолит“ Београд, 1960;
- А. Белић, Гл. и акц. Белић, А., *Савремени српскохрватски књижевни језик, I део: Гласови и акценат*, „Научна књига“ Београд, 1968;
- А. Белић, Галички Белић, А., *Галички дијалекат*, СДЗБ VII, 1—349;
- А. Белић, ДИЈС Белић, А., *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗБ I, I—CXII + 1—715;

- А. Белић, Двојина Белић, А., *О двојини у словенским језицима*, Пос. изд. СКА, ХСI, Београд 1932;
- А. Белић, О јез. Белић, А., *О језичкој њрироди и језичком развијку* I, „Нолит“
природи I Београд 1958²;
- А. Белић, О јез. Белић, А., *О језичкој њрироди и језичком развијку* II,
природи II Пос. изд. САН, књ. СССХХ, Београд 1959;
- А. Белић, Депрефик- Белић, А., *Депрефиксација у словенским језицима*, ЈФ
сација ХVIII, 87—101;
- А. Белић, Акц. студије Белић, А., *Акцентајске студије*, Пос. издања СКА, ХLII,
I—VIII+1—210, Београд, 1914.
- Р. Бошковић, х у црно- Бошковић, Радосав, *О њрироди, развијку и заменицима*
горским говорима гласа х у говорима Црне Горе, ЈФ ХI, 179—197;
- Р. Бошковић, Суфикси Бошковић, Радосав, *Развијак суфикса у јужнословенској*
језичкој заједници, ЈФ ХV, 1—155;
- Р. Бошковић, Озринић Бошковић Радосав, *Извештај о говору Озринића*, ГЗС II
(1935), 27—36;
- Р. Бошковић, Увод Бошковић, Радосав, *Основи њредне грамајике словенских*
језика I. *Фонетика*, „Научна књига“ Београд, 1968;
- Р. Бошковић Бошковић, Радосав, *Рефлекси група њј, дј, њј, дјј, сњј,*
здј, скј, згј (ске, зге) у дијалектима јужне и југозајадне
Истје, ЈФ ХХVII/1—2, 85—142;
- Бошковић — Мајецки, R. Bošković, M. Maćecki, *L'examen des dialectes du Vieux*
L'examen: *Monténégro*, Bulletin l'Acad. Polon., Kraków (1932), 3—13.
- D. Brozović Brozović, Dalibor, *O ortoepskoj vrijednosti dugoga i pro-*
duženoga ijekavskoga jata, Jezik, Zagreb, књ. ХХ, св. 3
(1972—1973), 65—74, св. 4, 106—118, св. 5, 142—149;
- D. Brozović Brozović, Dalibor, *Dentali ispred afrikata: gube li se ili*
izgovaraju, Jezik, Zagreb, ХХ, 5, 129—142;
- D. Brozović Brozović, Dalibor, *O fonetskoj transkripciji u srpskohrvatskom*
dijalektološkom atlasu, ЗФЛI VI (1963), 93—116.
- Л. Вујовић Вујовић, Лука, *Историјски ѡресјек губљења глаголске рекује*
у црногорским говорима, ЈФ ХХ/1—4, 87—126;
- Л. Вујовић, Мрковић Вујовић, Лука, *Мрковићки дијалекат*, СДЗБ ХVIII (1969),
73—398.
- Ј. Вуковић, Пива Вуковић, Јован, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ ХVII, 1—114;
- Ј. Вуковић, Вуковић, Јован, *Акцентај говора Пиве и Дробњака*, СДЗБ
Акц. П.—Др. Х (1940), 185—417;
- Ј. Вуковић Вуковић, Јован, *О њадежним конструкцијама с ѡредлозима*
над, изнад и сл., ПКЈ I (1954), 5—49;
- Ј. Vuković, Јат Vuković, Jovan, *Glas ě (b) u istorijskom razvitku i u savre-*
menom srpskohrvatskom jeziku, Radovi ANU BiH, Odj.
društ. nauka, knj. 14 (1971), стр. 89—132;
- Ј. Vuković, Istorija Vuković, Jovan, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, I dio. *Uvod*
i fonetika, „Научна књига“ Београд, 1974.
- Д. Вушовић, ДИХ Вушовић, Данило, *Дијалекат Истичне Херцеговине*, СДЗБ
III, 30—70;
- Д. Вушовић, Његошев Вушовић, Данило, *Прилози ѡрочавању Његошева језика*,
језик ЈФ IX, 93—196.
- ГЗС Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановић, I—VIII
(1934—1941).
- Гл САНУ Гласник САНУ, Београд.
- Гл ФФБ Гласник Филозофског факултета Београд.
- ГФФНС Годишњак Филозофског факултета Нови Сад.

- Зб ФФП
Г. Елезовић, Речн. кос. Зборник Филозофског факултета Приштина. Елезовић, Глиша, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, I, СДЗб IV (1932), II СДЗб VI (1935).
- Д. Гортан, Акузатив Гортан-Премк, Даринка, *Акузативне синтагме без њредлога у српскохрватском језику*, Библ. ЈФ, н.с., књ. 2, Београд 1971.
- Ђ. Даничић, Синтакса Даничић, Ђуро, *Српска синтакса*, Београд 1858, I—XII + 1—643;
- Ђ. Даничић, Ист. облика Даничић, Ђуро, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка 17. века*, Београд 1874, I—VIII + 1—398 + 2;
- Ђ. Даничић, Акценти Даничић, Ђуро, *Српски акценци*, Пос. издања СКА, књ. LVIII, Београд 1925.
- ЗФЛ Зборник за филологију и лингвистику, МС, Н. Сад.
- М. Ивић, Инстр. Ивић, Милка, *Значења српскохрватског инструменцијала и њихов развој*, Пос. изд. САН, књ. ССХХVII, Инст. за српски језик, књ. 2, Бгд. 1954;
- М. Ивић Ивић, М., *Уједињење вида у словенском императиву с негацијом*, АН СССР, Советски комитет славистов, IV међународниј сјезд славистов, Славјанска филологија, Сб. статей, М. 1958, 96—111;
- М. Ивић Ивић, М., *Узрочне конструкције с њредлогима због, од, из у савременом српскохрватском књижевном језику*, НЈ, н.с., V, 187—194;
- М. Ивић Ивић, М., *Облици за њојачавање њредлошког њрвативног значења у српскохрватском језику*, Зборник МС за језик и књ., III, Н. Сад 1955, 1—4;
- М. Ивић Ивић, М., *О њредлогу њо у српскохрватском језику*, ЈФ XIX, 173—212;
- М. Ивић Ивић, М., *Рейертиов синтаксичке њроблематике у српскохрватским дијалектима*, ЗФЛ VI (1963), 13—30;
- М. Ivić Ivić, Milka, *Dativus receptivus i sinonimicne konstrukcije u slovenskim jezicima*, Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr—Spławinski, Warszawa 1963, 99—104;
- М. Ивић Ивић, М., *Лексема један и њроблем неодређеног члана*, ЗФЛ XIV/1, 103—120;
- М. Ивић Ивић, М., *Систем њредлошких конструкција у српскохрватском језику*, ЈФ XX/1—4, 141—166;
- М. Ивић Ивић, М., *Из њроблематике њадежних временских конструкција*, ЈФ XXI, 165—214;
- М. Ивић Ивић, М., *Словенски императив уз негацију*, Радови Научног друштва БиХ, Одј. ист.-филол. наука, књ. 4 (1958), 23—44.
- П. Ивић, Дијалектологија Ивић, Павле, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и њиокавско наречје*, Н. Сад 1956;
- Р. Ivić Ivić, Pavle, *Die serbokroatischen Dialekte*. Mouton and Co. 'S-Gravenhage 1958, Slavistic Printings and Reprintings XVIII;
- П. Ивић, Галип. Ивић, Павле, *О говору Галипских Срба*, СДЗб XII (1957), I—XXI + 1—519;
- П. Ивић Ивић, П., *Систем значења њрејертиовних времена у говору Галипских Срба*, ЈФ XX, 228—262;
- П. Ивић Ивић, П., *О говорима Банаша*, ЈФ XVIII, 141—171;

- П. Ивић Ивић, П., *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*, ЈФ XXI, 97—129;
- П. Ивић Ивић П., *Ј. Нат: Štokavština Donje Podravine* (приказ), ЈФ XIX/1—4, 252—259;
- Р. Ivić, Prozodija Ivić, Pavle, *Prozodijski sistem savremenog srpskohrvatskog standardnog jezika*, Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz, Warszawa 1964, 135—144;
- П. Ивић Ивић, П., *Инвентар фонетске проблематике штокавских говора*, ГФФНС VII (1962—1963), 99—110;
- П. Ивић, ВРЈ Ивић, Павле, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*. Поговор Рјечнику, изд. „Просвета“ Београд, 1964;
- П. Ивић Ивић П., *Српски народ и његов језик*, СКЗ, књ. 429, Београд 1971;
- Ивић, П.—Лехисте, И. Ивић, Павле—Лехисте, Илзе, *Прилози истраживању фонетске и фонолошке природе акцената у савременом српскохрватском књижевном језику*, ЗФЛ VI, (1963), 37—72; ЗФЛ VIII (1965), 35—118; X (1967), 55—93, XII (1969), 115—166, XIII/2 (1970), 225—246, XV/1 (1972), 95—138.
- Ivšić, Ivšić, Stjepan, *Značenje predloga s u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Slavistična revija Ljubljana, III, 360—368.
- Ист. Ц. Г. Историја Црне Горе II/2, Титоград 1970.
- ЈФ Јужнословенски филолог Београд, I—XXX.
- В. Караџић, Пословице В. Ст. Караџић, *Српске народне пословице*, Цетиње 1836;
- В. Караџић, Рјечник Вук Ст. Караџић, *Српски рјечник 1818*, фототипско издање 1966, „Просвета“ Београд, *Српски рјечник*, IV државно изд., Београд 1935.
- Б. Конески Конески, Блаже, *Грамајтика на македонској литературној јазик*, дел I и II, „Просветно дело“ Скопје, 1966;
- Б. Конески Конески, Блаже, *Историја македонског језика*, „Просвета“ Београд — „Кочо Рацин“ Скопје, 1966.
- Кошутић, Радован Кошутић, Радован, *Грамајтика руског језика*. Гласови, Завод за издавање уџбеника СРС, 1969, *Облици* — „Научна књига“ Београд, 1950.
- Maretić, Тома Maretić, Тома, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, МН Zagreb, 1963³.
- Мещерский, Н. А. Мещерский, Н. А., *Русская диалектология*, изд. „Высшая школа“, Москва 1972.
- Б. Милетић, Црмн. Милетић, Бранко, *Црмнички говор*, СДЗБ IX (1940), 207—663;
- Б. Милетић Милетић, Бранко, *Изговор српскохрватских гласова*, СДЗБ V (1933).
- А. Младеновић, Вл. Данило Младеновић, Александар, *Језик владике Данила*, МС Нови Сад, 1973.
- М. Московљевић Московљевић, Милош, *Акцентни систем мещерског говора*, Библ. ЈФ, књ. I, Београд 1928.
- Мусић, Срђан Мусић, Срђан, *Романизми у сјеверозападној Боки*, Филол. факултет Београд, 1972.
- Б. Николић, Тршић Николић, Берислав, *Тршички говор*, СДЗБ XVII, 367—473;
- Б. Николић, Мачва Николић, Берислав, *Мачвански говор*, СДЗБ XVI, 179—313;
- Николић, Б. Николић, Берислав, *Уједињавање акцената у штокавским гозорима*, ФЈ XXVII (1966—1967), 307—336;

- Николић, Б. Николић, Берислав, *Акцентнајски сисџем у шџокавским говорима СР Србије*, ЈФ ХХІХ, 275—303.
- НЈ, н. с. Наш језик, Београд.
- М. Павловић Павловић, Миливој, *Говор Срџјечке Жуйе*, СДЗБ VIII (1939), 1—352;
- М. Павловић, Јађево Павловић, Миливој, *Говор Јањева*, МС Нови Сад, 1970.
- В. Петровић Петровић, Василије, *Исџорија о Черној Гори*, фототипско издање, Научно друштво Црне Горе Цетиње и Матица Српска Нови Сад, 1954.
- Д. Петровић, Пјешивици Петровић, Драгољуб, *Прилог џознавању акцентнајског сисџема у џјешивачком говору*, ЗФЛ IX (1966), 129—135;
- Д. Петровић, Броћанац Петровић Д., *О говору Броћанца*, ГФФНС X, 231—239;
- Д. Петровић, Кочић Петровић, Д., *Уџоџреба џадежа у језику П. Кочића*, ГФФНС XI/1, 179—230;
- Д. Петровић, Ријечка нахија Петровић Д., *Прилог џознавању говора у околини Ријеке Црнојевића*, Зборник за језик и књижевност I, Титоград 1972, 59—66;
- Д. Петровић, Предак-центатске дужине Петровић, Д., *Неке сџецифичне џредакцентнајске дужине у срџскохрватским дијалекџима*, Зборник радова професора и сарадника Пед. академије Никшић, књ. 4 (1973), 35—38;
- Д. Петровић, Змијање Петровић Д., *О говору Змијања*, МС Н. Сад, 1973;
- Д. Петровић, Врака I Петровић, Д., *Гласовне особине говора Врачана у Зеџи*, ГФФНС XVII (1972), 179—210;
- Д. Петровић, Врака II Петровић, Д., *Морфолошке особине у говору Врачана*, ГФФНС XVI/1 (1973), 201—233;
- Д. Петровић, Врака III Петровић, Д., *Из синџтаксичке џроблематџичке говора Врачана*, ГФФНС CXVII/1, 201—233.
- А. Пецо, Херц. Пецо, Асим, *Говор истџочне Херцеговине*, СДЗБ XIV, 1—200;
- А. Пецо, Акцентат Пецо, А., *Основи акцентџологије срџскохрватског језика*, „Научна књига“ Београд, 1971;
- А. Пецо, Бердап Пецо—Stanoјчић Пецо, А., *Говор џердајске зоне*, ЗФЛ XV/1 (1972), 177—210;
- Ресо—Stanoјчић Пецо, Асим—Stanoјчић, Живојин, *Srpskohrvatski jezik*, Encikl. leksikon, Mozaik znanja, књ. 1, Beograd 1972.
- М. Пешикан, СКЈБ Пешикан, Митр, *Сџарџоцрногорски средњокаџунски и џешански говори*, СДЗБ XV (1965), 1—294;
- М. Пешикан Пешикан, М., *Пезеџџај о исџџивању сџарџоцрногорских говора* (о говору Пјешињеца), Гл САН X (1958);
- М. Пешпикан Пешикан, М., *Око мџковићког рефлекса јаџа*, ЗФЛ XIX/1 (1971), 243—251.
- М. Пижурица, Ровца Пижурица, Митр, *Сисџем џадежа у говору Ровца*, ППЈ, књ. 3, 143—176.
- ПКЈ Прилози књижевном језику, Сарајево.
- ППЈ Прилози проучавању је н а, 1.зд. Катедра за јужнословенске језике ФФНС.
- М. Rešetar, Betonung Rešetar, Milan, *Die serbokrcatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Schriften der Balkan kommission I, Wien 1900;
- М. Rešetar, Der štok. Rešetar, Milan, *Der stokavische Dialekt*, Wien 1907;
- Решетар, М. Решетар, М., *Рецензија СДЗБ III*, ЈФ VI, 248—260;
- Решетар, М., Дубр. Решетар, М., *Најсџарији дубровачки говор*, Гл САН ССI, 1—47.
- РМС Речник Матице Српске, Нови Сад, I—V.

- РСАНУ Речник српскохрватског књижевног и народног језика, изд. САНУ, 1—9.
- Г. Ружичић, Пљевља Ружичић, Гојко, *Акцентнајски систем њивалског говора*, СДЗБ III (1927), 113—176.
- СДЗБ Српски дијалектолошки зборник, изд. САНУ—Институт за српскохрватски језик Београд, I—XX.
- Р. Simeon, Encikl. rj. Simeon, Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I—II, МН Zagreb, 1969.
- Р. Skok: Etim. rj. Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I (1971), II (1972), III (1973), IV (1974), ЈАЗУ, Zagreb.
- Сладојевић, Петар Сладојевић, Петар, *О основним временским категоријама употребе глаголских облика у српскохрватском језику*, „Научна књига“ Београд, 1966;
- Сладојевић, П. Сладојевић Петар, *О рефлексу сјаорога ѐ иза р у књижевном језику јужнога изговора*, НЈ, н.с. IX, 302—304.
- М. Станић Станић, Милија, *Ускочки говор*, СДЗБ XX (1974), 1—259.
- М. Стевановић, ИЦГ Стевановић, Михаило, *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ XIII, 1—129;
- М. Стевановић, Пипери Стевановић, Михаило, *Систем акцентуације у њиверском говору*, СДЗБ X (1940), 65—184;
- М. Стевановић, Баковачки Стевановић, Михаило, *Баковачки говор*, СДЗБ XI (1950), 1—152;
- М. Стевановић Стевановић, М., *Најоредна употреба инфинитива и презента са свезицом да*, НЈ, н.с. V, 85—102, 165—185;
- М. Стевановић Стевановић М., *Око значења аориста*, НЈ, н.с. VIII, 128—144;
- М. Стевановић Стевановић М., *Дативске синтагме с предлозима ѐрема и ка*, ЗФЛ IV—V (1961—62), 319—322;
- М. Стевановић Стевановић, М., *Генитивне синтагме с предлогом код и неке њихове ојозиције*, НЈ, н.с. XV, 158—179;
- М. Стевановић Стевановић, М., *Значење и функције генитивне синтагме с предлогом од*, НЈ, н.с. XIV, 239—262;
- М. Стевановић Стевановић, М., *Око значења имперфекта*, ЗФФБ, књ. IV (1959), 117—143;
- М. Стевановић Стевановић, М., *Функције и значења глаголских времена*, Пос. изд. САНУ, CDXXII, Од. лит. и језика, књ. 20, Београд 1967;
- М. Стевановић, Граматика Стевановић, М., *Грамајика српскохрватског језика*, за више разреде гимназије „Обод“ Цетиње, 1962;
- М. Стевановић Стевановић, М., *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књ. језик*, ЈФ XXVI, 73—150;
- М. Стевановић Стевановић, М., *Значење аориста имперфективних глагола*, ЈФ XXVII/1—2, 165—184;
- М. Стевановић Стевановић, М., *Глаголски облици као међусобне синтаксичке ојозиције*, ЈФ XXIX, 81—103;
- М. Стевановић, ССЈ I Стевановић, Михаило, *Савремени српскохрватски књижевни језик* (Грамајички систем и књижевнотјезичка норма) I, *Увод, Фонетика, Морфологија*, „Научна књига“ Београд, 1970², I—X+1—653;
- М. Стевановић, ССЈ II Стевановић, Михаило, *Савремени српскохрватски књижевни језик II, Синтакса*, „Научна књига“ Београд, 1969, I—VIII+1—902;

- М. Стевановић Стевановић, Михаило, *Акцентуација сојузова в сербскохорватском языке*, Истраживања по славјанскому језикознанију, Сборник в чест шестидесетилетја проф. С. Б. Бернштајна, изд. „Наука“, Москва 1971;
- М. Стевановић Стевановић М., *Алијернајшности ујојребе неких синтаксичких јединица*, Зборник за језик и књижевност I, Титоград 1972, 83—92;
- М. Стевановић Стевановић М., *Карактер значења везника као силовних знака укупитарне везе међу реченицама*, Шести конгрес ССДЈ, Будва 1969, Реферати, 1—29. Штампано и у ЈФ, XXVI/3—4.
- Stojićević, A. Stojićević, Aleksandar, *Značenje aorista i imperfekta u srpsko-hrvatskom jeziku*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede. Dela 3, Ljubljana 1951.
- Fasmer, Max, Fasm. Rj. *Russisches etymologisches wörterbuch*, von Max Vasmer, Heidelberg, I (1953), II (1955), III (1958); руско изд. том III (М. 1971), IV (М. 1973).
- К. Фелешко Kazimierz, Feleszko, *Składnia genitiwu i wyrażen przymi- kowych z genitiwem w języku serbsko-chorwackim*, Komitet słowianoznawstwa PAN, Monografie Slawistyczne 21, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1970, 1—186.
- В. Finka Finka, Bozidar, *Naputak za ispitivanje i obradivanje ča- kavskih govora*, HDZb III (1973), 5—76.
- HDZb Hrvatski dijalektološki zbornik, izdaje JAZU Zgb.
- А. Škaljić Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, „Svjetlost“ Sarajevo, 1966.
- Н. Шкеровић Шкеровић, Никола, *Преглед историје Црне Горе 1500—1918*, изд. књижаре „Уједињење“, Подгорица 1931.
- П. Шобајић Шобајић, Петар, *Бјелопавлићи и Пјешивци*, СЕЗб XXVII, 151—336.

Г Л А С О В И И А К Ц Е Н А Т

А. В О К А Л И З А М

10. Вокалски систем Бјелопавлића има двије арее које се у једном битном детаљу разликују. Највећи број села има петочлани вокалски систем:

и у
е о
а + р*

док Мартинићи, посебно њихов најисточнији дио, имају шесточлани систем:

и у
е о
ä а + р

Вокалски систем говора Бјелопавлића је стабилан и у њему се не запажају промјене које би мијењале артикулацију, — вокали нијесу зависни од квантитета нити од фонетске околине.

Полуглас је, како се горе види, у Бјелопавлићима рефлектован на два начина:

1) *a*: *dān*, *siāblo*, *siābālā*, *īās*, *īāsā*;
īās, *īādv* и сл.;

2) *ä* (у Мартинићима): *dān*, *īās*, *īāmān*, *jēdān*, *māknuī*, и сл., при чему је и етимолошко *a* у одређеним позицијама прешло у *ä*.

Вокали познају квантитетске разлике уобичајене у стандардном језику, док овдје нема оне девокализације самогласног *p* коју Пешикан

* У систему вокализма је и *p* вокално, које може бити дуго и кратко.

налази на неким подручјима катунских говора, нити пак мијешања сугласника *л* и *љ* које се јавља у зетској равници.¹⁴

Вокал *a*

11. Изузимајући појаву у Мартинићима од полугласа и од старог (етимолошког) *a* у неким позицијама, *a* у овом говору има књижевну артикулацију. Тако имамо:

1) *ā*: *млад̄, клас̄е, шид̄а̄ӣ, јаче**, *сид̄ӣӣ* Гпл, *вр̄а̄ӣа̄* Гпл; *два̄, сив̄ари, рав̄но, фала, кд̄в̄ачем/кд̄в̄ачом; зн̄ам, ид̄ан̄ӣим, м̄алӣ, М̄ар̄ин̄ога; сир̄ана;*

2) *a* < *ь*: *вр̄абац, колац, двонд̄жац, в̄здан̄, б̄ачва, б̄д̄њак, један, с̄д̄ам, н̄икад;*

цк̄д̄, цк̄д̄м, с̄таклен̄и;

скр̄ила с̄е, из̄агна̄ӣ, из̄ажд̄ен̄ем; ож̄ица/уж̄ица; љи; љицек/в̄а̄ицек;

3) *a*: *e*:

јеребица (Шо, Ку), *Ид̄еш ли љ л̄ов на јеребице* (Пкр), *јеребица* (Пгл), *јеребица* (Грл), *гребуље* (НС), *Дон̄ си ми он̄е гребуље* (Мк), *реш̄е̄ӣо* (Дг), *иаш̄еног* (Шо), *иаш̄ног* (Шо). Али је искључиво:

чар̄ӣе, дал̄еко, мауна; р̄ас, кр̄ас, вр̄абац.

4) Овдје немамо појаву прелаза *a* у *o*, коју срећемо, рецимо, у Змијању,¹⁵ изузев у ријечима: *миш̄рољ̄ез, миш̄рољ̄езац, миш̄рољ̄ира̄ӣ*, *Авид̄нӣ с̄у често миш̄рољ̄ид̄ли* наше с̄ело (Кос), затим у ријечима: *д̄дол̄е 'одавде', д̄иол̄е 'одатле'.*

12. Судбина *ьo*:

а) *ьo*: *мд̄г̄а, р̄к̄а, л̄г̄а, ћ̄р̄а, иг̄а*, дакле у радном глаголском придјеву м. рода, затим код именица на *ьл > аo > a*: *ид̄с̄а, кош̄а, каб̄а* итд., о чему види у тачки 69.

Финално *аo*: *см̄ӣа се, ӣфич̄к̄а, с̄ид̄а.*

б) Група *аo* (< *ьл, ал*) у средини ријечи различито се понаша. У једним случајевима она се сажима у *a* (никада у *o*), у другима остаје неизмијењена, у неким пак алтернирају облици *с аo*- и *a*:

α) *аo > ā*: *з̄ава* (< *заова < залва < зьлва*). Овај лик ова ријеч има и у другим зетским говорима, али и у другим српскохрватским: у посавским говорима, у тршићком, затим у Гламочком пољу, Змијању и др.¹⁶ (уп. и топ. *Жд̄реб̄анӣк*);

¹⁴ М. Пешикан, СКЉ, 102.

¹⁵ Д. Петровић, *Змијање*, 201—203.

¹⁶ Уп.: Б. Милетић, Црин. 261, Б. Николић, Тршић 402, Ившић, ДПГ I 184, Ившић, Фил. Зап. 304, Д. Петровић, *Змијање* 229.

* У овом раду знаком *љ* означава се неслоговно и.

β) *ao* > *ao/ā*: *с̄о̀онице/с̄а̀нице, р̄а̀нӣк/р̄до̀нӣк* (уп. *р̄а̀внӣк* у галипољском, гдје је између *a* и *o* уметнуто *v*, П. Ивић, Галип. 87);

γ) *ao* = *ao*: *Гр̄до̀во, гр̄до̀рина, гр̄до̀рица*.

Вокал *ä*

13. У тачки 11 рекли смо да се у Мартинићима стари полугласник рефлектовао као *ä*, као и да ту вриједност може имати и старо *a* у неким позицијама.

Пошто се овдје, колико смо могли установити, не ради о аутохтоној појави, већ вјероватно о утицају пиперског говора, или, у крајњем случају, и можда прецизније речено, — о домаћају изоглосе *ä* источноцрногорских говора,¹⁷ то се на артикулационој вриједности овога гласа нећемо задржавати, тим прије што је рефлексима полугласника у говорима Црне Горе у досадашњим истраживањима била посвећена не мала пажња.¹⁸

Уколико би наша претпоставка да је рефлекс полугласа дошао утицајем пиперског говора била тачна, онда би се радило о говору који је добио тзв. *хийеркорекцију*, о чему, уосталом, говори и појава тзв. секундарног полугласника, односно рефлекса *ä* од старог *a*.

Према овоме, бјелопавлићки говор, у цјелини гледано, нема *ä* као рефлекс полугласника, али има изоглосу таквог рефлекса на једном малом дијелу племенске територије, у Мартинићима.

Зато ћемо овдје дати преглед материјала из тога краја у којему се види *ä*:

- 1) од полугласника и
- 2) од старијег (етимолошког) *a*.

Погледајмо материјал:

- 1) *ä* од *йолугласника*, изведеног и секундарног:

14. а) у основи: *б̄ач̄ва, в̄а̀зда, в̄а̀зд̄ан, д̄ан, з̄ад, к̄ад, н̄ика̀д, л̄аж̄а/л̄аж̄, л̄аж̄и* Нр, *л̄аж̄а̄и/л̄аж̄а̄и, л̄аж̄е, л̄аж̄у, л̄аж̄а̄ е/л̄аж̄а̄ е, л̄аж̄а̄ла/л̄аж̄а̄ла, л̄ак, л̄ако, л̄акац* 'човјек који се лако креће, хитар човјек', *йол̄'ако, л̄а(к)ше, л̄ан, л̄анен, ма̀гла, ма̀кнуй̄, ма̀(к)се, ма̀ка̄ (се), за̀маче (се), йрим̄ака̄, йома̀ка̄; на̀лве, йа̀н̄, йа̀с, йа̀сӣ, са̀д, са̀да̀н̄и, осва̀нуй̄, сна̄а, сна̄ва, ша̀кнуй̄ (инф.), ша̀кнуй̄ (трпни пр.), ша̀ма, ша̀ман̄, ша̀мна, ша̀мница, ша̀нан̄к, ша̀нко, ша̀иша, ча̀с (=част), ша̀йша̄ӣ;*

¹⁷ Но, није немогуће да је рефлекс *ä* појава која је настала на овом подручју. Ово због тога што су Мартинићи, по свој прилици, дуже времена били самостална племенска организација.

¹⁸ О рефлексима полугласника у говорима Црне Горе најисцрпније је писао Б. Милетић у својој значајној студији о црмничком говору, затим М. Стевановић у ИЦГ, Л. Вујовић у Мрковићима, П. Ивић у Дијалектологији, Белић у Реч. ИЦГ, Д. Барјактаревић у Бихору и др.

б) у другим положајима: *гладан, јадан, блесан, ддсадан, миран, курџан, (не)срећан/(не)срећан, сидсобан, иунољешан, учеван, чудан, сличан, сийан, крујан, сиромашан, један, сѣдам, дсам, какав, никакав, ндѣс, ирозѣ село (Свој иричѣ ирозѣ село, Гр), иоклдиѣ, сидраѣ сирѣанѣ, иргдваѣ, ишнѣ, ирасѣ, сѣубѣ, сдлаш, вдсѣк, држѣк, гусѣк, крмѣк, ишѣк, иешѣк, иунољѣк, ручѣк, четврѣшѣк, јарѣм, дван, рѣжѣн, вјешѣр/вљешѣр, вицѣнѣ, ицицѣсѣк, мдмѣк, ндшѣк, чѣбѣр, ипрѣсѣк, јѣчѣм, дгѣн, шужѣн, ддѣр, свѣкѣр, јѣрѣ, ирѣвѣ, свѣшѣ, десѣшѣк, глѣдѣк, дугѣчѣк.*

Из примјера које смо навели није могуће успоставити однос рефлекса полугласника и акцента, јер се *ā* јавља и под акцентом, и у преакцентској и у постакцентској позицији, и под дужином. Посљедњи примјери нам показују да овдје не важи оно што Белић каже за дијалекте источне и јужне Србије¹⁹ да се полугласници (премда се у Бјелопавлићима не ради о полугласу) чувају најбоље кад су наглашени (под акцентом се најпрецизније изговарају).

Професор Ивић за зетске говоре, односно за знатан дио ових говора, каже да у њима стари полугласници нијесу изједначени „ни са једном другом фонемом“.²⁰ Имају вриједност између *a* и *e*, зависно од мјесног говора, или понекад „од фонетског положаја“. Тако он у овим говорима утврђује шесточлани фонолошки систем:

у	и
о	е
а	а̄

Ми не можемо утврдити разлике у изговору на основу акцента, али бисмо смјели констатовати да је у Мартинићима изговор рефлекса полугласника реда *e* најчистији под дужином и дугим силазним акцентом. То чини да се у ген. пл. и у м. роду радног гл. придјева појављује под дужином врло често глас *ā*.

Напомињемо да су сви примјери из Градине. Међутим, код старијих информатора и у другим мартинићким селима, која смо назначили, скоро увијек је изговор како смо овдје навели.

15. Веома је често *ā* добијено касније аналогijом, према рефлексима полугласа, од старог *a*, и то нарочито у ген. пл. именских ријечи и мушком роду радног гл. придјева, али и у другим ријечима и облицима:

2) *ā* добијено од сѣарог *a*:

а) у м.р. радног гл. иридјева: *имā, сѣјајā е, лѣжā, слѣшā, кажѣвā, иоййсā, исѣйсā, ирѣдвā, найā, ирѣдā сѣ/ирѣдā се* итд.;

¹⁹ Белић, ДИЈС, 44.

²⁰ П. Ивић, Дијалектологија, 159.

Вокал и

20. Старо *и* се чува: *вино, њисмо, њисаӣ, дивљи* (нема лика: дибљи,) *шило, књига, жила, грѣва, жийо, џиши, дчи, њико, њичӣ, њикоговӣ, ширина, шйрок;*

и од старог *ј̄: њгра, њграӣ, њскра, њкра, њме, идѣм* итд.;

и од старог *ы: шйи, мй, вй, сйн, бйӣ, крйӣ* и сл.

Иначе, *и* је у овом говору стабилно. Губи се једино у инфинитиву свих глагола, као и у другим старијим новоштокавским говорима на подручју Црне Горе. У другим позицијама *и* се врло ријетко губи:

а) у интервокалном положају *и* се ријетко губи: *замд̄лӣе/замд̄лӣӣе, донд̄сӣе, заkd̄лӣе, њонд̄сӣе, изнд̄сӣе*²³, *довд̄ӣе* и сл. У ријечи *џрӣе* губи се цијела група *-дри-*.

б) Овдје није познато губљење *и* у позицијама какве су у ријечима: *колико, шолико, грлӣӣе, не њрсӣӣе се* итд. У оваквим случајевима *и* је овдје врло изразито и постојано.²⁴

в) *и* се замјењује вокалом *е* у слѣдећим ријечима: *сенџир* (уп. тур. *şingir*), *брегада, бйцо сам у Пд̄ӣу брегаду* (Шо).

У примјерима као *сл̄зим, сл̄зак, шл̄г̄а* изостаје појава секундарног *и*.

Вокално *р* и рефлекс *д*

21. У систему вокализма овог говора налази се вокално *р* и та његова слоговност овдје није ничим поремећена. Веома су издиференцирани дуго и кратко *р* вокално:

а) *р̄: кр̄в, фр̄ба, цр̄в, цр̄н, чвр̄с/чквр̄с, жр̄вањ, звр̄с* (минерал који се употребљава заједно са глином за прављење црепуља, посуда за печење хлеба), *мр̄с, мр̄жња, ср̄и, њр̄цо* (дјечак или човјек малог раста) итд.;

б) *р̄: р̄ћа, њр̄с, њр̄си, цр̄вен, др̄киаӣ, др̄кидла, шр̄чаӣ, шр̄ча, хр̄вацки/р̄вацки, Ср̄бин, Ср̄б, ср̄иски;*

в) вокално *р* у ријечима: *са̄ӣро, џмро, ѡр̄о*. Ријеч *гроце* овдје није у употреби. (В. т. 69, под „г“).

г) Глагол *шр̄ӣи* овдје има лик *шр̄ӣјет̄ӣ*, али само у сложеницама: *на̄ӣрӣцет̄ӣ, оли на̄ӣрӣцет̄ӣ онӣ л̄ѣб?* (Пгл), али и *на̄ӣр̄ла сам л̄ѣб* (Пкр), *ӯӣрӣцет̄ӣ, ис̄тӣрӣцет̄ӣ, ѡӣрӣцет̄ӣ*. (Мислим да се овдје ради о старом превоју вокала, о ијекавизацији посебне врсте, према *ѡрос̄ӣрӣцет̄ӣ* и сл.).

²³ Уп. тако и: Ј. Вуковић, Пива, 70, Змијање, 215—216.

²⁴ Уп. другачије у Змијању, о.с. 211 и даље, А. Пецо, Бердап 182.

Ипл:

а) м. род: *тйицема, овйцема, онйцема, ндйицема, вдйицема, свйцема* (и *свјѣма*), *мојцема*; *младйцема* (поз.), *младйицема* (комп.), *малйцема* (поз.), *малйицема* (комп.), *ддбрыцема, бдлйцема, сйа́рыцема* (поз.), *сйа́рыцема* (комп.), *сйа́рыцама* (ОЛ), *лйцејицама* (НС);

б) ж. род: *тйицама женѣма* (Слат, Пкр, Шо, Ку), *мојцама ддбрыцама другѣма* (НС, Слат), *ндйицама лйцејицама сесйрѣма* (Слк).

Као што се види, Ипл м. рода је поларизован према ГДпл м. и ж. рода и Ипл ж. рода наставком *-ије (-ице)*. Међутим та поларизација је условна, јер код истих информатора се у једној говорној ситуацији чује *-ије* а у другој *-ија*, уз мијешање облика и родова. Тако се, нпр., умјесто очекиваног *-ије* у ГДпл јавља *-ије* и у ж. роду.⁴⁰

31. Романизам *бандицѣра* (тал. *bandiera* 'застава, барјак'),⁴¹ који у овом говору нема значење *засйава* већ дрвени *сйуб* за телефонску или електричну линију (тј. обично, опште значење), има и ијекавски и екавски облик: *бандицѣра/бандѣра*, али је овај други (екавски) у чешћој употреби.

О групи именица типа: *косйцѣр* (уп. у Црмници: *косерѣћ*, о.с. 254, а овдје је *косерѣћ*), *бригадйцѣр* немамо овдје што посебно да кажемо. (О томе су писали: М. Стевановић, у ИЦГ, 27, А. Белић, у Реч. ИЦГ, 167, Д. Петровић, у Змијању, 221). Истичемо само разлику у акценту у овом говору од стања које су описивали Стевановић, Белић и Петровић. Тако овдје имамо:

косйцѣр-косйцѣра-косйцѣром, йуиййцѣр-йуиййцѣра-йуиййцѣром, колицѣр-колицѣра-колицѣром, командйцѣр-командйцѣра-командйцѣром, бригадйцѣр-бригадйцѣра-бригадйцѣром, инцилицѣр-инцилицѣра-инцилицѣром, офй(н)-цйцѣр-офй(н)цйцѣра-офй(н)цйцѣром, затим: *тйдлйцѣр-тйдлйцѣра-тйдлйцѣром* (акцент је као и у ИЦГ). За *мснасйиѣр* је обичан лик *ндмасйиѣр*. Не појављују се облици *манасйиѣр* и *йасйиѣр*, чак је овдје ријеч *йасйиѣр*⁴² непозната, у употреби је једино лексема *чдбан/чдбан*.

32. Уз чињеницу да иза *р* јат даје *e*⁴³ треба нагласити да у овом говору има екавизама и ван ове категорије (старих и новијег наноса). Тако имамо: *вдверйца* (Шо), али и *вддверйца* (Слат), *вддро* (Слат, Ку,

⁴⁰ Проф. Белић каже да у зетским говорима у ген. придјева (као и код именица) имамо: *добрйја(к)*, па и *добрйја(к)*. „Овде је *ије* од *ѣ* измењено према *-ѣх* код именица; али би се могло десити, као око Бјеловара, да имамо: *ддбрыја, рѣнија* и сл. (са *а*), дакле, вероватно: *ддбрых+а*“, истиче он (Деклинација, 152).

⁴¹ ARj I, 172.

⁴² Д. Вушовић (Његошев језик, 104) каже: „Познато је да се у јужном дијалекту замењује именички суфикс *-ир* суфиксом *-иѣр* (*йуийиѣр, водйѣр, косйѣр, инцилиѣр* и сл.), вероватно, под утицајем именица талијанског језика на *-иѣре* (*candeliere* и сл.)“. Уп. и Црмн. 254, и Реч. Der stok. 134. О овоме проф. П. Ивић говори као о секундарним ијекавизмима (П. Ивић, ВРј, 106, нап. 3).

⁴³ П. Сладојевић (у раду О рефлексу *јаѣа* иза *р...*, 302—304) даје са шире територије ијекавског изговора примјере гдје *рѣ>ре* и каже да није неопходно држати се граматичких обавеза када у живом говору и у писаца преовлађују облици са *ре*. В. о овоме и рад Ј. Вуковића у НЈ II (1934), 176—180, гдје се залаже за *ре*. М. Стевановић (НЈ, н.с. IV, 87) је за равноправност форме *ре* и *рје*.

Б. К О Н С О Н А Н Т И З А М

38. Консонантизам говора Бјелопавлића одликује се постојањем фонема које чине карактеристике стандардног српскохрватског књижевног језика, с двије разлике: фонема *x* је секундарне вриједности и — у систему постоје дијалекатске фонеме *č, ž* и *z*, познате и у другим ијекавским говорима. Према томе, шема консонантског система у говору Бјелопавлића изгледа:

а) п т к	б) ф с ć ш (x)
б д г	в з ž ж —
в) ц ч ћ	г) м р л н —
з ц ћ	— —љ њ ј

У вези са овим, одмах треба нагласити да у овом говору нема лексема у којима је досљедно сачуван сугласник *x*, из чега произилази закључак да се ова фонема само спорадично може чути у говору Бјелопавлића. Рекло би се да старо *x* имамо сачувано само у неколика топонима.

Сугласник x

39. И у овом говору, као и у већини говора српскохрватског језика, сугласник *x* је изгубљен. Истина, овдје је остао да се дјелимично чува у посебној вриједности у неким категоријама ријечи.⁴⁷ Вриједност тога гласа, дакле онога који представља остатак ранијег *x* је веларно-спирантске природе, а не грлене или аспирантске. Проф. Бошковић чување ове фонеме доводи у везу са крајњим дугим вокалима.

Данашње стање овога говора, међутим, показује нешто другачију слику, што је по себи разумљиво када се има у виду да скоро свака кућа у бјелопавлићким селима већ више од 50 година има по једног или више интелектуалаца. Зато се данас сугласник *x* појављује у свим позицијама у ријечи, и не само у ријечима новијег поријекла. Па ипак, старо *x* овдје је само, како рекосмо, факултативно очувано. Прегледаћемо материјал:

⁴⁷ Бошковић, *X* у црног. говорима, 189.

а) *x* у инцијалном *йоложају*

40. У овом положају *x* се најчешће губи:

дћу, дћеш, дће, дћемо, дћеше, дћѐ; дћа(х), Дћа(х) те ја избит, нō ми нē даде Јана (Пкр), *дћаше, дћасмо, дћасиѐ;*
дћагү (Пкр, Ксл); тако је свуда у западним Вражегрмцима;
ййар, ййра, ййро: Ййро ли ђе овō мōнче, фāла бōгу (Слк); *ййāй, ййāм, ййāш, ййā, ййāмо, ййāше, ййāу; ййā(х), ййāг* (По), *ййāсмо, ййāсиѐ, ййāу, ййāгү* (По);

аљйна, аљине: Донѐси ми онѐ *аљине* (Шо), Нѐмā онō диђѐте нйче-совиђа *аљинā* на себѐ (Ку), Не мōш с тōм *аљинōм* данас ў Град, субдта е (Грл):

лāдан, лāдна, лāдно; ладовйна;
љѐб: Нѐмау онā ђѐца ни *љѐба* да йјү (Слат), Разгүбā те *љѐб* што смо зајѐдно из-ли (Лз), Гāђāла га е *љѐбом* прео трпѐзѐ (Ксл);
āјде, āјмо-ше, āј йолоāко, āјше брзо, ђѐцо (Пкр);
Хрвай сам забиљѐжио код старијих особа само у Шобајићима, али је свуда: *Рвāш, рвāцкй, рвāцкā* и *Рвāцкā*.

Међу топонимима поред *Ўм* у Слатини има и *Хум* у Винићима. Очито је да су називи ова два топонима настали у различито вријеме, јер није вјероватно да је и име *Хум* старо.

41. Инцијално *x* се понекад замјењује другим гласом:

x + љѐ: *шћѐла, шћѐли сү, шћѐли смо, шћāше/ћāше; ћāсмо, ћāсиѐ, ћā(х)ү, ћāгү* (По). У м. роду р. пр. је: *сийцо*, а у западним Вражегрмцима (По и др.): *кййцо*;

x > к: *кййцо, кћѐла* поред *шћѐла*, Нѐ *кће* дōј, а чѐкали смо га (Ку). Овакве замјене су чешће у По и др. селима западних Вражегрмаца: *кййцо, кћѐла, кћѐли*. Тō е нāроднй *кѐрōј* (Рошца), поред: *хѐрōј* (Куп). Свуда је: *кѐриа* 'хартија'.

42. *xв > ф:* *фāла, фāлā ви, фāљен, йофāљен, фāлий, йрефāлий* и сл. Ова промјена очигледно је старија од губљења *x*. Ту су, даље: *фалиша, фалисавц* и др. облици проистекли од глагола *хвалиши*. На исти начин се понаша и глагол *хвайшйи* и облици глагола и именица настали од њѐга: *фāйāй, фāйāмо, фāйāше; уфāйий, уфāййцо* сам га, *уфāћен; фāйāње* и др.

б) *x* у медијалном *йоложају*

43. И у овом положају *x* је изгубљено или замјењено другим гласом:

а) *x > ѐ* у средини ријечи, у именица, придјева и сл.:

снаā, снау, снае, снам; орāом, орāе; сиромāа, сиромāу, Дүови, мауна, мљейр/мјейр, нйов/нй(х)ов. Даље ћемо видѐти да се у некима од ових лексема *x* замјењује, понекад, другим гласом.

в) *x* у финалном положају

44. И *x* у овом положају у говору Бјелопавлића је изгубљено, или ако се појављује, факултативно је:

а) $x > \emptyset$: у 1. лицу сг. аориста и имперфекта:

дћа̄, ндса̄, куйја̄, йгра̄; аор.: *мдга, не мдга, не шће(x), донесо(x), изнесо(x)*;

б) у именица: *сирџма, йра̄ 'барут', сирџа/сирџав, вр̄*.⁵²

Ослабљена је артикулација гласа *x* у примјерима: *Пеу^x* (мкп у Врелима, Вражегрмци), *Мџлџ вр^x, Вџлџ вр^x, Бјелџви вр^x*;

в) у замјеница: *Њ̄й нџма̄ ође^H* (Шо), *нџма̄ и* (Пкр), *џио̄ й*.

Финално *x*:

а) *x* у придјевско-замј. деklinацији Гпл: *-их* редовно се губи, али се мјесто тога развија наставак *-ија (-ица)*:

онџа далџкица сирџанџ, мџлџа, вџлџкица, йрџица гџдџнџ, зелџница лџвџдџ, бџница лџдџи, лџџеиџа чџлџди итд. У овим и оваквим случајевима *x* је надомјештено специјалним генитивним наставком. Иначе би се у неким случајевима изгубио смисао израза.

Овдје нема старог наставка у ген. пл. *-ах, -их*, који је тако чест у катунским говорима, а и у црмничком. Проф. Бошковић и Малецки су нашли у Орјој Луци: *л'удџих, мџслџих*, што ће вјероватно бити утицај озринићког. Ја ове случајеве нијесам могао потврдити на терену, свуда сам нашао: *лџдџи, жџнџ* и сл.

г) *Још неке најомене о сугласнику x*

45. а) Замјену гласа *x* гласом *ш* имамо у облицима глагола *јџаџиш*: *јџшџиш, јџшџ сам, јџшџли сџ*, што је добијено вјероватно аналогјом према облицима од презентске основе.

б) Изгледа је старо *x* у антропониму *Мџаџило* (поред овога постоје и ликови: *Мџџџло, Мџџџле, Мџџџло*), док је ново у примјерима: *усџџџхом, хрџна*, поред *рџна*, *Послаџемо ви снаџу* (Пгл), гдје се ради о „иновирању“ сугласника *x* у овом говору.

в) У ријечи: *зџџевџм, зџџевџш* и сл. не виде се трагови евентуално некадашњег *x* у средини. Исто то вриједи и за лексеме: *сџиш* и *лаџко*, затим: *рџа, рџџиш, рџџав, йорџџвиџо; рџџиш се* (што се радије замјенује глаголом: *јџџџи се, јџџџиш*), гдје се секундарно *x*, изгледа, никада није појављивало. Исти је случај и са секундарним *x* у *вџнџ*, које се овдје није појавило.

⁵² Проф. Бошковић појаву назива *Вр̄* у Мрковићима тумачи као дисимилацију двају *v*: *вр̄в*, *X* у црног. говорима, 188.

д) *j* на крају ријечи

57. а) *j* се губи у облицима императива:

немб: *немб* јадан (Ксл), *немб* му писат (Пкр), *немб* не заборавит (Пгл), *немб* га данас нагрдит (Слат), *немб* да ти пођрау говеда (Слк);

да (=дај): *да* ми тога љеба (Го), *да* му да йиде (Гз),

йричā (=причај): *йричā* ми о фамељи што (Шо), *нека*, не *йричā* свāшта (Ку);

чџкā (=чекај): *чџкā* ме (Слк), *чџкā* га (Слк);

тако је у императиву и цијелог низа других глагола: *йй*, *изй*, *умй*, *сакри се* итд.

б) *j* се редуцира: *йгрāц*, *убийāц*, *умивāц се*, *шџйāц*, не *зановџйāц*, не *смџйāц* и сл. У овим случајевима није лако утврдити колико је *j* редуцирано односно колико је задржало своју вриједност. У сваком случају, овдје је оно полувокално *j*, односно неслоготворно *и*,⁶⁶ какво је иначе најчешће у говору Бјелопавлића.

в) Нешто је јасније артикулације *j* у финалној позицији постало од сугласника *йй* односно *д*: *рџј*, *сāј*, *мџј*, *дџј*; *свџј*, о чему ће касније бити ријечи.

58. Као што смо видјели, *j* у говору Бјелопавлића показује знаке апсолутне нестабилности. Законитост јављања чистије артикулације овога гласа је тешко утврдити због изразито слабе консонантске вриједности његове, због недостатка у њему „карактеристичног консонантског шума”.⁶⁷

Б. Милетић сматра (Црмн. 320) да се у црмничком говору *j* у императиву није изгубило фонетским већ аналошким путем (према облицима презента).

Сугласници *ш*, *ж*, *ч*, *џ*

59. Артикулација ових гласова у говору Бјелопавлића је стандардна књижевна. Тако имамо:

а) *ш*: *шџс*, *шџндес*, *шџсџй*; *шāрен*; *Шобайћи*, *Шарāновићи*; *йши*, *ушййинуй*, *дошā*, *йошā*, *йашāног/йашџног*, *Мйлош*, *Мйлошем*, *нāш*, *нāшџга*, *нāше*, *чџшāљ*, *чџшāљ се*, *мйшеви*.

б) *ж*: *жџч*, *жџџем*, *жџāйм*, *жџāлџс*, *жџāлосан*; *Бџжйћ*, *йџжем*, *нџжем/нџжом*; *йџжс/сйџж*, *Сйџж* (насеље), *нџж*, *грāбеж*. Десоноризације на крају ријечи нема. О палатализовању у посебним ситуацијама биће касније говора.

в) *ч*: *чџāде*, *чџек*, *чџџа*; *чџййри*, *чџело*; *чџшāм (се)*; *дџчи*, *оџџма*, *оџџвина*; *оџџшāйш*, *йџџџй*; *јџџен*; *јџџам*, *вџџџ(н)*, *жџџч*, *жџџййџа*.

⁶⁶ Уп. овакву вриједност *j* код Белића, Гл. и акц. 122.

⁶⁷ Б. Милетић, Црмн. 314.

д) Исто тако, појављује се и *ć* које има експресивну вриједност, хипокористичког карактера:

Ќеџо (м. хипок.), *Ќава* (м. име), *Ќаџа* (м. име), *Ќава* (ж. име), *Ќобо* (м. хипок.), *Ќоба* (ж. хипок.), *Маџа* (м. и ж. хипок.), *Миџа* (ж. и м. хипок.), *Пеџо* (м. хипок.), *Буџа* (ж. хипок.), *Ќога* (ж. хипок.), *Гџа* (м. хипок.), *Гџа* (ж. хипок.), затим:

џоли-џика (позив говечету), *муџе-муџе* (позив магарету), *киџ-киџ*, или: *кџ-кџ* (позивање или тјерање свиња), *гуџ-гуџ* (са акцентом на другом дијелу сличном чак. акуту) — позив свињи, *џуџ-џуџ* (позив свињи). Глас *ć* у оваквим случајевима даје посебну мекоћу ријечима (именима или узвицима). Међутим, *ć* овога типа јавља се и у ријечима и изразима који означавају посебну љутњу, гњев или иронију, гдје је *ć* и пејоративног карактера: Неће *Нџа*, је ли? (Ксл), *Драџкун* је то (Слж).⁷²

Очито је да се овдје ради о морфолошкој функцији овога гласа. Наиме, помоћу њега, или афикса у чијем је саставу овај глас, граде се хипокористици посебне семантичке, а и фонетске вриједности.

Као ријетки гласови *ć* и *ž* иду у деминуцију, при чему су понекад употребљени и у суфиксалне сврхе.

61. Много је ређа појава сугласника *ž*. Овај глас налазимо само у неколико случајева: *кџи*, *кџавина*, њему џе *мила кџавина*, *кџе*, *кџе* млијџко џе добро за прси (Слж). *кџ-кџ*⁷³; *иџес*, *иџелица*, *иџеди*, *иџеди* нешто, јадна (Пкр), *иџела*, *иџеден*, *иџедена*, *иџедено*, овџ џе капот *џиџо* *иџеден*, *иџели* сџ га мџлци (Гз). Код дјеце се може чути: *иџео*, иначе је: *иџиџо*. Ако је са кратким силазним акцентом, ријеч *џроџџе* испред *ћ* има *ž*: *џрџџе* (што је свакако асимилација, односно позициони изговор и неразграниченост, у брзом изговору, сугласника *ж* и *ћ*), иначе је: *џрдџџе*. Овдје *ž*, дакле, није добијено испадањем *д* од старог *џродџе* и јотовањем *з* и *ј*, већ је у питању позициона асимилација. Да је тако види се и по томе што у *џроџџе* *ћ* (које је од *д+ј*) остаје, дакле, као у *иџераџи* и сл.

Примјер: *иџџешелине*, који наводи Пешикан из Малецког⁷⁴, у Бјелопавлићима није риједак. Али, не само он. Увијек када се нађе на крају предлога испред ријечи која почиње са *ћ* з прелази у *ž*⁷⁵: *иџ-џе-верџива*, доша џе *иџџеверџука* (Дг); *иџ-Ђока|иџ-Ђока*, *иџоџ-џешелину|иџроџ-џешелину*, *иџ-џевџуку|иџ-џевџуку*.

Проф. Вуковић, одговарајући на питање зашто је у Пиви: *иџесџи*, али: *иџјаловџи*⁷⁶, истиче да је у питању граница слога. Ја мислим да ће ту, као и у Бјелопавлићима, прије бити однос *из+је|из+ја*, гдје

⁷² Уп. тако и у ИЦГ, 61.

⁷³ Тако је и у катунским говорима, уп. СКЈ, 110.

⁷⁴ М. Пешикан, СКЈ, 110, а уп. и Bosković—Malecki, L'examen, 30.

⁷⁵ Тако је и у ИЦГ, 35, Д. Вушовић, ДИХ, 17.

⁷⁶ Ј. Вуковић, Пива, 45.

је *j* испред *e* слабије, нестабилније, јер се и у једном и у другом случају ради о префиксима *и*, у ствари, о истој граници слога.

62. Даћемо још неке напомене о артикулационој вриједности сугласника *ć* и *ž* у Бјелопавлићима. За артикулацију ових гласова Милетић⁷⁷ даје нешто другачији опис од Стевановића⁷⁸ и Вушовића.⁷⁹ Моја грађа показује да Милетићев опис није у потпуности прецизан када је у питању бјелопавличко *ć* и *ž*. Наиме, разлика између *ć* и *ž*, с једне, и *h* и *ħ*, с друге стране, у томе је што при изговору *h* и *ħ* задњи дио врха језика додирује предње непце, чиме ствара малу експлозију⁸⁰, док се код *ć* и *ž* не јавља експлозија, задњи дио језика не додирује непце, већ је додир раздвојен ваздушном струјом.⁸¹ Уосталом, *ć* и *ž* су спиранти, а *h* и *ħ* африкате.

О овим гласовима, међутим, проф. Д. Брозовић пише:

„Sami glasovi *ś* i *ź* javljaju se u standardnoj novoštokovštini samo ispred *ć* i *đ*—nisu dakle fonemi nego pozicione varijante fonema (*š*) i (*ž*): *tj* (liše, grođe) = (lišće, grođće^ć)⁸². Премда је истина да се *ć* и *ž* често јављају испред *h* и *ħ*, ипак се ова констатација не може прихватити, и то не само за бјелопавлички већ и за друге ијекавске говоре у којима су ова два сугласника саставни дио фонолошког система.

Познато је да у зетско-сјеничким говорима *ć* и *ž* настају новим и најновијим јотовањем, а такође и једначењем *с* и *з* према слjedeћем *h* или *ħ*.⁸³ Такву констатацију је могуће прихватити.

Проф. Аванесов, говорећи о ова два сугласника, каже да се осјећа „особое произношение мягких *с*²-*з*³, связанное с повышением степени их палатальности, и.е. с увеличением степени подема средней части спинки языка к твердому небу”⁸⁴ (подв. Д.Ђ.).

Јотовање сугласника *с* и *з* чини да се они јасно разликују од обичних *с* и *з*, каже проф. Мешћерски. „В отличие от (*с*²) и (*з*³) литературного языка, при образовании шепелявых свистящих кончик языка находится не у нижних зубов, а у альвеол, как при образовании (*ш*) и (*ж*), но без участия губ и без средненебной артикуляции”, каже он.⁸⁵

Палаталност констриктива *ш*², и *ж*³ проф. Пецо у ђердапској зони⁸⁶ доводи у везу са румунским утицајем на овај говор.

Стању у Бјелопавлићима за *ć* и *ž* најпрецизније одговара опис проф. Мешћерскога.

⁷⁷ Б. Милетић, Црмн., 341—342.

⁷⁸ М. Стевановић, ИЦГ, 34.

⁷⁹ Д. Вушовић, ДИХ, 16—17.

⁸⁰ Тако каже и Велић у Рец. ИЦГ, 168.

⁸¹ Исто стање је и у ИЦГ, 34.

⁸² Д. Брозовић, *Денциали испред африката*: губе *ш* се или изговарају, 137, нап. 29.

⁸³ П. Ивић, Дијалектологија, 160.

⁸⁴ Р. И. Аванесов, Русская диалектология, 86.

⁸⁵ Н. А. Мешерский, Русская диалектология, 71.

⁸⁶ А. Пецо, Бердап, 201—202.

на пљење тѡпѡвā (Мк). „У *ѡмоћник* — *ћ* прелази у *ѡ* са физиолошко-фонетских разлога”, каже А. Белић (Рец. ИЦГ, 175, а уп. и ДИЈС, 231); а П. Ивић за галипољски ово објашњава овако: „Сама промена *ћ* > *ѡ* представља редукцију изговора *ћ* на први оклузивни елеменат тога гласа уз потпуно изостављање другог, констриктивног”.⁸⁹

65. *-ћ > -j*: *ѡдј*, Оли *ѡдј* у Град (Грл), *Пѡјѡѡ* онā говѡда у штѡту (Пгл); отѡс (<отић) — нема облика „отиј”, као ни „обиј” од *обѡс*; *дѡј* (али: *дѡѡѡ/дѡјѡѡ*), Оли *дѡј* (Го), Оли *мѡј дѡј* за празнике (ОЛ); *ѡѡѡј* (>погућ, Ксл); *ѡрѡј*, Мѡш ли *ѡрѡј* (Ксл), *Прѡјѡѡ* онудѡѡен (Слк), *Нѡј ѡрѡј* рāзред, јā млѡм бѡгоми (Пкр), *Прѡјѡѡ* прāо прѡо бāштинѡ (Слат); *нāјѡѡ*, *Нāјѡѡ* се у Град (Гз), Оли *нāј* онѡ кѡноп (Шо), *Нāјѡѡ* не ѡе картāмо (Ку); *ѡѡѡј*, Нѡ мош *ѡѡѡј* да ти је бѡг ѡтац (Пкр); *нѡј*, *Нѡј* ти мѡне вāрāт (Слат), *Нѡј* га дāнас ѡдит *нѡкуј*; *нѡј*, Сву *нѡј* дрāгѡ ѡе пāдāла кѡша (Го), и само је *нѡј* уз одредбу *сву*, иначе је *нѡћ*; *сāј* ’саѡи’, Оли *сāј* с тѡ крѡшкѡ, дѡѡете (Пкр), Мѡш ли *сāј*⁹⁰ (Ку); *ѡкѡјѡѡѡѡ*, Понесѡше *ѡкѡјѡѡѡѡ* и мобѡѡе (Гз). У Миокусовићима, Шѡбајѡѡима и Косовом Лугу сам забиљѡжио и *реј*, али само у футуру, гдѡе имамо: *рѡјѡ*, *рѡјѡѡ*, али: *рѡѡѡѡ* (у Слатини сам забиљѡжио и: *рѡјѡѡѡ*). Везник *вѡћ* (=али) такоѡе добија *ј* на крају: Нѡћѡ га жāлѡт, *вѡј ѡу* му свāшта рѡћ (Ксл).

66. *-ћ > -j*: *кѡј*⁹¹, *Кѡј* си забрāздѡѡ (Шо), *Кѡј* ѡѡш (Гз), *Кѡј* сѡ ти (=гдѡе су ти пошли), (Слк), *Кѡј* ме вѡдѡш (Лз); *гѡј* (<гоћ<год), *Кѡј гѡј* ѡдѡио за ѡѡм дѡбрѡ трāг ѡстāјā (Ку), Штѡ *гѡј* рāдѡѡ, злāтѡле му се (Пкр), Нѡка га ко е *гѡј* (Пгл); Чѡкāѡу те догѡј дѡѡш (Слап), Свѡ сѡѡи догѡј дѡѡѡ (Пкр).

Мислим да је разлоге појави прелаза *ћ* и *ћ* у *ј* објаснио проф. Белић у Рец. ИЦГ (о.с. 169—170). Постављајући питање у коликој мјери се поред примјера са *ј*, као: *дој*, *ѡој*, чувају и примјери са *ћ*, *ћ*, он каже да су *ћ* и *ћ* нестајали на крају ријечи у вези са сугласником на почетку ријечи које су иза њих стајале (у сандхију), „а одатле су тако добивени облици могли бити преношени и у друге положаје”. Ја мислим да се ово може прихватити и за стање у Бјелопавлићима.

Сугласници *л* и *љ*

67. Сугласник *љ* у говору Бјелопавлића по артикулационој вриједности ни по чему се не издваја из стања у савременом књижевном језику. Ту нема мијешања ни са којим другим гласом, посебно не са сугласником *л*, какав је случај у многим другим говорима у Црној Гори, а и на другим подручјима српскохрватског језика. У Бјелопавлићима је досљедно:

⁸⁹ П. Ивић, Галипољски, 147.

⁹⁰ Проф. П. Ивић наводи примјере: *дѡј*, *исплѡј*, *догѡј* за зетскосјеничке говоре и каже да је ова појава „обична у источноцрногорским говорима и да је има и ван те области, али тачна изоглоса није позната“ (Дијалектологија, 161).

⁹¹ А. Пецо (Ђердап, 203) говори о *ј* овдје као о секунд. сугласнику.

а) средњеевропско *л*;

б) палатализовано *л̣*, али степен те палаталности је знатно мањи него у говорима гдје је помијешана артикулација *л* и *л̣*;

в) веларизовано *л* (*л̤*), донекле слично пољском, албанском и веларном руском *л*.

Најраширенија вриједност сугласника *л* у овом говору јесте она која одговара обичном средњеевропском *л*, док су палатализовано *л̣* (*л̣*) и веларизовано *л* (*л̤*) много ређа.

69. Судбина *л* на крају слога у говору Бјелопавлића поклапа се углавном са стањем у другим зетским говорима. Ипак ћемо рећи нешто о неким појавама:

а) *ал* у радном гл. придјеву (м. р.) > *ā*:

дā, звā, кра̄, с̄ијā, см̄ијā се, с̄ијā, њричк̄ā, нāзвā, њдзвā, њрдзвā. Тако је на цијелом терену без изузетака (с разликом у акцентуацији на западном и источном подручју);

б) *ьл* < *-ā*: *с̄ијьгā, л̄гā, уш̄ьк̄ā*;

в) *л* иза: *е, и, у* > *о* (такође у м. р. радног придјева):

њд̄ињо, д̄ињо, љзњо, мњо, свњо, њлњо; х̄иј̄ињо, њуш̄иј̄ињо, б̄д̄чињо, забњр̄њчињо, з̄ањчињо, њд̄нињо, д̄д̄нињо; м̄њиј̄ињо, њз̄уњо, ск̄иј̄ињо, уш̄иј̄ињо;

г) *л* иза *р* > *о* (м. род радног гл. придјева):

с̄њиј̄ро, љм̄ро, њрд̄с̄иј̄ро, њ̄р̄о, в̄р̄о (=врхао). (О *р* вокалном в. тачку 21).

д) *л* на крају слога у именица дало је:

α) (<ьл): *орā* (=орао, aquila), *њрла* (има ликове и: *орāв, орāј*), *њдсā, мисā, њд̄мисā, з̄амисā, смисā*;

β) у унутрашњим слоговима (<ал, ьл):

рāник, сāнице, зāва. Посебни су случајеви: *с̄ињона* > *с̄ињвана* (уп. т. 17) и *њрионуйи* > *њрињенуйи*

ђ) *л* иза *е* дало је *о*: *к̄ињео*, али: *ан̄ђињо* (<ан̄ђео).

е) Код именица на *-лац* које значе вршиоце радње и које у књижевном стандарду у Нсг и Гпл имају неизмијењено *л*, овдје *л* прелази у *о*, па имамо: *мол̄ињоц, руковњд̄ињоц, врш̄ињоц, ж̄њињоц* и сл., што је вјероватно аналошка појава.

ж) У именица: *вд, св, њд* 'половина', *с̄ињд* (чешће: *ас̄иј̄ал*, или: *њаулин*), крајње *л* је прешло у *о*, па се асимиловало са претходним *о* и добило се *њ*.

з) *л* на крају слога се чува уз аналошку подршку других облика: *жњдр̄ал, в̄ал, ђенер̄ал, кан̄ал; в̄њл, ш̄дл; шкњлск̄и, с̄иј̄ално, с̄иј̄лно, љм̄илно; њд̄иј̄ал, њбал; коз̄алац, коз̄алца*;

и) *л* алтернира са *о* или се губи:

а) зѣље, сѣљу, ѿо камѣњу;

б) цвицеће, браћа, ѿрѣћи, лѣжа, мишиће, кѣшићу, машићу, ришићани, грѣжје, гвѣжје, зѣјла; али: рѣћак,

в) клѣсе, кѣзи;

г) дѣвѣи; крѣљу (С крѣљу ти се помицешало, Ксл, С крѣљу ти било, дабѣгда, Слат): брѣвѣи, мрѣвѣи; кѣље, снѣље, кѣље Нпл, грѣље, рѣље.

74. Лабијал+j, у позицијама и старог и новог јотовања, показује слику нешто другачију од оне у вези са лабијалом и јатом. Облици алтернирају, али би се рекло да имају превагу нејотовани. Погледајмо материјал:

вљ > вј: ѿонавѣја (Ку), јавѣја (Јавѣја ли се Мијо, Слк), набѣвѣја (Лз); Кујѣвѣјанин (Ку, Го, Пкр, Шо, Ксл), Чѣвѣјанин (Ксл, Пкр, Дг), Пивѣјанин (Ку), Пивѣјанка (Мк), дрѣје, здрѣје (Шо); уздрѣје (Гр); ѿрѣвѣјен (Гр); дѣвѣји (Шо),⁹⁸ дивѣјак 'дивѣји нар' (Шо).

Алтернирају облици: дозѣвѣиш/дозѣвѣиш (Ку), дозѣвѣиш (Ксл), дозѣвѣиш/дозѣвѣиш (Лз), надѣвѣиш/надѣвѣиш/надѣвѣиш (Пкр).

мљ > мј: слѣмјен (Гз), слѣмјена (Пгл), зѣмја (Ку), земјѣ, зѣмју⁹⁹, надѣмјѣ се (Бр), ѿрѣлѣмјен (Вн).

бљ > бј: рѣбје (Ку), вѣзда су бѣли рѣбје (Пкр), дѣбји урѣвѣк (=дебље уже), ѣзми онѣ дѣбје дрво (Шо), изѣбјен (Го), ѿоѣбјен ѣе ѣ рат (НС); зѣбје ѣвас (Лз).

ѣљ > ѣј: снѣје (Мк), ѿоѣјење (Шо, Мк), ѿоскуѣјење (Даб, Ку), ѣјење (од јата) 'плијевање' (Шо, Пкр), али ѣјеи онѣ лѣзе (Шо), ѿоѣјење (Ку, По), кроѣјење 'прскање лѣза' (Шо, Гз), куѣјау се лѣти вѣзда (Шо).

У Миокусовићима сам забиљежио: од Пјѣвѣја (од јата) и: До-бѣвѣли смо сѣпу од рѣје.

Интересантан је примјер: сѣмѣм/сѣмѣм, о којему у литератури има више података. Милетић каже да је црмничко сѣмѣи постало метатезом од сѣмѣи, а ово од сѣмѣи, односно сѣмѣи.¹⁰⁰ То исто каже проф. Стевановић за бјелопавлићко сѣмѣм (<сѣмѣм <сѣмѣм <сѣмѣм).¹⁰¹ У Дукљанској земљи Д. Ђуровића употријебљено је: сумѣије.¹⁰²

„У бјелопавлићком говору, који се по многим одликама разликује од групе ових говора (источноцрногорских — Д.Ђ.), свако ѣ иза лабијала даје ј: угрѣбјен, заљѣбјен, сѣбја, рѣбје, слѣвјен, управјат, здравје, дѣвјач, намѣмјен, слѣмјен, рѣмјѣ, закљѣпјен, скѣпјен, дѣбјѣ, пѣчка, кѣпје, сѣпје итд. Али се црта није одавде преко Пипера могла пренети, а да у

⁹⁸ За примјере: дивји, дрѣје, здравје уп. стаје у Јањеву (о.с. 35).

⁹⁹ Уп. ову појаву и у галипољском говору (о.с. 144).

¹⁰⁰ Б. Милетић, Црмн., 347.

¹⁰¹ М. Стевановић, ИЦГ, 57—58.

¹⁰² Дукљ. земља, 384.

б) *вб* > *вље*: *вљѣра* (Ксл), *Нѣвљѣра* џе тѣ (Слк), *невљѣста* (Ксл. Пкр), *вљѣшар* (Шо, Ку), *вљѣруџѣм* (Дг), *вљенчање* (Дг), *Пошли сѹ на вљенчање* (Лз), *Он ме вљенча* (НС), *Не ѹмље(х) у* (=је) *тражит* (Пгл), *Умљѣсте ви лйџепо* (Пкр), *вљѣшиѣо*, *вљѣшиѣац*, *вљѣриѣи* (сва три примјера из Пкр), *вљѣрованје* (Слк, Шо), *вљѣрованѣи* (ОЛ, Рс).

Примјери из групе *бље* и *вље* припадају каснијем јотовању, извршеном на српскохрватском терену. Иначе, група *вб* се на јекавском терену касно јотовала, ако се јотовала. У већине горе наведених примјера у селима која тамо нијесу означена не врши се јотовање, остаје нејотована.

Иначе, *вје* и *вље* од *вб* алтернирају, како то констатује и проф. Бошковић¹⁰⁷, што не би могло да се каже и за групу *бб*, или то за њу не би пак важило колико за групу *вб*.

в) *мб* > *мље*: *Намљѣсиѣи* *крѣвет* (Пкр), *мљѣсиѣо* (Шо), *мљѣра* (Ку), *мљѣриѣи* (Гз), *Измљѣри* *тѣ жйто* (Слат), *загрмљѣше* *топѣви* (Мк). Међутим, најчешће, у највећем броју села, овдје имамо нејотовану групу *мб*, наиме — непостојање у њој епентетског *л*.

г) *йб* > *йље*: *йљѣсма* (Гз), *Пљѣвау* *ли онѣ ђѣца* (Пкр), *йјѣсма* (Пкр), *йљѣна* (Ку), *йјѣна* (Шо), *Зайљѣниѣо* *џе кѣ сапѹн* (Гз), *йљѣшки* (Слк), *йљѣшкѣ* (Вн), *йљѣге* (Ксл), *йљѣваѣи* (Слат), *йљѣваѣо* (Слат). У свим селима сам забиљежио: *Пљѣшиѣвѣи*, *Пљѣшиѣвац*, а *йѣриѣеѣи* сам забиљежио у Кујави и Сладојеву Копиту.¹⁰⁸

80. Треба констатовати да групе: *йб*, *бб*, *вб*, *мб* имају резултате израженије у облику: *йје*, *бје*, *вје*, *мје*, премда су понегдје ови ликови изједначени са онима у којима је извршено јотовање. Испитивањем на терену дошао сам до закључка да јотованих примјера има више код старијих него код млађих особа, те то појави даје дијакхрону вриједност.

У рецензији ИЦГ¹⁰⁹ проф. Белић каже да се када је између лабијала и *л* испадао полугласник јотовање увијек вршило у свим црногорским говорима, а „када је веза лабијала и сугл. *ј* постајала од јата (пѣга=пјега), тада се јотовање у неким говорима вршило, дакле, *йљега*, *грмљѣиѣи*, а у другима се није вршило, дакле, *йјега* и *грмјѣиѣи*. Узајамним утицајем говора добивено је да и у оном говору у којему се употребљавала *йјега* добијемо *йљега*”. Отуда и у другим ријечима напоредо *йл* и *йј*: *снойље-снойје*, *којља-којја*, *йљуваѣи-йјуваѣи* (старо јотовање) итд. Ове и овакве примјере (а ми смо их узели из Белића, о.с. 169) Милетић подвргава под појам најновијег јотовања.¹¹⁰

У примјерима: *Бјелойѣвљѣиѣи*, *бјелѣна*, *бјелѣве|бјелѣе*, *бјелѣга* (земљиште са бијелом глином), затим топоними: *Подбјѣље* (заселак), *Бјелѣиѣи* (заселак), *Бјелѣј Брѣѣег* (зас.), *Бјѣлан* (зас.) *Бјелѣва глаѣиѣа* (ороним),

¹⁰⁷ Уп. Р. Бошковић, Увод, 95—96.

¹⁰⁸ Тај лик сам нашао и у *Дукљанској земљи*, роману из живота *Бјелойѣвљѣиѣи*, аутора, Д. Буровића.

¹⁰⁹ А. Белић, Рец. ИЦГ, 169.

¹¹⁰ Б. Милетић, Црмн., 343—346.

Бјеланова главџа (ор.), затим: Бјелановић (презиме), Бјелойдџац и сл., — бје не прелази у бље¹¹¹ због тога што се иза те групе налази сугласник л (или љ, а само у једном случају имамо други сугласник — ж), а познато је да српскохрватски језик, односно његови народни говори, не подноси исте или сличне гласове у сусједству тамо гдје није неопходно. Милетић наводи¹¹²: бљелопâ(в)лицкѝ, бљелопâ(в)личкѝ. То ће вјероватно бити изузетак нађен у црмничком говору.

Асимилација сугласника

81. У говору Бјелопавлића појаве асимилације сугласника нешто су ређе него у осталим зетским говорима, или макар ређе него у већине тих говора.

Када смо говорили о сугласницима *м* и *н*, видјели смо да се у неким позицијама међусобно асимилирају (в. т. 70).

Такође се мијешају групе *гн* и *гњ* у ријечи гнијездо, па у овом говору имамо *гњиџездо* и *гниџездо*.

И овдје је позната асимилација на даљину *ш* и *ж*. У говору Бјелопавлића сам нашао само два таква случаја: *шџжањ* (<сужањ), јесу ли онѝ *шџжњевѝ* жѝви (Пкр), *шџжањ* је ђн (Ку), *нѝмâ тџн* до *шџжњâ* нѝшта (Пгл), да и ономѝ *шџжњу* нѝшто (Дг); *шѝжањ* (<сежањ), пе *шѝжањâ* (Грл), дугачка е више ђ два *шѝжња* (Пкр), *кџпѝ* ми једно пѝ-шес *шѝжањâ* конџпа (Ксл).

У овом говору нема прелаза група *сн* и *зн* у *шн* и *жн*, односно *сл* и *зл* у *шл* и *жл* као у катунским и другим неким зетским говорима (пнијег, жнам).¹¹³ Чак су то особине по којима се Бјелопавлићи шале на рачун Катунџана (посебно за речцу: *жâнâго/зâнâго*, која је аналошког поријекла према: *жнâм*).

За прелаз *вн* у *мн* имам примјере: *џѝмно* (Ку), *Дѝмна* ли џе овâ џевџка (Пкр), *Дѝмне* су ти ђвце (Слк), *одâмно* (Шо)¹¹⁴, *Одâмно* ниџе-сам глџâ Нџвку (Гз), *ломнџца* 'ловачка пушка' (Дг, Пкр).

Дисимилација

82. Дисимилација је захватила неке сугласничке групе у овом говору:

мн > *мл*: *млџго*, *млџго е*, *млџѝна*, *млџѝ* љџди, *јâ млѝм/јâ мнѝм*.¹¹⁵ Овако је на цијелом подручју. Нема појаве преласка *мл* > *мн*, коју сријећемо у црмничком (а има је и у говору Зете): *мнад*, *омнадина*¹¹⁶

¹¹¹ Само сам у једном случају чуо *Бљелойдџићи* (Пгл.).

¹¹² Б. Милетић, Црмн., 336, 419.

¹¹³ Уп.: М. Пешикан, СКЈБ, 111—112, Б. Милетић, Црмн., 350—351.

¹¹⁴ Уп. тако у херц. говору (А. Пецо, Херц., 94, 97).

¹¹⁵ Уп.: А. Пецо, Херц., 97, Д. Барјактаревѝ, Бихор, 69.

¹¹⁶ Б. Милетић, Црмн., 338.

и сл. Ову појаву налази и М. Павловић у говору Јањева: мнѣко, мнѣдица, мнѣдицу, мнѣдица, мнѣд, да га умнѣтимо.¹¹⁷

мн > *вн*: *Тавник* (топ.), *оњен* близу *Тавника* (Пгл), *шавно* (забиљежено само једанпут у Го), *шавница* (Пкр, Го, Шо).

џи > *ви*: *љвши* (Шо, Слат), *љвши* (Дг, Ксл, Ку), *љвшѧ* од *бџцелѧ* *вџлѧ* (Ку), *љвшѧ* ће ти *бџт* (Ксл), *љвџи* џе *Мџмо* о *свџѧ* (Пкр).

(О промјени *ћн* у *џн*, *џњ* в. у т. 64).

Десоноризација

83. У овом говору непозната је десоноризација сугласника на крају ријечи. Увијек је: *џ грѧд*, *нѧ грѧд*, *џ грѧб*, *грѧб*, *нѧ грѧб*, *нѧж*, *нѧ нѧж* и сл. Тако је свуда и то је досљедно.

Међутим, обезвучавање се врши у сандхију, што је у ствари асимилација по звучности, и то када слѣдећа ријеч почиње безвучним сугласником, што је иначе позната и раширена појава у српскохрватском језику, али и у другим словенским језицима. Тако имамо:

Грѧџ ти се пропѧ (Ксл), али: *грѧб* му се пропѧ (Ксл), *џ Грѧџ* сам стѧлно (Дг), али: Траже га свџј по Граду, *џ Грѧд џе*, рѧкоше (Пкр), *Нѧџ* ћеш му тражит (Ку), али: *Нѧж* ми донѧси (Гз), *грѧс* сам сѧмо џбра (Слк), али: *џбра* сам *грѧз* грѧжђа (Слк).

Меташѧеза

84. Глагол *куџаџи* у свим облицима има замјену прва два сугласника: *џџкаџи*, *џџкѧм*, *џџкѧмо*, *џџкаџѧ*, *џџкѧли* смо, *џџкаџѧмо* итд. То је свуда тако.

Ријеч *манасџџ* може се чути код старих особа као *нѧмасџџ*: *Идџ у нѧмасџџ* свѧкѧ гѧдинѧ (мисли се на Острог) (Шо), *Бџѧ џѧ*, *велѧ*, *тџ нѧмасџџ*, пѧ су га Тџрци уждѧли (Слат). Нема облика *намастијѧ*.

Може се, истина доста ријетко, чути и: *џџѧѧрѧ* диџѧте (Слат), *Вџ џмѧте* млѧго *лозакрџѧ* (розаклија је врста грѧжђа, 'дријенак'). Иначе, у истом мјесту (Слк), забиљежено је: *Јѧ ли* *фина* *розѧклиџа*. Само по једну потврду имам за: *бисџџѧ*, *Добра џѧ* онѧ *вѧѧа* *бисџџѧ* *ѧ* (Слк) 'вода за пиће, која се добија скупљањем кишнице', *бџлѧ џѧ џрѧка* (Мк). Међутим, у оба случаја се ради вјероватно о омашкама, јѧр је свуда познато: *бисџџѧ* и *џрѧка*.

Нема старог облика *могила*, већ је свуда: *гомѧла*.

¹¹⁷ М. Павловић, Јањево, 40.

В. А К Ц Е Н А Т

87. Досадашња дијалектолошка истраживања говора Црне Горе нијесу дала довољно података о говору Бјелопавлића, па у склопу тога — ни о акценту овога говора.¹²⁰ На основу теренског испитивања може да се дође до закључка да он по многим особинама припада групи источно-црногорских говора, али по акценатском систему он одступа од ових говора, у том смислу је доста самосталан, али и доста близак васојевићком, што је још раније установљено и констатовано.¹²¹ У својој Дијалектологији проф. Ивић, како смо рекли, увршћује га у дијалекте са старом акцентуацијом иако има сва четири акцента.¹²² Милан Решетар, који је први извршио научну класификацију говора Црне Горе, није дао прецизне податке о акценту Бјелопавлића.¹²³ Према њему, могло би се закључити да је акценат овога говора непренесен. (Он у црногорским говорима налази три акценатска типа: непренесени, пренесени са кратких крајњих отворених слогова, гдје говори о староцрногорском и херцеговачком типу преношења, и потпуно пренесени акценат. У вези са овим М. Пешикан мисли да Решетар није успоставио довољно јасну дистинкцију између подручја која при преношењу добијају узлазне акценте и оних која при том преношењу добијају само силазне).¹²⁴

Неке податке о акценту бјелопавлићког говора налазимо у раду Д. Петровића о акценту Пјешиваца¹²⁵, гдје каже да је у Доњим Пјешивцима " са крајњег отвореног слога ликвидирани, сем у енклизи,

¹²⁰ Бјелопавлићки говор није до сада био монографски обрађен. Ипак, о њему се може наћи нешто података, посебно у следећој литератури: М. Решетар, *Betonung*; Р. Бошковић, *Х у црногорским говорима*; Р. Бошковић, *Озринићи*; Р. Бошковић—М. Маџеки, *L'examen*; М. Стевановић, *Пипери*; П. Ивић, *Дијалектологија*; М. Пешикан, *СКЉ*. (Он овдје каже: „Бјелопавлићки говор одликује се од говора СК-Љ пре свега својим четвороакцентским системом и својим специфичним делимичним преношењем акцента, а и другим, нарочито акценатским особинама“); Д. Петровић, *Пјешивци*.

¹²¹ М. Стевановић, *Пипери*, 71.

¹²² П. Ивић, *Дијалектологија*, 57.

¹²³ М. Решетар, *Betonung*, 2, 11—12, 21—23 и др.

¹²⁴ М. Пешикан, *СКЉ*, 3.

¹²⁵ Д. Петровић, *Пјешивци*, 130.

уз врло ријетко чување окситонезе, а доњопјешивачка акцентуација углавном се поклапа са бјелопавлићком.¹²⁶

У говору Бјелопавлића се не ради о јединственом акценту. У том погледу племе је подијељено на два дијела: а) сјеверозападни дио, односно западни Вражегрмци, тј. онај дио племена који се граничи са горњим Пјешивцима — има претежно херцеговачку акцентуацију, и б) источни дио Бјелопавлића, а то је просторно више од четири петине насељене територије племена, — има друге акценатске карактеристике. Граница између ове двије зоне иде линијом: Добро Поље—Миокусовићи—Купиново—Међење. По осталим језичким особинама ове двије зоне су углавном јединствене, па зато можемо говорити о говору Бјелопавлића, који заједно са говором Доњих Пјешиваца чини самосталну дијалекатску цјелину у односу на остале говоре Црне Горе. Када говоримо о акценту Бјелопавлића, ми ћемо, међутим, имати у виду само акценат источног дијела племена, који се акценатски разликује од западних Вражегрмаца.

88. Основне карактеристике бјелопавлићке акцентуације могле би да се изразе у следећем:

1) Кратки силазни акценат (") са крајњег слога, без обзира на то је ли он отворен или затворен, преноси се на претходни слог у виду ' или ´, у зависности од квантитета вокала на који се тај акценат преноси: *идѝок, кѝној, зѝлен, шѝрен, љбѝи, љдѝећ, нѝрод, лежѝмо, црвениѝмо* итд.

У оквиру тога, преноси се, на примјер, и акценат једносложних глагола и других ријечи на префикс, односно на предлог, премда не досљедно: *ѝћ — љдѝећ, бѝи — љбѝи; нас — љ нас*, али има и старог преношења: *љ дѝм, нѝ љѝи* и сл.

2) Кратки силазни акценат са унутрашњих слогова се не преноси, па у склопу тога имамо и појаву да се овај акценат не преноси ни са крајњег слога уколико је иза њега енклитика: *лицѝа, али: лицѝа е, жѝна, али: жѝнѝ ми ѝе, зелѝна, али: зелѝнѝ ѝе*.¹²⁷

3) Стари дуги силазни акценат се не преноси на претходни слог. Отуда имамо: *жѝна, али: жѝнѝ, сѝсѝра, али: сѝсѝрѝ, муња, али: муњаѝ, шѝга, али: шѝгѝ* и сл.

4) У складу са преношењем " са крајњег слога, постоје сва четири акцента, од којих ^ може стајати у свим положајима, " на свим слоговима сем посљедњег, а ` и ´ само на претпоследњем слогу пред кратким посљедњим.

5) У овом говору немамо појава тзв. староцрногорског преношења акцента, типа: *Јѝво, Мѝло, Вѝсо, Јѝше, Мѝре* и сл.

6) Новоштокавско преношење акцента на проклитику је ограничено на једносложне ријечи и то претежно замјенице, именице женског

¹²⁶ Исто.

¹²⁷ Такво је стање у многим нашим говорима. Уп., нпр., говоре јужне и југозападне Истре (Бошковић, Рефлекси група *иј, дј* итд., стр. 93, 105, 113 и др.) и Бердапа (Пецо, Бердап, 187).

— у генитиву плурала именица сва три рода:

владсникā, гласникā, сѣдърчѣвā, ѿњѣвā, дгњѣвā, дѣнāрā;

мāјāкā, бāнāкā (књ. ријеч), *кāйāлā;*

ѿгралѣшиѿ, ѿландѣшиѿ, дгњѣшиѿ, кућѣшиѿ; грѣбāлā, кѣйāлā
кāйāлā;

— у ном. синг. придјева неодр. вида: *гāрāв, гāрāва, гāрāво*, тако и: *глѣбāв, слѣнāв, грѣвāс*. Затим: *бāбин, жѣнѣн, кућѣн; грāцкѣ, грāцкā, грāцкѣ; нāшкѣ; цѣшѣнскѣ* итд.¹³¹

Нема дужења пред сонантима у слѣдећим случајевима: *њѣгов; дчѣв, мѣмков; дѣбар; ѿлѣшѣн; јѣдан; јѣсам, ницѣсам; зāкон, комунѣзам*, али га има у примјерима типа: *сѣсѣрѣн, бāбин, ѿѣшѣн* и др. сличним случајевима које смо горе поменули.

Нема дужине ни у ген.-ак. личних и упитних замјеница у сингулару: *мѣне, ѿѣбе, ѣга, кога, чѣса/чѣса*, као ни у дат.-лок. синг.: *мѣне, ѿѣбе, сѣбе*.

Именице типа *блāгѣс, жāлѣс, рāдѣс, мѣлѣс* и сл. дужину из ном. сингулара не чувају у косим падејима.

Деминутивни форманс *-ић* је кратак: *брѣшчић, врāнчић, бѣчић, грāдић, црѣвић, врāишић*.

У овом говору су ријетке поста акценатске дужине у аористу. Појављују се само код неких глагола: *доћѣрā(х), доћѣрāсмо, доћѣрāсѣ, доћѣрāше; осѣдѣви(х), осѣдѣвѣсмо, осѣдѣвѣсѣ, осѣдѣвѣше* и сл.

89. Западни Вражегрмци, како смо већ рекли, имају херцеговачку акценацију. Зато оvdје о њима нећемо говорити. Али ћемо зато дати неке напомене о особинама акценације овог подручја које су карактеристичне за остале Бјелопавлиће:

а) И оvdје је " задржан у енклитичкој позицији, па имамо: *Жѣлā ѣ ѿ ѣ бит* (По), *Чишāмѣ га* (Куп), *Сѣсѣрā ѣ зѣвѣ* (Ро), *Жѣнā ѿ ѣ је дѣшла* (Даб).¹³²

б) Има појава недосљедног преношења акцента са унутрашњих слогова, премда се ради о спорадичним појавама. Ипак, нема пуне системске законитости: *пмā у Куѣиновѣ* (Куп, иначе је на овом подручју: *Куѣиновѣ*), *Нѣмā он сѣсѣрѣ* (По, иначе је: *Нѣмā он сѣсѣрѣ*), *Гѣре су Бѣрѣвићи* (Рошца, иначе је: *Бѣрѣвићи*).

¹³¹ Појављује се и дужина на енклитизи у примјерима типа: *дѣбрѣ сѣ*, што је аналошка појава, према 3. лицу пл. през. од *јѣсам: јѣсѣ, ницѣсѣ*.

¹³² О појави задржавања "у енклизизи на старом мјесту у говору Васојевића П. Ивић каже слѣдеће: " ... „Однако в этом говоре (у Васоевичей) восходящие ударения не имеют фонологической самостоятельности. Они обнаруживаются только на предпоследнем слоге перед кратким последним, как, на пример, *сѣсѣра* или *нāрѣд*, перед енклитиками же произносятся *сѣсѣрā* (је) или *нāрѣд* (је), что указывает на то, что формы с восходящими ударениями сѣт лишъ позиционные варианты, появляющиеся в конце речевого такта“, *Основные ѿуѣи разѣвѣиѣ сѣрѣохѣрѣвѣйскѣго вокализма*, Вопросы ѣзѣкознāнѣя, Москва, бр. 1/1958, стр. 19, нап. 1.

в) Недосљедно је преношење акцента на проклитику у случајевима гдје се то преношење у осталим херцеговачким говорима врши: у *Нџишћ* (По), у *Пљдвља* (По), у *кџћу/ју кућу* (Куп), у *нас/ју нас* (Даб), *кош кџћ* (Бороџина), *кџи кућ* (По).

90. Ако би се поставило питање: откуда овом дијелу племена новоштокавска акцентуација, могло би се дати више одговора. Ми ћемо овдје само истаћи неке узроке овој појави.

Без обзира на брдску конфигурацију овог подручја и релативну непроходност терена према Никшићу, његови становници су ипак дуго у прошлости били оријентисани на Никшић (Оногшт), односно на његову пијацу у Сливљу (в. о овоме код Шобајића, Бјелопавлићи, 199), што је представљало три до четири сата хода, а много мање, или никако, према истоку (до Подгорице, данашњег Титограда, требало је пјешачити 7 до 8 сати). Уз то, источно подручје је имало своје пољопривредне производе, па их одавде није требало износити на пијацу на источној страни. Зато, а и иначе, можда би било могуће говорити и о томе да су овдје акценатске промјене настајале када и у другим херцеговачким крајевима, тим прије што је овај крај у прошлости тјешње био везан са Херцеговином и административно (уп. т. б) и што је много породица на овом подручју небјелопавлићког поријекла. Није искључено да су неке бјелопавличке особине акцентуације у западним Вражегрмцима настале касније као бјелопавлички утицај, када је овај крај и административно постао саставни дио Бјелопавлића, посебно у прошлом вијеку по формирању административног центра Бјелопавлића — Даниловграда (1869).

У сваком случају, ради се о изоглоси херцеговачких акценатских иновација која је овај крај обухватила у потпуности, док се источно одатле до Пипера појавила само у форми преношења кратког силазног акцента са крајњег слога.

91. Да бисмо утврдили право стање бјелопавличке акцентуације, било би потребно извршити упоређење са стањем акцентуације не само у херцеговачким, већ и у катунским говорима, јер је и у њима дошло до извјесних акценатских иновација (које, истина, нијесу довеле до појаве узлазних акцената, с малим изузецима у дијелу Озринића). На другој страни, било би потребно акценат говора Бјелопавлића упоредити са сусједним Пиперима у којима нијесу извршене иновације.

Премда су Бјелопавлићи као племе били компактни, ипак су утицаји са стране извршени. То што су ти утицаји најјачи били управо са херцеговачке стране треба захвалити, по мом мишљењу, посебно двама факторима: а) општа тенденција да се, у релативно нормалним етно-историјским приликама (није постојала опасност асимилације од стране јаче језичке заједнице у сусједству) прихвате иновације које језички развој доноси, б) снажно мијешање становништва са овог подручја са херцеговачким, при чему су значајну улогу првенствено одиграли трговина и постојање бјелопавлићких катуна на херцеговачкој територији. На-

супрот томе, са истока (од пиперске стране) продрла је само изоглоса рефлекса полугласа *ǣ*, док из катунских говора ни једна особина посебно није успјела да се наметне овом говору. То је, вјероватно, дјелимично посљедица и тога што је ово племе имало контакте са својим говорно архаичнијим сусједима само у повременим заједничким борбама противу Турака и њихових посада у Спужу и око њега. С друге стране, ако је *ǣ* изоглоса наишла са источне стране, од архаичнијег говора, то је нека врста лингвистичког изузетка, јер је познато да су прогресивнији утицаји увијек јачи, и логичнији. Отуда је нормално да је бјелопавлићки говор иновиран особинама које му је донијело источнохерцеговачко језичко подручје.

III

МОРФОЛОГИЈА

А. ИМЕНИЦЕ

92. *Најомене о роду неких именица.* И овдје, као и у другим српско-хрватским говорима¹³³, имамо појаву двородних именица. Именица *йоздрав* има и мушки и женски род: Нйшта ти ја не признајем таквѹ *йоздрав* (Слат), Мйла ми е *йоздрав* од Мйлицѣ (Гр), Пйшлы лйдецу *йоздрав* (Ку), Од нас му гдлй *йоздрав* (Дг), поштѣнй *йоздрав* (Слк). Именице *влас*, *град*, *зйвоицес* и сл., које проф. Стевановић наводи у дијалекатским облицима у Баковици¹³⁴ као двородне, овдје су једнородне: *град* је мушког а остале женског рода.¹³⁵

Именице: *глад*, *йос* (=пост), *йдгѧн*, *мйлетй*, *дйирѡв* мушког су и женског рода: вѣликѧ *глад* (Ксл), вѣлйй *глад* (Пкр); жйвй *ошрѡв* (Го), црнѧ *дйирѡв* (Гз); вѣликйй *йос* (Дг), *йос* му његѡву (Ку)¹³⁶; Опсова га онѧ *йдгѧн* данас (Шо), вѣликйй *йдгѧн* (Ла)¹³⁷, тѣшкѧ *йдгѧн* (Лз); пѧсѧ мйлет (Ку), грднйй *мйлетй* (НС) итд.

Именица *рѧйй* има промјену као и остале именице м. рода: за тѹрскога *рѧйѧ* (Пкр, Шо), кѡлико ймѧ од *рѧйѧ* (Пгл).¹³⁸

Именица *нада* је женског рода, али се у одређеним конструкцијама реализује и као именица м. рода: *над* ѹ бога (Гз), нѣмѧ нйкаквога *нада* да га спѧсе (Пкр), нѣмѧ *нада* у њѣга (Ку).

¹³³ О овим именицама говоре: Б. Милетић, Црмн., 200, 408, М. Пешикан, СКЉ, 139—142, М. Стевановић, ИЦГ, 71, М. Стевановић, Баковачки, 108, М. Павловић, Јањево, 69.

¹³⁴ М. Стевановић, Баковачки, 108.

¹³⁵ Говорећи о овоме, М. Павловић за јањевски говор каже: „... формиран је главни структурални опозитум сопс: о/е=т:ф:н“, Јањево, 69.

¹³⁶ Упореди: „... пос му његову“ и у Дукљанској земљи Д. Ђуровића. Ова именица је двородна и у црмничком говору (о.с. 408): *сѧвинѧ йдсйй*, али: *божййййй йдсйй*.

¹³⁷ Уп. у Мрковићима (о.с. 214): зѡвите *йдга йдгѧна*.

¹³⁸ Уп. у Пиви (Ј, Вуковић, Пива, 298): за тѹрскѣ рѧти.

Једнина

93. Номинатив. Имена хипокористичког образовања као: *Пéро, Мíло, Јóле* мијењају се по мушкој промјени: *Пéро-Пéра-Пéру-с Пéром, Мíло-Мíла-Мíлу-с Мíлом*. Тако и именице: *Мáрко, Вéљко, Јáнко, Брáнко, Сíдáнко, Бóшко, Ћéйко, Пéйко* и др.

Као и у другим црногорским говорима, и овдје је: *Ђóрђија, Димíтђија, Вáсилíја*, што је истовремено и вокатив ових именица. Иначе, мијењају се по III врсти¹³⁹: *Димíтђија-Димíтђијé-Димíтђиш-с Димíтђишм*.

Неке именице м. рода на -о овдје имају наставак -е: *Момчíле, Данíле, Гаврíле, Мијáйле, Манóјле*.¹⁴⁰ Проф. Стевановић каже да је према Миле од Мило могло доћи и Мијаиле.¹⁴¹ Б. Милетић каже да је ово дошло под утицајем хипокористика на -ле (Ђоле и сл.).¹⁴² Таква су и имена: *Јóле, Дуле, Бóле* и др. хипокористици, као: *Вúле, Мíле, Лáле, Ђóле, Сáле*, за разлику од хипокористика на -о: *Пéро, Јóво, Мíло, Мóмо* и сл. У говору Бјелопавлића нема, као у неким другим нашим народним говорима, имена типа: Радул, Данил, Гаврил и сл.

И именице типа: *Сíдáноце, Рáдоце, Блáгоце*, које овдје имају само овај номинатив, припадају деклинационом типу мушких именица на сугласник: *Сíдáноја-Сíдáноју*.

Именице типа: *кáм, íлáм, íрáм, грúм* (овдје и: *грúн* земље), а тако и *грм*, о којима говори Стевановић у ИЦГ (о.с. 71), у говору Бјелопавлића имају промјену по I врсти. Дат. и инстр. им је: *кáму-с кáмом, íлáму-с íлáмом, грúну-с грúном* итд. Међутим именица *кáм* заслужује озбиљнију пажњу.

Именица *кáм* у ном. синг. се реализује и као *кáмён*¹⁴³, али и у конструкцијама типа: *кáмён на кáмену* (!): *Кáмён на кáмену* су и уништíли (Ку), Нице, вáлá, остá *кáм на кам* (Ксл), гóлй *кáмён* (Слат), али: *Онó* је гóлй *кáм* (Шо). Ипак мислим да је лик *кáмён* књишке природе. У прилошком значењу појављује се и лик *кáми*: *кáми му ў зúбе* (=камен му..., у клетви), *кáми му усрè срца*, *кáми ти ў главу*, *кáми му ў дóм*. У ген. је *кáмена*: *нёмá ни кáмена у тú кúћу* (Ксл), *скáчè с кáмена на кам*.

У ном. пл. је искључиво *камéње*: *онó* је свè *камéње*, *камéње* ти бóг дá (Ксл), *камéње ў дóм* (Слат).¹⁴⁴

И овдје је облик ове именице у градивном смислу *крш*: гóлй *крш*, сáмй *крш* и сл.

У трећој именичкој врсти нема именица женског рода са наставком -е гдје је у књижевном -а, какав је случај са катунским говорима (уп. катунско: *Маре, Анђе, Јоке, Даре* и сл.). Овдје је искључиво: *Мáра, Анђа, Јóка, Дáра, Сíдáса*.

¹³⁹ Именице дијелим на четири врсте.

¹⁴⁰ В. Ђ. Даничић, Ист. облика, 7: Михаило, Маноило.

¹⁴¹ М. Стевановић, ИЦГ, 61.

¹⁴² Б. Милетић, Црмн., 395.

¹⁴³ Уп. Б. Милетић, Црмн., 396, *кáмен=крш*.

¹⁴⁴ Уп. у Мрковићима (о.с. 211) ном. пл. *кáмeни*.

Именица *маји* овдје се појављује само у облику *мајка* и промјена јој је: *мајкѣ-мајки|мајци-мајку-мајко-с мајкѣм-о мајки|мајци*, дакле као и осталим именицама ж. рода на *-а*.

Именица *кћи* има облике: *шћѣр, ћѣр, кћѣр*. У ген. синг. има облике: *шћѣрѣ* и *шћѣри*, дат. *шћѣри*, ак. *шћѣр*, инстр. *шћѣрѣм*. Вјероватно под утицајем облика *ћѣрка*, који се у овом говору такође појављује, ова се именица мијења по III, али и по IV врсти.

Именица *кокош* нема консонантску промјену, иде искључиво по промјени именица III врсте: *кѣкошкѣ-кѣкошки-кѣкошкѣм* итд., јер јој је ном. синг.: *кѣкошка*.

Именице *глад* и *звѣцѣр* немају истовјетну промјену. Именица *глад* се мијења по конс. промјени: *глад-гладѣ-гладѣ-с глѣђу*. Међутим, именица *звѣцѣр* од ген. синг. и даље у синг. има проширење, па имамо: *звѣрѣша-звѣрѣшу-са звѣрѣшѣм*, али је ном. синг. ријетко *звѣцѣре*. И да напоменем, ова именица у облику *звѣцѣр* је искључиво мушког рода, а *звѣцѣре*, наравно средњег. Дакле, мијења се као: *ййле-ййлеша, гѣуичѣ-гѣуичѣша, йрѣсе-йрѣсеша, шѣле-шѣлеша, бѣре-бѣрѣша, дѣцѣше-ћѣшѣша, дрѣо-дрѣѣша* итд.

Именице ср. рода типа: *ѣво, зрѣно, йѣзуво* иду по првој промјени: *ѣво-ѣва-ѣву-ѣво-с ѣвом-о ѣву* (нијесам забиљежио: *увета*). Множина ове именице је: *ѣши-ѣши-ѣшѣма-ѣши-ѣши-с ѣшѣма-о ѣшѣма*.

Именица *говѣдо* мијења се као *сѣло*: *говѣда-говѣду-с говѣдом*. У множини: *говѣда-гѣвѣди-говѣдѣма* (ДИЛ), *говѣда* (пл). Дакле, ном. и ак. пл. су искључиво: *говѣда*. Нема Гпл *гѣвѣдѣ*.

Именице: *јѣсли|јѣсле, гѣсли|гѣсли* су ср. рода и имају: ген. *јѣсѣлѣ, гѣсѣлѣ*, ДИЛ: *јѣслима, гѣслима*, и: *јаслѣма, гуслѣма*.

Још неке напомене о именицама мушког рода.

Именице типа: *Бѣрѣ, Раѣе, Вѣсо* мијењају се као тип *Мѣло*: *Бѣрѣ-Бѣра-Бѣру, Раѣе-Раѣа-Раѣу*, али се, зато, именица *Шѣѣба* (ф.) мијења: *Шѣѣбѣ-Шѣѣби-са Шѣѣбѣм* (Ка ѣе бѣла *Шѣѣба* ѣје Шо), не зато што припада деклинационом типу (са неких српскохрватских подручја): *Бѣра-Бѣрѣ* и сл., већ зато што је добила значење женског рода у овом говору. И то је тако обавезно у сваком бјелопавлићком селу, искључујући млађе особе, које ову именицу знају само у мушком роду. Тако је код млађих: *Шѣѣбо-Шѣѣба-Шѣѣбу* и сл.

У деклинацији именица: *ћѣд, йѣсѣ, дѣн* у једнини нема особености. Мијењају се као и друге именице м. рода које иду по првој врсти: *ћѣд-ћѣда-ћѣду-с ћѣдом; йѣсѣ-йѣсѣ-йѣслу-с йѣслѣм*. У множини ове двије именице имају проширење *-ѣв* (о чему ћемо говорити касније). Тако је и *мѣзак-мѣзѣа-мѣзѣу-с мѣзѣм*.

Именица *чѣбан* нема проширења *-ин*. Мијења се: *чѣбан-чѣбѣна-чѣбѣну-с чѣбѣном*. Аналогији према овој именици подлијеже и именица *Цѣганѣн*, која овдје чешће гласи: *Цѣган*. Тако имамо: *Цѣганѣн|Цѣганѣн-Цѣганѣна|Цѣганѣну-Цѣганѣну-с Цѣганѣном|Цѣганѣном*. Ак. синг. је: *Цѣгана*, ређе: *Цѣганѣна*.

ности. О овоме такође говори и проф. М. Павловић. Он наводи примјере: опан-це¹⁵⁰, Турце¹⁶¹, војнице, јунаце, језице¹⁶², опѣнце, курјаце, сведоце, рођаце. Ове облике Павловић наводи као акузативе плурала који представљају ширу појаву у косовским говорима и каже да наст. -це из ак. пл. продире и у ном. пл. као назив локалитета и др. У Речнику косовско-метохијског дијалекта Глише Елезовића налазимо: мџмце.¹⁶³ Сличан наставак, али с проширењем -ове, налазимо и у тимочко-лужничком и заплањском дијалекту¹⁶⁴, али у мањој мјери него, рецимо, у ђаковачком. У ђаковачком је ово задржано дуже зато што је овај говор дуже времена био „одвојен од осталих дијалеката овога типа“.¹⁶⁵ П. Ивић налази опанце и у ресавском говору.¹⁶⁶

69. *Генијив*. Готово све именице мушког рода које се мијењају по првој врсти у овом облику имају наставак -а. Тако је:

а) *мѣђедѣ, сѣдлѣвѣ, вѣкѣвѣ, бѣкѣвѣ, свѣйѣвѣ, кнѣзѣвѣ*, и: *кнѣжѣвѣ, скѣйѣвѣ, кмѣйѣвѣ, идѣлѣвѣ, брѣдѣвѣ, сѣубѣвѣ, сѣгѣвѣ, рѣбѣвѣ, рѣгѣвѣ, илѣубѣвѣ, клѣнѣвѣ, идѣлѣвѣ, лѣкѣвѣ, дрѣлѣвѣ, дѣлѣвѣ* итд.; дакле, ради се о свим именицама које имају множинско проширење назначено у претходној тачки.

б) Има, међутим, именица које се мијењају по овој врсти да немају наставак -а већ други. Такве су: *ндѣйи-нокѣйи, гдѣйи-госѣйи, йрѣйи-йрѣйи, грѣйи-грѣйи, крѣйи-крѣйи, људи-људи*.

в) Како смо горе видјели, именице типа: *рѣсѣгѣљѣј, брѣв, мрѣв, рукѣв, црѣ* и сл. немају наставак -и, како је понекад у источноцрногорским говорима.¹⁶⁷ Овдје је увијек: *рѣсѣгѣљѣјѣ, брѣвѣ, мрѣвѣ, црѣвѣ, рукѣвѣ*. Само сам једанпут забиљежио у Слат: *Ймѣ* ли ће *брѣвѣ*, али је то секундарна, односно случајна појава.

Именица *сѣйи* има ген. пл. *сѣйи*, али сам у Гр забиљежио и: *сѣйѣ* — Неколико *сѣйѣ* ђда¹⁶⁸, али је то изузетак, других потврда томе нијесам нашао.

г) Именице: *йуш, врѣша, усѣша, мѣдѣш* у овом облику имају наст. -а: *йушѣвѣ, мѣдѣшѣ, врѣшѣ, усѣшѣ* (и *усѣшѣ*), *лѣша* (чешке: *йлѣшѣ*).

Именице ж. рода мјесто полугласника односно а у овом облику немају наставак -и, у примјерима типа: *вѣјска, мѣлѣ, свѣдѣ, смѣйѣња, слѣмѣка, брѣзда* и сл., како то налази Стевановић у ИЦГ (о.с. 69), већ -а: *вѣјсѣкѣ, слѣмѣкѣ, мѣлѣ, свѣдѣ, смѣйѣњѣ, брѣздѣ*. Тако је и: *бѣмѣ, нѣбрѣздѣ, врѣшѣ*.

Наставак -а имају и остале именице ж. и м. рода на а: *глѣвѣ, жѣнѣ, гѣсѣкѣ, идѣшѣкѣ, кѣкошѣкѣ, јѣнѣшѣ, крѣвѣ; сѣудѣјѣ, влѣдикѣ* и др.

¹⁶⁰ М. Павловић, Јањево, 46.

¹⁶¹ Исто, 73.

¹⁶² Исто, 74.

¹⁶³ Гл. Елезовић, Речник, II, 556.

¹⁶⁴ Бел., ДИЈС, 321—322.

¹⁶⁵ М. Стевановић, Ђаковачки, 104.

¹⁶⁶ П. Ивић, О говорима Баната, 142.

¹⁶⁷ Уп. тако и у црничком (о.с. 407).

¹⁶⁸ Уп. М. Стевановић, ИЦГ, 68.

Именице: *рука, слуга, нога* у принципу имају наставак *-а*: *рукá, нòгá, усíá, слугá*¹⁶⁹. Међутим, ове именице се појављују и са наставком *-у*: *рукӯ, нòгӯ, усíӯ, слугӯ*: *Ўзе му љѣб из рукӯ* (Ксл), *Пòнесе му га из рукӯ* (Ку); *Пá сам с нòгӯ* (Пкр), *С нòгӯ сам пропá* (Го), *Нè мош од нòгӯ, је ли* (Гз); *Мáкá му е зàлагáј из усíӯ* (Шо), *Из усíӯ бйше ми га ўзѣли* (Ку), *Нѣмáм ја слугӯ да ми рáдѣ* (Дг, Заудáрá с усíӯ) (Лз); није више забиљежен ни један примјер облика *усíӯ*.

У говору Бјелопавлића се не појављује *x* (нити пак његов супституент) на крају као у неким катунским говорима.¹⁷⁰

Именица *йòдне* овдје је непромјенљива, нема облика *йòдна* који налазимо у неким црногорским говорима, нпр. у црмничком (о.с. 404).

Од облика старог ген. плурала забиљежио сам само: *небирӯлòк* и: *небирӯлòк*, са општепознатим значењем.¹⁷¹

Именице ср. рода са проширењем *-ей* имају стандардни облик ген. плурала: *шѣлáди/шѣлáдй, јáгњáди/јáгњáдй, јáрáди/јáрáдй, јўнáди/јўнáдй, ўрáсáди/ўрáсáдй*. Именице типа: *ўлѣме, брѣме, вйме, сѣме* (именица *шјеме* овдје није позната) имају: *ўлѣмѣнá, брѣмѣнá, вймѣнá, сѣмѣнá*: *Нѣма вйше онйја пòзнáтијá сѣмѣнá кртòлѣ кá што ўе бйло прйѣе* (Пкр).

100. *Дáйив* и *инструментíал*. Појава да се мјесто наст. *-има* у дат. и инстр. плурала јавља наставак *-ма*, или макар да је паралелан са наставком *-има*, овдје је веома раширена. Код колективних образовања средњег рода та је појава досљедна:

чѣлáдма, ўрáсáдма, јáгњáдма, шѣлáдма, магáрáдма, ждрѣбáдма, мáчáдма/мáчáдма, бисáдма (забиљежено само једанпут, у Гз), *йдишчáдма, кўчáдма, вўчáдма, лисйчáдма, мѣчáдма, ййлáдма/йййлáдма, мòчáдма*. Тако је у свим селима, и само се изузетно може нека од ових именица чути са наст. *-има* (у посебно успореном, разговијетном говорном ритму). Ова појава је захватила и друге именице ср. рода, али и именице м. рода I врсте и неке именице ж. рода на сугласник. Међутим, она тамо није досљедна већ наставци *-ма* и *-има* алтернирају:

Дошла е с *рдђáцима* (Дг), поручи *рдђáцима* (Ку), *рдђáцима* (Пгл), нáшијáма *рдђáцима* (Куп); *кáжи сирйчевима* (Гз), *знáш ли што о сирйчевима* у Америку (Слк), *бйла са сирйчевима* (Ла); *друговима* (Лз), *друговима* (По), *јѣси дошá с друговма* (Пкр), *рѣци друговма* (Дг); *мбрá се лўдма дат цевáп* (Ксл), *вѣ ликијáма лўдйма* (Пгл), с вѣликијáма *лўдма* (Мк), *рѣчите лўдма да уљѣжў; зўбйма* ће га прѣгрис (Кс), не ййѣм *зўбйма* (Шо), *зўбма* га ўе заклá (Ку). Тако је и: *брѣговима/брѣговма, гдлубима/гдлубма, зѣчевима/зѣчевма, коњма/коњйма, волѣвима/волѣвма*.

Наст. *-ма* имају и презимена на (в)ић и називи племена на *-ић*: *Брáјдвйћма, Бдишковићма, Бурдвйћма, Рáсийовйћма, Рáддвйћма, Кадйћма, Мáндйћма, Мйлићма; Бјелойáвлићма, Ђѣклићма, Вáсоцевйћма, Озрйнићма, Пáширцевйћма* (у Слат забиљежено и: *Пáширцевйћма*).

¹⁶⁹ Ово је и Вук у Рјечнику забиљежио, уп. П. Ивић, ВРј, 124.

¹⁷⁰ Д. Петровић је забиљежио у Пјешевцима: *йлáдáг* (Пјешивци, 162) и у Броћанцу: *дбáг, шлáвáг* (Броћанац, 233).

¹⁷¹ Д. Петровић говори о овој лексеми (ЗФЛ XVI/1, 241) каже да се *-урок* „може схватити једино као окамењен генитив множине“.

Код других именица м. рода је обичније *-има*: *магáрцима, вѣровима, дудуџцима, сѣвáрцима, ѿрсѣйѣма, вѣзовима*.¹⁷²

Међу говорима Црне Горе, рекло би се да је ова појава узела маха највише баш у Бјелопавлићима.¹⁷³ Међутим, појава је раширена уопште у српскохрватским говорима и ван подручја Црне Горе.

Одакле ова појава, да ли је можемо свести на упрошћавање испадањем и из међусугласничког положаја? Вјероватно је то могуће, али, с обзиром на непостојање других вокалских редукција у Бјелопавлићима, мислим да ће овдје прије бити ријеч о старини појаве. Наст. *-ма* би могао бити и аналогија према стсл. *косѣъ*, инстр. *косѣъми*, гдје је ѣ имало своју гласовну вриједност.¹⁷⁴ Проф. Белић помиње облик *људма* код Раднића (из 1683).¹⁷⁵ Према овоме је, вели он, и: пријатељма, поштењма, хотењма, како каже, све код истог писца. М. Стевановић за појаву *-ма* у пиперском говору каже да је то резултат бјелопавлићкога утицаја ширих размјера.¹⁷⁶

Даничић (Ист. облика, 101) каже да се *и* из дат. пл. код именица ж. рода на *и* избацује у 16. и 17. вијеку и наводи примјере: *ричма.*, *звѣјерма*, *испразностма*, *крипостма* и *ријечма* из 17. в. Даље каже (о.с. 121) да се у 17. вијеку јавља и у м. роду: *пастирма*, *киповма*, *затим* у ср. роду: *крилма*, *мистма*, *поштењма*, *устма*. Вјероватно, старина појаве у говору Бјелопавлића досеже у период о којему говори Даничић.

101. Локаѣив. Плуралски облици локатива су синкретизовани са генитивом плурала: *ѿо лѣвáдá, ѿо ѿблá, ѿо грáдбвá, ѿо кѣћá*. То треба довести у везу са старом једнакошћу Г и Л у двојини и у множини придјева и замјеница. Овдје предлог *ѿо*, како се зна (а о томе више у одјељку о синтакси), иде с генитивом у значењу локатива.¹⁷⁷

Иначе, локативски наставци су: *-има* за именице I, II и IV врсте, и *-ама* за именице III врсте: *сѣвдловима, снѿидвѣима, зѣчевѣима, јѣжевѣима, брѣговѣима, бубрѣзѣима, магáрцима, крáлевѣима, цдрѣзѣима; сѣлѣима, ѿдлѣима; сѣвáрѣима, кдсѣѣима, жáлосѣѣима, рáдосѣѣима; жсѣнáма, влáдикáма, сунѣјáма* и сл.

Наставак из дат. инстр. плурала *-ма* захватио је одговарајуће категорије именица и у овом облику, али само уз предлоге *о* и *ѿри*: *д ѿшлáдма, о јáгњáдма, о Озрѣнићма; ѿри магáрáдма, ѿри ѿлдѣѿовма*. Али није, изгледа, обухватио у овом облику и именице IV врсте: *ѿри сѣвáрѣѣима, о сѣвáрѣѣима, ѿри косѣѣѣима* и сл.

¹⁷² Уп. у Мрковићима (о.с. 225): наст. *-ама*: *вѣзовама, брѣговама, кдњама* и др., у СКЈБ (о.с. 147—148): *говѣдма, људма, кдњама, камѣњама* и сл., у Броњанцу (235): *ѿдѣчáдма, мднчáдма, јáгњáдма, у Пиви (53): кдњама, вѣловма|вѣловѣима*.

¹⁷³ Д. Петровић за говор Броњанца каже да су код именица на *-ад* паралелни наставци *-ма*: *ѿдѣчáдма, мднчáдма, јáгњáдма* (Броњанац, 235).

¹⁷⁴ Р. Кошутић, Граматика руског језика II, „Научна књига“ Београд 1950, 40—41.

¹⁷⁵ Белић, Деклинација, 65, 78.

¹⁷⁶ М. Стевановић, ИЦГ, 70—71. Уп. П. Ивић, Дијалектологија, 135, ВРј, 125.

¹⁷⁷ „Лок. мн. у галип. говору има облик генитива“, каже П. Ивић (Галип., 167) и даје примјере: *бѣѣву на бѣнтѣва...*

Б. ЗАМЈЕНИЦЕ

102. Као и у другим староцрногорским говорима, и овдје лична замјеница 1. лица у дат. и лок. синг. *мени* има ортотонични лик *мене*. Исти је случај и са личном замјеницом 2. лица и повратном личном замјеницом: *иџбе*, *себе*. Али, скраћени, енклитички, облици ових замјеница су: *ми*, *џи*, док облика *си* нема.

У дат. пл. су искључиви облици *ни* и *ви*: *Нџе ни* (=нам) овдѣ мљѣсеца ништа слѣ (Слат), *Јесу ли ни* што поручевѣли? (Гз), *Јесу ли ви* (=вам, али овдје значи и: *ваши*) долѣзѣли из Гѣтограда? (Пкр), *Нџесу ви* помѣгли ђаѣѣм (Јз). У ак. пл. је *не* и *ве*: *Послѣше не* (=нас) ѣдмѣ у патрѣлу (Бр), *Вѣдѣо са ве* (=вас) *јѣ*, *не бѣ се* (Слк).

Проф. Белић каже да је *ни* у ствари ны „које се у старијим епохама употребљавало за дат. и ак.“¹⁷⁸ причвршћено за дат. плурала због сличности са *ми*, *џи*, *си*. *Ви* је, каже Белић, измијењено као *вљкы* у *вукѣ*.

У овом говору се ријетко употребљава енклитички акузатив сингулара замјенице 3. лица ж. рода — *ју*. Он најчешће гласи *је*: *Вѣдѣо сам је* (Дг), *Познаѣм је*, *пѣшли џе* (Дг). Но, забиљежио сам и неколико примјера са *ју*: *С почѣткѣ у* (*у=ју*) *не тражи(х)* (Пгл), *Срѣѣо ју џе* (Ксл), *Прекрѣсти ју* (Пгл), *Открѣ ју* (Ку), *Ѣн је бѣгме пресрѣти и пѣтѣ(ј) ју*.¹⁷⁹

У говору Бјелопавлића се не јављају енклитички облици у конструкцијама с предлозима, типа *преда ме*, *пода ме*, *на ме*, *на те*, *међу се*, *на њ*. Једини примјер овакве употребе забиљежио сам у Мк: *Да идѣ баталеѣн вражегрѣмачкѣ нѣ њ*, *на Дѣчић*.

Тако ће деклинациони образац личних замјеница бити:

Нсг : *јѣ*, *џѣ*, *ѣн*, *ѣна*, *ѣно*;

Гсг : *мене*, *иџбе*, *њѣга*, *њѣ*, *себе*; *ме*, *џе*, *га*;

Дсг : *мене* (*ми*), *иџбе* (*џи*), *њѣму* (*му*), *њѣј* (*јѣј*), *себе*;

Аксг : *мене* (*ме*), *иџбе* (*џе*), *њѣга* (*га*), *њѣ* (веома ријетко и *ју*), *себе*;

¹⁷⁸ Белић, Деклинација, 105.

¹⁷⁹ П. Ивић констатује да ни Вук није употребљавао *ју* већ је тај облик замјеница обликом *је*, ВРј, 130.

Исг : *мнѡм, шѡдбѡм, њѡм, њѡм, сѡдбѡм*;
 Лсг : *мѣне, шѣбе, њѣму, њѡј, сѣбе; ме, шѣ, му*;
 Нпл : *ми, ви, ѡни, ѡне, ѡна*;
 Гпл : *нас, вас, њѡ(х)*; тако је и Апл; *не, ве*;
 ДИЛ пл : *нама, вама, њѡма; ни, ви- Д.*

У Слат сам забиљежио примјер: Не мѡш ју (= јој) њѡшта, кѡкѡвче. Пошто нијесам забиљежио више нигдје такав примјер, сматрам да је то секундарна, случајна појава, а не евентуални утицај косовско-ресавских говора.¹⁸⁰

103. И код *йридјевских* замјеница у овом говору имамо одређених особености.

Замјеница *ко* има промјену: *коѣга, коѣму, коѣга/кѡга* (уп.: *кѡгѡ си вѡидиѡ*), *коѡм/коѡцем, коѣму*; у множини: *коѡ, коѡјѡ, коѡјѡма, коѡ, с коѡјѡма, о коѡјѡма*. (О квантитету послѡје акцената уп. т. 88). Тако је и: *ѡико/ѡикоѡ*.

Непромјенљиве су замјенице: *коѡкѡро, њѡкоѡкѡро, ѡикоѡкѡро*.

Замјеница *шѡѡ* у ген. синг. има *чѣса*. Исто је и: *нѣчеса, ѡчеса, ѡчеса*¹⁸¹, али: *нѣчему, ѡчему, ѡчему* (ДЛ). Облик ген. ак. ове замјенице *шѡѡ* у Бјелопавлићима се не појављује. Али зато има *свѡшѡѡ*, поред *чешѡег*: *свѡшѡѡ*, и у апстрактном и у материјалном значењу. Дакле, исто је по облику и: *шѡѡ* држѡш ѡ рѡку (Пкр) и: *шѡѡ* ме глѣдѡш (Ксл). Као *свѡшѡѡ* је и *ѡѡшѡѡ*: ген. *ѡѡчеса*, дат. *ѡѡчему*, ак. *ѡѡшѡѡ*, инстр. *ѡѡ ш чѡм*.

У вези са овим облицима, овдје се умјесто замјенице за каквоћу: *какав, некакав, никакав* јавља: *чѣсов, нѣчесов, ѡчесов*.

Замјенице: *ѡѡј, ѡѡј, ѡѡј* у ном. синг. имају облике: *ѡѡѡ, ѡѡѡ*¹⁸², *ѡѡѡ*¹⁸³, а у инстр. синг.: *ѡѡѡцем, ѡѡѡцем, ѡѡѡцем*. У ген. и лок. пл. је: *ѡѡѡѡ, ѡѡѡѡ, ѡѡѡѡ — ѡѡѡѡма/ѡѡѡѡма*¹⁸⁴, *ѡѡѡѡма, ѡѡѡѡма*.

Упитна замјеница *чиѡ* овдје има гласовни лик *чѡ*. Тако је и: *ѡѡчѡ, нѡчѡ, ѡчѡ*, а тако и: *свѡчѡ*.¹⁸⁵ У овом говору нема показно-посесивне замјенице *ѡѡѡѡв, ѡѡѡѡв*, која се јавља у неким црногорским говорима (Зета, Пинери, Љешанска нахија).

Замјеница *сѡв* појављује се искључиво у облику *вѡс*, исто тако: *вѡскоѡик*, али ж. и ср. род: *свѡ, свѡ*.

¹⁸⁰ Упореди такву употребу у Јањеву (о.с. 81): Ја сѡм даја њу у руке, и у Ђаковици (Ђаковачки, 111): да ју се премѡкне, Запали ју кућу и сл.

¹⁸¹ Уп. Б. Милетић, Црмн. (427): свачеса, нечеса и сл. Даничић (Ист. облика, 159) каже да се г мјесто с појављује од 15. в.: *чѡга* (али само у једном извору, Monumenta serbica, 467). И М. Пешпикан (СКЈ, 153) говори о ген. „чѡса“ као архаичном облику у катунским говорима.

¹⁸² Ј. Вуковић каже да је овдје и аналошко према *коѡи*, Istorija, 38, 115.

¹⁸³ *Тѡ* је сачувано из старине. Овдје је, наиме, могло постојати и новије *ѡѡѡѡ* (око 14—15. в., уп. А. Белић, Декл., 116) и ново *ѡѡѡѡ*. Али на ово је могла имати утицаја и позиција *ј* у овом говору. У старим нашим споменицима налазимо: *тѡ, тѡѡ, тѡѡ*, односно: *ѡѡѡ > ѡѡѡѡ > ѡѡѡѡ*, а *ѡѡѡѡ* у ком било црногорском говору је лако прелазило у *ѡѡѡ* (иначе, овај облик се налази у свим староцрногорским говорима).

¹⁸⁴ В. т. 30, напомена 39.

¹⁸⁵ Уп. тако и у СКЈ, 158.

В. П Р И Д Ј Е В И

104. Наставак облика придјева је зависан од вида само у Нсг, што значи да су у осталим падежима за оба вида исти, понекад с различком у акценту.

Придјеви мушког и ср. рода имају заједничке наставке у косим падежима:

Гсг : *ега/ога: дивљѣга, ѿѿѿомѣга*; Гпл : *дивљѣја, ѿѿѿомија*;
 Дсг : *ему/оме: дивљѣму, ѿѿѿомѣме*; ДИЛ пл : *дивљѣјама, ѿѿѿомијама*;
 Исг : *ицем: дивљѣицем, ѿѿѿомиицем*; Апл : *дивљѣ, ѿѿѿомѣ*.
 Лсг : *ему/оме: дивљѣму, ѿѿѿомѣме*, дакле као и Дсг.

Присвојни придјеви у м. промјени имају горње наст. тврде промјене, што важи и за мушку промјену градивних придјева.

Женска промјена за све три врсте придјева је: *зелѣнѣ, зелѣнѣ, зелѣнѣј, зелѣнѣу, зелѣнѣа, зелѣнѣм, зелѣнѣј*; плурал: *зелѣнѣ, зелѣнија, зелѣнијама, зелѣнѣ, зелѣнијама*.

Одређени придевски вид се увијек употребљава када чини саставни дио назива нечега познатог¹⁸⁶: *несрѣћни/несрѣћниј* Данѣле (Пкр), *ѿошѿиѣнѣ* домаћица (Пгл), *зелѣни* грм (Гз), *манѿиѿ* магаре (Слат), дакле у функцији атрибута.

Неодређени вид је најчешће у именском предикату, гдје испред придјева стоји скраћени облик помоћног глагола *јесам-биѿи* као спона: Фруметѿн је још *зелен* (Ксл), Он је *дѣбар* чѣк (НС) итд.

Придјев *ѿазѣрни* има само тај облик и вид: *ѿазѣрни* дѣн.

Облик *вѣљи* (вѣљи) задржан је и овдје као и у већини зетских говора, с тим што овдје, за разлику од неких од тих говора (рецимо, црмничког, Црмн., 419), има кратки силазни акценат: *вѣљи, вѣља, вѣље*. Придјев *вѣљи* овдје нема сва значења придјева *велики*. *Вѣљи* показује да су неки предмети, мјеста (обично топоними) или сл. велики по обиму, висини: *Вѣљи* Гѣрач, *Вѣља* главѿца, *Вѣље* брѣдо (топоними), *Вѣља* лѣзина, *Вѣље* гувно, *Вѣља* ливѣда (микротопоними) и сл.; *вѣља ѿѿѿва, вѣља коѿѿѿина* итд. Ријетко се у апстрактном значењу употребљава придјев

¹⁸⁶ Тако каже и Белић, Деклинација, 165.

вѣли, обично је: *вѣликѣ чѣк*, *вѣликѣ ѡшарѣца* (патарѣца=функционер). Ако се *вѣли* односи на човјека, онда је то погрдно: *вѣлѣ бѣлега*, *вѣлѣ фукара*.

Придјев *болан* овдје има облик: *бѣн*, *бѣна*, *бѣно*.¹⁸⁷

Као и замјенице, и придјевѣ у инстр. синг. и ген., дат., инстр. и лок. пл. имају секвенцу *-це*, односно *-ја*: *зелѣнице|зелѣнија, зелѣницема|зелѣнијама* (в. напомену 240). То су облици који су задржани из старине.¹⁸⁸

За ублажавање значења компаратива и суперлатива, односно за „ублажено и појачано поређење“¹⁸⁹ употребљава се предметак *ѡ*: *ѡдѣшиѣ, ѡдѣболѣ, ѡдѣрѣѣ, ѡнаѣболѣ, ѡнаѣлѣшиѣ, ѡнаѣрѣѣ* итд. Понекад се не ради о ублажавању значења већ о истицању особине изнад оне казане обликом компаратива односно суперлатива, у значењу: знатно, много бољи, „више“ бољи, виши од највишег и сл., дакле ради се о посебном истицању казане особине.

И овдје је као и у већини зетских говора¹⁹⁰ компаратив од *висок* *височѣ*, суперл. *наѡвисочѣ*, а не: *вѣшиѣ, наѡвѣшиѣ*. *Вѣшиѣ* и *наѡвѣшиѣ* се граде само од позитива *вѣлик-ѣ*.¹⁹¹ Као и *висок* компарира се и придјев *жѣсѣток* — *жѣсѣточѣ*, али и: *жѣсѣтокиѣ* што је, очито, од: *жѣсѣтокиѣ*, са испадањем суфикса *-ѣ*.¹⁹² Тако је и у источноцрногорским говорима,¹⁹³ али је и у њима и овдје: *гѡшиѣ*.

Овдје нема облика: *здравши*, *младши*, *скупши*, који се јавља чешће у српскохрватским дијалектима.¹⁹⁴ Наставак *-ши* овдје нема употребу мимо књижевне.

Замјена именица придјевима у говору Бјелопавлића је честа појава: *Младѣ* су поштенѣ *нѡ сѣѣрѣ* (Грл), *жѣднѣга|жѣднѣга* *наѣѣ* (Март), *гладнѣга* *нараѣни* (Пгл), *младѣга* *ме праѣши* а *ѡдѣѣинѣга* *ме наѣрѣѣ* (Пкр, односи се на кукуруз), *сѣѣрѣга* *повѣди* (Ксл), *слѣѣѣѣѣме* *помѡѣѣ* (Ку). Види се да се ради о народним изрекама и свуда придјев има функцију и значење именице, управо — овдје се ради о придјевским именицама.

Неријетко наилазимо на плеонастичко појачавање нечега што компаративом значи мјесну или другу „границу“¹⁹⁵: *наѡзаднѣѣ, наѡкраднѣѣ, наѡѡѡѡѡѣѣ* (последнѣѣ по мјесту, успјеху, родбинској вези или сл.), *наѡѣѣрѣѣ* и сл., али нема случајева да формант *наѣ* (*наѣ*) стоји уз предлоге за мјесто, каквоћу и сл. (типа: *наѣ-чисто*); међутим, уз глагол *вољѣѣѣѣ*

¹⁸⁷ Уп. старо: *бѣно*, А. Белић, Деклинација, 143.

¹⁸⁸ А. Белић, нав. дјело, 149—152.

¹⁸⁹ М. Стевановић, ИЦГ, 81, Б. Милетић, Црмн., 423, а уп. и М. Пешикан, СКЈ, 161.

¹⁹⁰ Уп. М. Пешикан, СКЈ, 160, М. Стевановић, ИЦГ, 80 и д., Белић, Деклинација, 172.

¹⁹¹ За разлику од ИЦГ (о.с. 80) у Бјелопавлићима *вѣликѣ* има и одређени и неодређени вид (неодр.: *вѣлик*).

¹⁹² В. АРЈ XX, 949, гдје се наводи: *visokiji*, из Отока, Славонија.

¹⁹³ М. Стевановић, ИЦГ, 80.

¹⁹⁴ А. Белић, Деклинација, 170.

¹⁹⁵ Уп. А. Белић, исто, 172.

Г. БРОЈЕВИ

105. Од *просјих* бројева овдје су промјенљиви само *један*, који се мијења као придјев¹⁹⁸, и, наравно, бројне именице: *сидџина*, *илџа*, *милиџн*, *милијарда*, које се мијењају као именице (у ствари, и јесу именице). Остали прости бројеви се не мијењају, изузев као бројне именице у м. роду: *двојца-двојце-двојци-двојцу-с двојцџм-о двојци*. Тако је и са бројним именицама; *тройца*, *четворџца*, *петворџца*, *седморџца*, *једанаесторџца* и др.

Изузетак чине бројеви *два* и *три*, који у женском роду имају облике дат., инстр. и локатива: Дошла сам с њџма *двџма* (Слк), Њџма *двџма* дај (Дг). Тако је и: *обџма/обљџма*: с *обљџма* (Гз), *обљџма* ћу дај (Пгл), *вама обљџма* (Ку); *Каџки свџма трима* (Пкр), *њџма трима* (Шо), *Даћу свџма трима*, *чџче* (Ку).¹⁹⁹

Број *четири* је непромјенљив.

Број *вједџа* има и лик: *дљџџи*²⁰⁰: *Има дљџџи брџва* (Слат), *Ћзе ми дљџџи дајнара* (Бр), *Било џе тун дљџџи другџа* (Пкр).

Мјесто 29, 38 и сл. у употреби је и: *тридес мање један*, *четрдес мање два* и сл.; исто тако, бројеви већи од хиљаде често се изражавају стотинама: *једнаес сидџина*.²⁰¹

Премда је наставак збирних бројева у инстр. синг. -ом, и овдје се, као и у староцрногорским говорима, посебно у црмничком, мјесто овог наставка јавља понекад наставак -у: *Бџџо сам с десџџџу њџ* (Дг), *С џџџџу лџдџ га не би мџга џдџџ* (НС), *Побџо би се с десџџџу мџмака* (Ја), али: *идџ с десџџџџм* (Ку), *Сџм сџ јака с џџџџџм* (Шо).

Као и *двџе*, дјелимично се мијењају и збирни бројеви: *двџе*, *тридџе* (дакле, у ср. роду), али и они, као и *два* и *три*, имају само промјену

¹⁹⁸ Тако и у СКЉ, 164—165, Црмн., 431, ИЦГ, 83, Der štok. Dialekt, 189. М. Ивић каже да се лексема *један* нумерички употребљена понаша као придјев, али и члански, но привидно, „пошто недостају неки неопходни граматички прерогативи без којих не може бити праве чланске функције у језику“, *Лексема један и џроблем неодређеног члана*, ЗФЛ XIV/1, 104, 119.

¹⁹⁹ Тако је и у другим црногорским говорима, уп.: М. Стевановић, ИЦГ, 82—83, СКЉ, 165, М. Пешикан, в. и Белић, Деклинација, 181.

²⁰⁰ Стари облик двојине је *двџџџџи*, уп. Белић, Деклинација, 176.

²⁰¹ Тако је и у Црмници (о.с. 228), ИЦГ (83), СКЉ (164).

у дат., инстр. и лок.: *двѡјма* смо да́ли (Гз), до́ђе с *иѣројма*. Тако и: *дбое* — да *обѡјма*, ја́дна (Пкр), *обѡјма* сам кўпйла (Лз).²⁰²

У овом говору је: *двѡце врѡйѡ, иѣрѡце кѡлѡ, чѣйворѡ нѡжйѡца* 'маказа'.

Акцентатске аналогije код бројних именица које имају облик разломка довеле су до тога да се у истом значењу мијешају облици, нпр. *иѣйторйѡца* и *иѣййна*. И као што су извршена аналошка укрштања акцената у овој категорији бројева, тако је неиздиференцирано значење збирних бројева и њихових разломака. Тако је, скоро редовно, исто: *иѣйторйѡца* и *иѣййна*, односно: *иѣйторйѡца* и *иѣййна*, с прецизирањем форме и значења када је у питању разломак: Дѡбйѡ сам са́мо *иѣййну* пензије (Шо), Нијѣсмо ни *иѣййну* за́радѣ дѡбйли (Дг).

Мултипликативни бројеви имају ликове: *јѣднѡм*, *јѣдѡиѡуѡ*, *јѣднѡи* (изузетно ријетко); *двѡи*, *двѡиѡуѡ*, *двѡ иѡуѡ*; *иѣриѡи*, *иѣриѡуѡ*, *иѣриѡуѡ*; *чѣйѡри иѡуѡ*, ређе: *чѣйѡриѡи*; затим: *иѣй иѡуѡ*, *иѡду иѡуѡ*, *милиѡн иѡуѡ* и сл.

Иначе, ликови простих бројева су: *двѡдѣс*, *двѡдѣс и јѣдан*, *двѡдѣс и јѣдна*, *двѡдѣс и јѣдно* и варијанте: *двѡѣс*, *двѡѣс и јѣдан*, *двѡѣс и јѣдна*, *двѡѣс и јѣдно*, при чему се губи акценат лексеме *двѡѣс*. Тако је и: *иѣридѣс* | *иѣридѣс*, *чѣйрдѣс* | *чѣйрдѣс*, *иѣдѣсѣй*, *иѣсѣй*, *седа^ндѣсѣй*, *оса^ндѣсѣй*, *дѣведѣсѣй*, *стйѡ*, *двјѣстѡ* | *дљѣстѡ* | *дљѣстѡи*, *иѣриѣстѡ*, паравно: и *двѡце стйѡйѡне*, *иѣри стйѡйѡне* итд.

Редни бројеви: *иѣрѡи*, *дрѡгѡи*, *чѣйвѣрѡи*, *двѡдѣсѡи*, *стйѡйѡи*, *двѡцѣстйѡйѡи*, *иѡдѡйѡи* итд.

²⁰² М. Пешикан с правом истиче да „женски род простих бројева чува промјенљивост боље него мушки и средњи зато што за мушки и средњи род постоје други промјенљиви облици (за м.р. бројне именице, а за средњи збирни бројеви)“, М. Пешикан, СКЉ, 165, в. и Б. Милетић, Црмн., 431.

Д. Г Л А Г О Л И

106. Систем глаголских облика у говору Бјелопавлића у великој мјери се подудара са стањем у другим старијим новоштокавским говорима у Црној Гори.

107. Инфинитив

Као што смо то показали у т. 26 (стр. 25—26) — у овом говору инфинитив је увијек без финалног и: *идѣ̄, исидѣ̄, лѣ̄, идѣ̄, црѣ̄; дра̄и, ко̄йа̄и, сӣја̄и; иднӯи, вриска̄и, вриснӯи; ийснӯи; чува̄и; лѣмӣ, ко̄сӣ, збѣрӣи* итд.

Исто тако, последије отпадања финалног *и* из овог облика из групе *сӣ* испред тог *и* отпада *ӣ*, што је у складу са судбином групе *сӣ* на крају ријечи у овом говору. Тако имамо: *ӣрѣс, мѣс, ӣлѣс, грѣс, ђгрѣс, ђилѣс, ӣрѣӣрѣс* и сл.

108. Презент. Наставци овог облика су као и у књижевном језику, изузев што у 1. лицу једнине мјесто наставка *-м* имамо наставак *-у* не само у глагола: *идѣу/не идѣу, идомѣу, дѣу/недѣу*, већ и у: *видјѣӣи* и старом велѣти: *виђу, веђу*: *Виђу ја како ћемо прѣћ* (Пкр), *виђу лйѣепѣ* (Шо), *не виђу ве* (Ку), *виђу ђе сам погй̄нуо* (Ксл); *не веђу ти ја ништа* (Ку), *веђу ја њѣму* (Го), *веђу Стани* (Гз). Али, паралелно са овим облицима, са нешто мањом фреквенцијом, појављују се и облици: *видим* и *велим*: *не видим ништа* (Слк), *ја те не видим* (По), *не видим прѣ собѣм* (Мк); *не велим, чоѣе* (Пгл), *велим ја њѣму* (Пкр), *велим Блажу* (Ку).

Премда се ради о фонетској појави, ипак ћемо и овдје истаћи да се наставак 3. лица множине овог облика *-ају* у овом говору своди на *-ау*, изузев код глагола IV врсте, какав је случај и у низу катунских говора²⁰³, уз напомену да у Бјелопавлићима ова појава није досљедна (јер је у Шобајићима: *чӣид̄ау/чӣид̄ају, ӣграу/ӣграју* и сл.). Тако имамо: *чӣид̄ау/чӣид̄ау, ӣграу/ӣграу, вӣѣӣау/вӣѣӣау, ба̄чау/ба̄чау, ӣлѣвау/ӣлѣвау, бр̄ѣкау/бр̄ѣкау, кр̄кау/кр̄кау, сӣр̄дау/сӣр̄дау*, али: *гр̄ају, ла̄ју, зафр̄кају, замо̄ӣају, измо̄ӣају* итд.²⁰⁴

²⁰³ Уп. М. Пешикан, СКЈ, 174.

²⁰⁴ Нијесам забиљежио примјере облика *завиђу* које су нашли Стевановић у ИЦГ (о.с. 85) и Вушовић у ДИХ (о.с. 57). Тај облик није забиљежио ни Пешикан у катунским и љешанским говорима (уп. М. Пешикан, СКЈ, 174).

Тако ће презентска парадигма бити:

1. сг: *мдгу, чийām, бринēm, ндсīm, замошāцēm/замошāцем, лāцēm,*
2. сг: *мджемш, чийāш, бринēш, ндсīш, замошāцēш/замошāцеш, лāцēш,*
3. сг: *мдже, чийā, бринē, ндсī, замошāцē/замошāце, лāцē,*
1. пл: *мджемо, читāмо, бринēмо, ндсīмо, замошāцēмо, лāцēмо,*
2. пл: *мджешe, чийāшe, бринēшe, ндсīшe, замошāцēшe, лāцēшe,*
3. пл: *мдгū, чийāу/чийāū, бринū, ндсē, замошāјū/замошāјū, лāјū.*

Тако је појава *-ау* мјесто *-ају* захватила глаголе V врсте (по Стевановићевој класификацији у ССЈ I), док су глаголи обрасца „Б” IV врсте који се завршавају у овом лицу на *-ају* задржали форму тог наставка. Вјероватно је на то имала утицаја акценатска позиција, јер је код ових глагола *ј* или у позицији пред дугим акцентом, или пак пред квантитетом (уп.: *замошāјū*). Пешикан, када говори о катунским говорима, истиче да ово није гласовна појава²⁰⁵, а Милетић каже да су облици без *ј* „начињени вероватно аналогijом према осталим облицима презента”²⁰⁶.

Као и у другим говорима Црне Горе, и овдје се 2. лице једине појављује и без наставка: *мди* ли (Пкр), *не мди* (Дг), *мди* ли му помој (Ксл), али је, свакако, много чешћи облик са наставком: *мджемш* (нема лика *мореш*). Сличан је случај и са глаголом *хийјешш*: *дј, бдгоми* (Дг), *дј, вāлā, пā* да се неће живљет (Ку), *дј, чдче, нēј* ме оставит самōга (Гз). Наравно, ни појава овог облика није „стандардна”, неупоредиво чешћи лик је: *дћеш*. Редукција ове врсте јавља се и код глагола *видјешш*: *виш* кaкaв си (Шо), *виш га* (=видиш ли га). Пешикан појаву овог облика тумачи као редукцију условљену положајем ван реченичног акцента, али не искључује ни да је то траг некадашњег атематског облика (стсл. *виждь*).²⁰⁷ Ја сматрам да је овдје једноставно у питању редукција, јер се овај облик употребљава само у брзом говору.

У говору Бјелопавлића не срећемо се с обликом: *мере, не мере*. Искључиви облик је: *мдже/не мдже* (и: *мдже/не мдже*).

У глагола чија се инфинитивна основа завршава веларима *к* или *г* у 3. лицу множине се паралелно појављују палатализовани и непалатализовани ликови ових велара: Овце се *сирјжсū* у прољѣће (Слат), *осирјжсū* ђе до кдјѣ (Ку), Онудйцен *сирјжсū* силни вљѣтрови (Шо), али и: Дaкo те *осирјгсū* ў вoјску (Ксл), *сирјгсū* брaве (Го), *сирјгсū* јaгњaд (Бр); Од Мaркa *вршсū* дaнaс (Пкр, код овог глагола нема двојства), *вршсū* ли житo (Мк), *вршсū* ћѣцa по вѣму (Ку); Aкo ти *рѣчсū*, ти пōђи (Дг), Нѣтѣ да *рѣчсū* ништa (Гз), мoрaу да *рѣчсū* (Пгл); Eтo *сечсū* зaбрaн (Гр), дaкo те *не иoсѣчсū* (Пкр), Oћe, вeлѣ, да ни *иpесѣчсū* пўт (Пкр), *сѣксū* дрвa (Слат), *сѣксū* јутрoс мѣсo (Гз); *иѣксū* рaкнy (Пгл), дaкo ти *исѣчсū* кaвy (Слж), *иѣчсū* клaсове (Ку); *шўчсū* се кoкбти (Пкр), ћѣцa гa све *шўксū* (Пкр),

²⁰⁵ Исто, 174—175. Пешикан је ту, свакако, у праву, јер у примјерима *лају* и сл. наст. *-ју* има подршку у свим лицима, што није случај са глаголима типа *чийāшш* и сл.

²⁰⁶ Б. Милетић, Црмн., 324—325.

²⁰⁷ М. Пешикан, СКЉ, 174.

шўкў кaм под њим (Ксл), свa се *шўчў* (Лз). Као што је познато, ова је појава раширена на многим подручјима српскохрватског језика (уп., нпр., Д. Петровић, Змијање, 113).

У осталим облицима презента ових глагола нема много појава које би биле нестандардне. Тако је: *вўчём, вўчеш, вўчє, вўчємо, вўчєше, вўкў/вўкў; сїрїжём, сїрїжеш, сїрїжє, сїрїжємо, сїрїжєше, сїрїжў/сїрїжў; рєчём, рєчеш, рєчє, рєчємо, рєчєше, рєкў/рєкў*. Такво је стање и када су ови глаголи сложени: *їорєчём, їорєчеш, їорєчє; їорєчємо, їорєчєше, їорєкў/їорєкў* итд.

У облицима осталих глагола I врсте нема особености: *їрєсём, їрєсеш, їрєсє, їрєсємо, їрєсєше, їрєсў; їрєдём, їрєдеш, їрєдє, їрєдємо, їрєдєше, їрєдў; їлешём, їлешеш, їлешє, їлешємо, їлешєше, їлешў; грєбём, грєбеш, грєбє, грєбємо, грєбєше, грєбў*; тако је и са сложенима од ових глагола: *исїрєсём, оїрєдём, оїлешём* и сл.

Кад су перфективизовани, ови глаголи имају презент по III врсти: *їрєснём, їрєснеш, їрєснє, їрєснємо, їрєснєше, їрєснў*.

Међу глаголима II врсте постоји једна група која у говору Бјелопавлића презент твори по II а у књижевном језику су обичнији по V врсти. Такви су глаголи:

зїдаї, озїдаї, їрезїдаї, їодзїдаї, надзїдаї, сїїаї, дозїваї: *зїћём, зїћеш, зїћє, зїћємо, зїћєше, зїћў*. Тако је и са глаголима: *кўїаї (се) — кўїљём (се), шєїаї — шєћём, рaђаї — рaђём, гaђаї — гaђём, їљешїаї — їљешћём* (и: *їљешїїм — VI* врста, *їљєскaм*). Међутим, познати су и облици промјене ових глагола по V врсти: Ћо *зїдaм* појату (Пкр), *зїдaш* ли га (Слат); *кўїaм* дицете (Дг), *кўїaу* се у Сушицу (Слк), *кўїљў* браве (Ку); *шєїaу* се по Граду (Лз), *шєїaм*, не чинїм нїшта (Го), *шєћє* се прдз вoјску командaт (Мк), *шєїa* она сїла бoђжa (Пгл).

У презенту имају превагу у употреби облици: *срєшём, рєчём, лєжём, їомoђжём, сддём ућддём, зашєчём, їрєшдчём, їомoђжём, ушдчём* и сл., дакле без уметнутог *н*, а тако је и у осталим лицима.

Глагол *јєс* 'јести' има презент: *їцём, їцеш, їцє, їцємо, їцєше, їцў*, а *їзєс*: *изїцём, изїцеш, изїцє, изїцємо, изїцєше, изїцў* и: *изддём, изддеш, изддє, изддємо, изддєше, изддў*. Глагол *їојєсїи* се у овом говору не употребљава.

Умјесто *сисаїи* оvdје се говори *їдсаї* и презент: *їдсём, їдсеш, їдсє, їдсємо, їдсєше, їдсў*. Тако је и са глаголима сложеним од овога: *їоїдсём..., исїдсём..., їрєїдсём* и сл.

Помоћни глаголи *јєсам* и *бїї*, а затим *шћдї* имају слєдеће презентске облике:

Презент глагола *јєсам* гласи: *јєсам, јєси, јєс, јєсмо јєсїе, јєсў*.

Глагол *бїї* у презенту има више ликова: *бїдём/бїднём, бїднём/бїддём*. Тако је и у осталим лицима: Ако *бїднєше* мoгли, дoђите за Нoвў гoдину (Ксл), нaко не бїддём мoгa (Пкр), aко бїддеш мoгла (Ку), мoжда бїднў дoма (Шo), бїди дoма, дојђу (Слат). Иначе, често је функција презента овог глагола помијешана са футуром II.

Презент глагола *шћдї*: *oђу, oђеш, oђе, oђемо, oђєше, oђї*, а у перфективном виду: *шћднём, шћднеш, шћднє, шћднємо, шћднєше, шћднў* (и: *шћнём, шћнеш, шћнє, шћнємо, шћнєше, шћнў*).

Овдје је, како смо и у парадигми презентске промјене видјели: *ндсѣ, кдсѣ, збрѣ, вдлѣ, велѣ, држѣ, држѣдѣ, ѿрѣжѣ, бљѣжѣ|бјѣжѣ, рѣжѣ* (Рѣжѣ(се) пѣс на њѣга, Гз).

109. Аорист. Овај облик је веома жива категорија у говору Бјелопавлића (уп. одјељак о синтакси). У морфолошком смислу аорист се овдје не издваја углавном од других говора Црне Горе. Основна карактеристика аориста је да се у њему у 3. лицу множине појављује облик *бише*²⁰⁸, као и у другим зетским говорима.

Остали облици пом. глагола бити у аористу су: *би, бѣ, бѣсмо, бѣсте* и 3. лице пл. *бише*.²⁰⁹ Постоји тенденција упрошћавања облика аориста овог глагола, али није сувише изражена, какав је случај у другим говорима, па и у језику неких савремених писаца — да се цио аорист у помоћном глаголу потенцијала сведе на облик *би*. Тако овдје имамо: *Биѣо би ви зафалан* (Го), *Нѣ бисмо се никако сложили* (Шо), *Пошлѣ бисмо нѣ ње ни замљерѣт* (Бр), *Рѣдо бисмо ѣ дочѣкали* (Ку), *Бѣсте ли послѣли ѣѣцу нѣ село* (Пкр), *Мѣрѣли бѣсте дѣј за њи* (Ку), *Ви бисте се побѣли, јѣ нѣм* (Куп), *Бѣше ли онѣ ѣѣца шѣѣла ѣзвес крѣву* (Лз).

Код осталих глагола нема неких карактеристика које излазе из оквира стандарда, па имамо:

1. сг: *рѣко, виѣ|виѣо, донѣсо; чѣ; ѣгра; нѣси, кѣси, ѣрѣси;*
2. сг: *рѣче, виѣе, дѣнесе; чѣ; ѣгра; нѣси, кѣси, ѣрѣси;*
3. сг: облици истовјетни са 2. сг;

1. пл: *рѣкѣсмо, виѣесмо|виѣосмо, донѣсѣсмо; чѣсмо; носѣсмо, косѣсмо;*
2. пл: *рѣкѣсте, виѣесте|виѣосте, донѣсѣсте; чѣсте, носѣсте, косѣсте;*
3. пл: *рѣкѣше, виѣешев|виѣоше, донѣсѣше; чѣше, косѣше, носѣше.*

Као што видимо, глагол *виѣеш* поред облика са наст. *-е, -есмо, -есте* има и облике са наст. *-о, -осмо, -осте*. Тако је и са глаголом *изгорѣти*: *изгорѣ|изгорѣо, изгорѣсмо|изгорѣсмо, изгорѣсте|изгорѣсте*: *Изгорѣсмо* данас ђе (Шо), *Изгорѣо* код овога казѣна (Слк), али: *Изгорѣше онѣ јѣг-њѣд нѣ сѣнце* (Ку), *Изгорѣсмо*, *нагрѣсмо се* (Пкр), *Бљѣж, изгорѣсмо* (Дг). Треба нагласити да су реѣи облици са наст. на чијем је почетку самогл. *о*, неупоредиво су чешићи облици са *-е*.

На подручју западних Вражегрмаца у 1. лицу јд. појављује се *к* као замјеник изгубљеног сугласника *х* (о чему смо говорили, уп. т. 43): *рѣкок* (По), *ѣдок* (Куп), *виѣек* (Ро), *чѣк* (По), *нѣ шѣек јѣ* (По), *ѣрѣѣдок* (По), *не ѣмљѣдок* (По).²¹⁰

Аорист глагола *биѣи 'esse'* у временском значењу у 2. лицу синг., за разлику од аориста у овом говору уопште, има дужину на једином слогу: *Ѣ бѣ дѣсад* (Пкр), *Што бѣ с вама* (Гз), *Како онѣ бѣ о Пѣнту, Ко нѣ бѣ?* (Слк), али и *Ко нѣ бљѣше?*

²⁰⁸ Прѣф. Белић каже да се овај облик налази у зетским говорима и прѣпоставља да је то у њима новија црта, Коњугација, 86.

²⁰⁹ Д. Петровић наводи за Змијање и: *бишмо, бишѣте*, поред *бише* (о.с. 119).

²¹⁰ Уп. у црмничком: *ѣѣѣк, ѣѣѣк* и сл. (о.с. 452).

Овдје је у употреби и аорист од несвршених глагола (в. у одјељку о синтакси).

110. Имперфекат. Овај облик се твори као у књижевном језику, а одступања су углавном везана за судбину сугласника *x* у овом говору, за рефлекс јата и јотовање. Тако имамо:

1. сг: *чиџа, њра, њрџџја, њредџја, (ш)џа, уљжџа*;
 2.—3. сг: *чиџаше, њраше, њрџџјаше, њредџјаше, (ш)џаше, уљжџаше*;
 1. пл: *чиџасмо, њрасмо, њрџџјасмо, њредџјасмо, (ш)џасмо, уљжџасмо*;
 2. пл: *чиџасише, њрасише, њрџџјасише, њредџјасише, (ш)џасише, уљжџасише*;
 3. пл: *чиџау, њрау, њрџџјау, њредџјау, (ш)ау, уљжџау.*

Запажа се да се јотује сугласник *з* у глагола *улазиши*. То у овом говору, међутим, није досљедно, јер се јављају паралелно и облици са нејотованим сугласником: *уљжаше* (Пкр), *таман уљжасмо* у кућу (Слат), *уљжаше* у вџз (Пгл). Тако се алтернативно у овом облику јављају и глаголи: *изндџа/изндџа, вџзџа/вџжџа, нџсџа/нџшџа*: *Изндџау* га ис кућџе *ка* смо стџгли (Ксл), *И сџбџе изндџаше* нешто криџи (Пкр); *вџжџаше* га (Гз), *Вџжаше* се на бџцикло (Ку), *вџжџау* сџџено (Слк); *нџшџау* се (Ку), *Нџсџау* вџјски таин (Мк).²¹¹

Глаголи *мџиџи* и *сџиџи* имају облике: *мџа, мџаше, мџаше, мџасмо, мџасише, мџау; сџа, сџаше, сџаше, сџасмо, сџасише, сџаџау*, док глагол *мислиши* — *мџиџи* има и проширене облике: *мџаџа/мџаџа, мџаџаше/мџаџаше, мџаџасмо/мџаџасмо, мџаџасише/мџаџасише, мџаџау/мџаџау*: *Мџаџаше* џете дџј (Ксл), *Ђџца мџау* џ им је маџка затвџрена (Пгл), *Мџаџаше* Мџло е нема за неџа џевџјкџе (Ку); *Сџаше* ли маџи (Шо), *Сџаџау* ли џџца (Дг).

Глаголи *џеџ, сџриџ, џеџ* имају облике са *џ, з, с* у основи и са *ч, ж, ш*: *џеџџау* раџиџу (Ку), *џеџџау* (По), *џеџасмо* казан (Шо), *џеџџаше* Блаџо јаџње (Мк); *сџриџџау* џвце (Мк), *сџриџџасише* ли ви онџ јаџњад (Слат); *џеџџау* дџва (Куп), *џеџаше* дџва (Гр). Глагол *биџи* има у имперфекту следећу парадигму: *бџџ/бџџ, бџџше, бџџше, бџџасмо, бџџасише, бџџџ.*

111. Радни глаголски џридџев. Наставци овог облика су стандардни: *-о, -ла, -ло, -ли, -ле, -ла*. Веџ смо говорили о групи *-ао* у радном џридџеву (уп. т. 12) и констатовали да се овдје ова два самогласника саџжимају у *а*. То је, истовремено, и наставак м. рода радног глаголског џридџева. У овом смислу говор Бџелопавџиџа је досљедан као што су у томе досљедни и катунски и џешански говори у Црној Гори (уп. М. Пешикан, СКЉ, 124).

Овдје немамо форми: воџео, смџео, грмџео, разумџео, побџиџеџео, које среџемо у неким црногорским, и уопште иџекавским говорима. Ту је: *воџиџо, смџиџо, грмџиџо, рџзумџиџо, џобџиџеџиџо*: *Разумџиџо* сам те ја дџбро (Пгл), *Ниџџеси смџиџо* онџ пропџштџт (Пкр), *загрмџиџо* на нас (Шо), *јџси ме рџзумџиџо* (Мк), али је: *воџџела, смџџела/смџџела, грмџџела/*

²¹¹ У Црмници се у овим облицима не врши јотовање сугл. *с* и *з* (уп. В. Милетић, Црмн., 450—451).

грмљела, разумјела/разумљела, њоблицеђела, затим у ср. роду: вољело, смјело/смљело, разумјело/разумљело, грмјело/грмљело итд.

У множини се појављују посебни наставци за род, при чему -ли има м. род, а тај наставак обично има и општу вриједност, дакле за сва три рода, али — ж. и ср. род имају и своје наставке: радиле, играле, косиле, коидале, жњеле, њлеле, њреле, њљеле (од: њлицевии), разумјеле/разумљеле, чуле, виђеле, а за ср. род: виђела, чула, играла, коидала, скакћала итд.

Глагол *изес* има радни придјев: *изйцо, изџла, изџло, изџли, изџле, изџла*, тако и: *найцо, њойцо, уйцо*. Тако и: *шћџи*.

Глагол *сашриџеи* има радни придјев: *сашро, сашрла, сашрло, сашрли, сашрле, сашрла*. Тако и: *умриџеи, њросириџеи, њресириџеи, исириџеи* и сл.

Глагол *жњеи* има овај облик: *жњйцо, жњџла, жњџло, жњџли, жњџле, жњџла*, а *сећеи*: *седойцо, сећџла, сећџло, сећџли, сећџле, сећџла*.

Глаголи код којих се појављује *о* (<ао) у м. роду су: *врћи*: *Вро* сам шеницу (Пкр, *врл*>*врo*), *Вр(х)а* сам шеницу (Шо), *изврo* сам (Мк), *изврa* (Го), *изверо* (Куп). Овај глагол има ову форму вјероватно аналошку према *шро* (<*шрии*), *шрла шрло*; *боси*: *убдо* (>*убo*); *забоси*: *забдо* (>*забo*).

Глагол *ућес* има: *удйцо, ућџла, ућџло, ућџли* и: *ућенуo, ућенула, ућенуло, ућенули*.

Глагол *дић*: *дигa, дигла, дигло, дигли, дигле, дигла*. Тако је: *нић, њућ, њдћ, лдћ*.

И глаголи: *дoћ/doј, oиис, сис/сај* имају промјену као и *дoћ* и сл.: *дошa, oииниa, сииa/саиa*, *ддишa, oиишлa, сиишлa/саишлa*.

Глаголи *изаћ* и *изйс*: *изйиa/изаиa, изаишлa/изйишлa*.

Глагол *ући* има инфинитив: *уљеј/уљећ*, а радни придјев: *уљџa, уљџла, уљџло, уљџли*.

Глагол *дркшай*: *дркшa, дркшaла, дркшaло, дркшaли*.

Глагол *гледaи* има два инфинитива: *гледaи/гљџaи*, па му је радни придјев: *гледa/гљџa, гледaла/гљџaла, гледaло/гљџaло, гледaли/гљџaли*, а и *ј* је у изговору често редуковано: Јси *гљџa* Мија (Пкр), *Гљџaла* сам веље јаде (Пгл), Ниџесмо њ *гљџaли* (Дг).

Глагол *џишиаи* има алтернативне форме: *џишиa/џишкa, џишиaла/џишкaла, џишиaло/џишкaло*: *Пишкaло* џе нешто у онџ шкрџп (Слат), *Пишиaле* су змиџе (Го), *Ка* кџавац је *џишкa* (Мк), *Пишиaла* џе цџцелo љ то (Пкр).

Глаголи *зайсиваи* и *казиваи* имају и: *зайишдeаи, кажeвaи*, према томе и двојни радни придјев: *зайишиvа/зайишевa, зайишиvала/зайишевaла, зайишевaло, зайишевaли*: Јсте ли *зайишиvали* онџ дџг (Пкр), Св. сџ н што *зайишевaли*; *Кажeвaли* сџ ни (Ксл), *Кажeвaла* сам му ја дaвно (Слк), *Миpо* је *кажeвa* (Мк, иначе је: *Миp*» е...).

Глаголи: *донoсии, уноoсии, увдооии* имају м.р.: *донoсицо, уноoсицо, увдоойцо*. Нема облика: *донашa, донесивa, унашa* и сл.

решѣње (Го); *Прѣдѣиѣ* је ђвѣ (По); Бљѣше све *ѣрѣдѣно* (Пкр); свѣ *ѣрѣдѣиѣ* (Ксл, Шо); Тѣ ље, јѣдан, замѣзено, не знѣ нѣшта (Ла); Велѣ да ље *намљѣиѣиѣ* фѣно (Ксл); *ѣдѣиѣ* сам (Дг); Билѣ ље *ѣскоѣиѣ* рѣпа за свѣ нѣс (Пгл); Јесѣ ли *ѣжѣнѣн* (Пгл); Онѣ ље *некрѣиѣна* (Пгл); *Прѣбијѣна* сам цѣцѣло вриѣме (Слат); *ѣмѣзѣне сѣ* (Слат), *ѣмѣзѣне сѣ* (ОЛ, НС); *Онѣсвѣиѣиѣна* сам билѣ двѣ сѣта (Пкр).

Глаголи типа: *ѣрѣниѣиѣ*, *ѣдниѣиѣ*, *ѣзниѣиѣ*, *ѣниѣиѣ*, *рѣзниѣиѣ*²¹² и сл. чешиѣ су са н: *ѣренѣсен*, *донѣсен*, *унѣсен*, *рѣзнѣсен* и сл. У ж. и ср. роду ови глаголи имају облике: *ѣренѣсѣна-ѣренѣсѣно* (али и *ѣрѣниѣиѣиѣ-ѣрѣниѣиѣиѣ*), *ѣзнѣсѣна-ѣзнѣсѣно* (али и *ѣзниѣиѣиѣ-ѣзниѣиѣиѣ*) итд.

Наставак *-иѣ* је овдѣ ријѣдак: *ѣрѣбиѣиѣ* нѣга (Гз), *ѣзбиѣиѣ* му зѣб (Ксл), Је ли *зѣлѣиѣ* зѣље (Пкр). Иначе, ови глаголи су обичнији са наст.-ен: *ѣзбиѣен*, *зѣливѣн*, *ѣрѣбиѣен*: *Прѣбљѣна* му ље нѣга (Пкр), *ѣрѣбљѣн* (Дг); Само му је јѣдан зѣб *ѣзбиѣен* (Рошца); Овѣ ље *зѣливѣно* крѣвљу, мѣј брѣте (Пгл); Чѣм је тѣ *ѣрѣливѣно* (Дг).

Глагол *зѣбиѣиѣ* има два лика: *зѣбиѣиѣ* ѣ срѣце (Го); *Зѣбиѣиѣ* му ље бѣѣо нѣж ѣ срѣце (Ксл); *Зѣбивѣн* је клиѣнац ѣ грѣду, нѣне пѣс (Слк).

113. Глаголски *ѣрилог садашњи*. Твори се као и у књѣжевном језику, додавањем на 3. лице пл. презентѣ наставак *-ѣи*: *вѣкѣѣиѣ*, *ѣродѣѣѣиѣ*, *ѣрѣсѣѣиѣ*, *ѣрѣдѣѣиѣ*, *ѣлѣиѣѣиѣ*; *брѣѣѣиѣ*, *грѣѣѣиѣ*; *брѣнѣѣиѣ*, *кунѣѣиѣ*, *ѣрѣнѣѣиѣ*; *кѣѣѣиѣ*, *кѣѣѣиѣ*; *нѣсѣѣиѣ*, *кѣсѣѣиѣ*, *ѣрѣсѣѣиѣ*; *дрѣжѣѣиѣ*, *ѣрѣѣѣиѣ*, *врѣиѣѣиѣ*, *кљѣѣѣиѣ*, *јѣѣѣиѣ* итд.

Глагол *шѣѣиѣ* има облик прилога садашњег *кѣѣѣиѣ|некрѣѣѣиѣ*, док нема облика *хоѣѣѣиѣ* који се појављује у неким нашим говорима. У говору Бјелопавлића није познат облик *будѣѣиѣ*. Познат је облик *мѣдѣѣиѣ* 'моћан, богат човјек', док се *немоѣѣиѣ* не употребљава.

О прилозима *сѣдѣне*, *сѣѣѣѣне*, *лежѣне*, у значењу прилога садашњег: *сѣдѣѣиѣ*, *сѣѣѣѣѣиѣ*, *лежѣѣиѣ*, в. тачку 120.

114. Глаголски *ѣрилог ѣрошли* се у говору Бјелопавлића потпуно изгубио, а замијењен је перифрастичном конструкцијом: пошто + перфекат: *Пѣдѣиѣ сам ѣиѣиѣѣ*, вѣдѣиѣ сам га (Го), Сѣзнѣ сам за Јѣшу *ѣдѣиѣ сам ѣиѣиѣѣ* ѣ Спѣж (Ксл).

115. *Фуѣѣур*. У овом говору нема особености које би издѣвѣјале овај облик од стања у стандардном језику. Постоји прости и сложени облик: *донѣѣѣѣиѣ*, *донѣѣѣѣѣиѣ*, *донѣѣѣѣѣѣиѣ*, *донѣѣѣѣѣѣѣиѣ*, *донѣѣѣѣѣѣѣѣиѣ*; *чѣѣѣиѣ*, *чѣѣѣѣиѣ*, *чѣѣѣѣѣиѣ*, *чѣѣѣѣѣѣиѣ*, *ѣѣѣѣѣиѣ*; *ѣѣѣѣѣиѣ*, *ѣѣѣѣѣѣиѣ*, *ѣѣѣѣѣѣѣиѣ*, *ѣѣѣѣѣѣѣѣиѣ*, *ѣѣѣѣѣѣѣѣѣиѣ*, односно: *јѣ ѣѣ донѣѣѣѣиѣ*, *тѣ ѣѣ донѣѣѣѣиѣ*, *ѣн* (ѣна, ѣно) *ѣѣ донѣѣѣѣиѣ* итд.

116. *Фуѣѣур II* такође постоји у овом говору и он се јавља у стандардним облицима. Оно што је карактеристично за говор Бјелопавлића када је у питању овај облик јесте то што се он не твори од глагола са

²¹² Ови глаголи имају једнак облик трпног придѣва са обликом инфинитива само им је различит акценат (инф. *донѣѣѣѣиѣ*, *ѣренѣѣѣѣиѣ*, *ѣзниѣѣѣѣиѣ* и сл.).

Мјесто 1. лица пл. императива у овом говору се често употребљава облик презента испред којег је да: да *йгрāмо* (Пгл), да *скāчемо* (Дг), да *койāмо* (Ксл) итд.

118. *Кондиционал* има устаљене стандардне облике. Овдје ћемо поменути само форму: *ако ђј дђћ*, која је у говору Бјелопавлића честа: Послаћу ти га *ако ђј ти дђћ* (Лз), мђш *ако ђј* (Пкр), Пђшљи ми га *ако ђј* (Ку), затим *бйше*: Онй *бйше* дђшли (Дг), Не *бйше* звāли да не мђрау (Пкр). Мислим да се ово могло формирати на начин како то објашњава проф. Белић (Коњугација, 59): *ако ћ < ако оћ < ако оћеш < ако хоћеш*. Облик: *ако ћ* у говору Бјелопавлића сасвим је једноставно прелазило у: *ако ј*, односно: *ако ој* (уп.: *дђј, йђј, нђј* и сл.).

119. *Плусквामीерфекай* има облике: *бљѐ, бљѐше, бљѐсмо, бљѐсйе, бљѐу* и радни придјев глагола: *Бљѐсмо* стйгли рāно (Ку), *Бљѐу* ли закљāли јунйцу (Ксл), *Бљѐше* Вāсо сйла од чоѐка (Слк), Тамāн *бљѐсмо* дђшле з Града (Ксл), Јā *бљѐ* тадѐр мālā (Ксл), Не знāм *бљѐсйе* ли вй предйгли у Метђ(х)ију (Слат), *Бљѐу* Њѐмци уждйли свѐ кўће у сѐло (Пкр).

Б. Н Е П Р О М Ј Е Н Љ И В Е Р И Ј Е Ч И

120. С обзиром на то да ћемо у поглављу о синтакси говорити о предлозима и везницима, овдје ћемо се задржати само на *йрилозима* и *йарйикулама*.

а) Прилози

Прилози за начин семантички су најразноврснији, премда је више оних којима се означава мјесто или вријеме. У свакодневној су употреби, да тако кажемо, прилози типа: *кџко*, *овџкџ/овакџ*, *йџкџ/йџакџ*, *онџкџ*, *нџкџко*, *нйкџко*, *свџкџко*, *свџкојџко*, *свџкајџко*, *како гџђ*, *како бйло*, *йкџко*, *како му дрџго*, *мџкар кџко* (уп. П. Пешикан, СКЈ, 179—180) итд. Поред ових и оваквих прилога у употреби су и неки прилози за начин глаголског поријекла. Навешћемо их:

зџгонџ (Шо, Ку, Слк, Ксл, Пкр), *изџгонџ* (Шо, Ку, Пкр), *зџйркџ*, *изџйркџ* (Шо, Ку, Пкр, Слат);

сйџџџ (Гз, Лз, Ксл), *сйџџџни* (Шо, Мк), *сйџџџџки* (Дг, Пкр), *сйџџџџкџ* (Пгл), *сйџџџџкџ* (Бр), *сйџџџџкџ* (Слк);

сџџџџкџ (Шо), *сџџџџни* (Шо, Пкр);

кџљџни (Гз, Пгл); *кџљџнџкџ* (Гр), *кџљџнџ* (Шо);

жмурџ (Дг), *жмурџнџ* (Пгл), *жмурџџки* (Ку);

ћџрџ (Ку, Мк), *ћџрџџкџ* (Дг), *ћџрџџки* (Пгл);

йрџйџ (Дг), *йрџйџџкџ* (Пкр, Лз, Шо), *йрџйџкџ* (Го);

йљџшки (Ксл, Шо, Ку, Пгл), *йљџшкџ* (Дг, Ксл, Слк), *йљџшки* под опџнке (Мк)²¹⁵;

йџџџџџкџ (Дг, Ксл, Пкр), *йџџџџџџкџ* (Дг, Куп), *йџџџџџџки* (Ксл).

Од глагола *сйџџџџ*, *сџџџџ* најчешћи облици су стандардни облици прилога садашњег: *сйџџџџџ*, *сџџџџџ*, али се појављују и горе наведена образовања. Тако је исто и са глаголом *лџжсйџ* — *лџжџџџ*.

Нијесам забиљежио примјер *гледе* који биљежи М. Стевановић у ИЦГ (о.с. 93), нити пак облик *найрџк* 'зар, на прилику', који је такође забиљежио Стевановић (ИЦГ, 94).

²¹⁵ Забиљежио сам на више мјеста и *йџџџ*, али то употребљава млађа генерација погрдно за оне који немају кола.

Сви ови прилози значе углавном положај тијела, или дјелова тијела при вршењу неке радње, или уопште начин на који се обавља нека радња. Тако, на примјер, *жмѹре* значи да се нека радња обавља затворених очију, *жмурећи*, чешће завезаних очију, јер се често ради о играма: Играли су се *жмѹре* (у ком случају је *жмѹре* именица), *Жмѹре* ћу те уфатит (Пкр), Ја *жмуре* могу йглу ућес (Ку), Погодићу га *жмѹре* (Ку).

М. Пешикан је у Катунској нахији забиљежио и прилоге: *кљѹѹ* (Щуце), *кљѹѹ/кљѹнѹ* (Загарач), *зѹжмећкѹ* (Щуце). Ових прилога у говору Бјелопавлића нема.

Према мојим биљешкама из Загорка (Доњи Пјешивци), стање у Д. Пјешивцима и Бјелопавлићима се углавном поклапа. Но, мислим да се стање може приближно уопштити не само за Д. Пјешивце и Бјелопавлиће, већ и за Пипере и дио Катунске нахије граничан са Бјелопавлићима.

Прилози за вријеме веома су чести са партикулама: *сѹд*²¹⁶, *сѹдачке*, *сѹдачкле* (Ксл, НС, вјероватно дошло из Катунске нахије), *јучѹн*, *јучѹраке* (Ксл, Слж, Пкр), *јучѹр* (Гз), *дѹнас* (овај прилог никада нема партикулу), *сѹиѹра*, *сѹиѹридѹн*, *сѹиѹридѹн*, *ондан*, *иѹдондан* (нема облика: *огдан*, *шаогдан* које биљежи Пешикан у СКЈБ, 182); *дндѹ*, *дндѹр* (Гз), *дндѹраке* (Гр, Пгл, Слж); *иѹноћи*, *ндѹињо/ндѹињо*; *дѹњу*, *иѹ дѹњу*; *иѹадѹр*, *иѹадѹ* (Шо, Мк), *иѹадѹраке* (НС), *иѹиљѹ*, *иѹиљѹнаке* (НС), *иѹиљѹнаке* (Гр), *иѹиѹѹ*, *иѹрѹѹ*²¹⁷, *ндѹиѹиѹѹ*, *ндѹиѹрѹѹѹ*, *мѹло иѹиѹѹѹ*, *мѹло иѹрѹѹѹ*, *час иѹиѹѹѹ*, *час иѹрѹѹѹ*, *једѹнак*; дјелови дана: *зѹдра*, *у зѹру*, *на зѹру*, *иѹрѹ зѹру*, *иѹиѹѹ зѹрѹ*, *иѹѹдне*, *иѹѹѹдне*, *иѹиѹѹѹ иѹѹдне*, *иѹрѹѹ мѹрѹк*, *у мѹрѹк*; *иѹиндѹиѹја* (турц., вријеме испред заласка сунца, иначе — то је именица).

Прилози који означавају годишња доба: *јѹсѹнас*, *зимѹс*, *иѹрољѹѹиѹѹс*, *љѹѹиѹѹс*; *љѹѹиѹѹ*, *зимѹ*, *с иѹрољѹѹа*, *с јѹсѹни*; *лѹнѹи/лѹнѹиѹк*, *ондмлѹнѹи/ондмлѹнѹиѹк*. Тако је у свим селима.

Поред прилога *дѹсѹд* у овом говору се употребљавају и прилози: *дѹдслѹ*, *дѹдселѹ*: *Дѹдселѹ* сам мѹслиѹо е нѹшто знѹм (Пгл), Ниѹѹѹсѹ долѹзѹиѹли *дѹдслѹ* (Пкр), *Дѹдслѹ* смо га чѹќали (Дг), *Дѹдселѹ* ѹѹ долѹзѹиѹо свѹќѹ субѹтѹѹ (Пкр).

Прилози за мјѹсѹиѹ су такође бројна категорија и ѹима се означава: правац, прѹстирање, пут (полажење, долажење) и разни други односи мјѹсног карактера. Даћемо кратак преглед тих прилога:

мјѹсѹиѹ: *ћѹ*, *ћѹ гѹћ*, *ћѹ бѹло*; *ѹћѹ*, *ѹћѹнѹ*, *ѹћѹнаке*, *ѹћѹначклѹ* (Гр, НС); *иѹун*, *иѹунѹнаке*, *иѹунѹначклѹ* (Гр); *ѹнѹн*, *ѹнѹнѹнаке*, *ѹнѹнѹначклѹ* (Гр, НС); *нѹћѹ*, *нѹћѹнѹ*, *нѹћѹнѹ*, *нѹћѹнѹ* (је ли *нѹћѹ* йќѹга, Пкр), *свѹћ*, *свѹј*, *свѹјќудѹѹѹѹ*, *свѹћѹнаке* (Гр), *свѹћќудѹѹѹѹѹн* (Гз, Гр, НС, Дг);

иѹравац: *ќѹћ*, *ќѹј*, *ќѹјгѹћ*, *ќѹћгѹћ*, *свѹќѹј*, *свѹќѹћ*, *ќѹј бѹло*, *ќѹћ бѹло*, *нѹќѹј*, *нѹќѹћ*, *ниќѹј*, *ниќѹћ*, *иќѹј*, *иќѹћ*; *иѹѹмо*, *ѹѹѹмо*, *ѹнѹмо*;

²¹⁶ Прилози без ознаке мјеста употребљавају се у свим бјелопавлићким селима.

²¹⁷ Пешикан у СКЈБ (182) биљежи и: *иѹиѹѹѹ*.

²¹⁸ У зап. Вражегрмцима има и: *ѹѹћѹ*, *ѹѹћѹнаке*.

НЕКЕ НАПОМЕНЕ О ТВОРБИ РИЈЕЧИ

123. Видјели смо да овај говор у области морфологије има углавном особине зетских говора. То још више може да се каже за област грађења ријечи. Но, и поред тога, скренућемо пажњу на неке мање значајне особине овога говора диференцијалне у односу на неке друге говоре и на стандард.

1. У области *й*рефиксације поменућемо неколико детаља:

а) У народном говору Бјелопавлића, наравно, нема књишких придјева и прилога сложених са префиксима, *a-*, *ании-*, *иниер-* и сл. Префикс *архи-* се веома ријетко појављује. Чује се само у називима црквених чиновна: *архиђакон*, *архимандрит*, затим код придјева у конструкцијама типа: *ђрхисидро* 'престаро' (што је у овом говору скорашњи нанос). Овдје се у свим селима радо за старину нечега употребљава синтагма „од Шпања”, у синг. (Шпањи су старо илирско племе које је живјело вјероватно и на подручју данашњих Бјелопавлића).

б) Глаголски префикс *уз-* не егзистира у оном обиму у којему се јавља у књижевном језику. Овдје се њиме не означава углавном завршетак радње или почетак кретања.²²³ Изузетак су глаголи као: *узмучиши се*, *узмуваши се*, затим: *уздрати*, *ускдиати* и можда још неки.

2. Ни у области *су*фикса овај говор нема изразитих особености. Нешто је више изражено пејоративно значење именица које се образују помоћу неких суфикса него што је то случај у књижевном језику, па ћемо дати неке информације о томе.

Наставак *-ов*. Именице које значе носиоце негативне особине а граде се помоћу овога наставка у свакодневној су употреби. Тако: *звѣндов* је човјек који непаметно троши вријеме, беспосличар са мало памети, нека врста луталице. Односи се на човјека, али понекад и на животињу, обично пса; *јадов* је онај који је неспособан, и у физичком и у духовном смислу, за ма какав подухват, није способан чак ни за најобичније, свакодневне послове. Сличног су значења именице *мрчов* и *црнов*, док је *ожеулов* одрпан, а уз то понекада и некарактеран човјек;

²²³ Уп. М. Стевановић, ССЈ I, 447 и даље.

често је то сиротиња, сиромашан човјек. *Празнов* је човјек без интелекта, шупљоглавац, незналица, док је *гладнов* исто што и у стандардном језику. За разлику од књижевног језика (уп. М. Стевановић, ССЈ I, 457), ова група именица у овом говору има кратак крајњи слог.

Наставком *-оња* образује се и једна група именица м. рода које означавају веома негативне особине: *сёрдња*, *йбсрдња*, *гбвндња* и сл. Све су то називи за човјека са карактеристично ружним, најгорим особинама: ради се о човјеку који није за друштво, некарактеран је, тврдица, може бити и потказивач, чак и лопов (мада ови називи нијесу карактеристични за лопове). Ови називи се употребљавају у циљу најјачег потцјењивања некога, дакле ријеч је о човјеку о којему не вреди трошити поштене ријечи. Овој групи именица, али са ублаженом негативном особином, или са неком особином која не мора бити негативна — може се односити на физички изглед или слично, припадају и оне типа: *глāvдња* — човјек велике главе, али и човјек који има своје *ја*, или пак човјек на одређеном завидном друштвеном положају; *ждёрдња* је човјек који много једе, који ждере; *лйисдња* (ређе: *лйисдња*) — човјек неспособан за ма који посао, ако је домаћин породице, није у стању да јој обезбиједи егзистенцију. Ова се значења углавном поклапају са онима у књижевном језику. Овдје, међутим, истичемо, да су ове именице у овом говору честе, имају високу фреквенцију.

Наставак *-ара*. Истакнута је продуктивност овога наставка у образовању именица које значе љубитеља онога што значи основна именица, или онога који краде оно што значи основна именица (може бити и м. и ж. рода). Тако је: *кокошџара* онај (или она) који краде кокошке, или се „мува” око кокошињца (овдје: *кокошџарник*). То, уз чељаде, може бити и животиња (пас, лисица, чак и мачка); *јајџара* је онај који краде јаја (и обично их свјежа пије), човјек или животиња (змија, пас, мачка или што друго) који тамане јаја, обично туђа; *смоквџара* је онај ко краде, или воли смокве (човјек или птица); *грожџара* — онај ко краде, или воли грожђе. Забљежио сам и ријеч *јараџара*. Наиме, ову сам ријеч добио као одговор на питање: како би се назвао онај који краде јарад. Информатор ми је рекао да та ријеч не живи, али да је раније употребљавана (сада јаради скоро и нема). Ријеч *јагњџара* као евентуални одговор на питање: како би се могао назвати онај који краде јагњад, нијесам нашао. Интересантна је именица *йрдџара*, која означава затвор, али не „стандардни” затвор, већ просторију за притвор, и то обично неугледну (каква шупа или подрум) у коју је могуће притворити некога који је учинио какво нечасно дјело. Према овоме, политички кривац иде у затвор а не у *йрдџру*. У ову врсту затвора ће стрпати обично *шушњџара* (ном. синг. *шушњџар*, или фем. *шущњџара*), или *шйшњџара* (ном. синг. *шйшњџар*, фем. *шйшњџара*), ситног лопова, односно онога који чини прекршаје несвојствене озбиљнијим људима. Забљежио сам и реченицу: Брбља е нешто по сѣлу, па га стрпаше у *йрдџру* (што значи да је могао говорити и против власти).

Наставак *-ина* образује и групу именица које значе носиоце негативних својстава човјека (или животиње). Такве су: *мрџина* — лијено, неспособно чељаде или животиња; *коњина*, крупна, неспретна особа

мушког рода, која може имати низ негативних својстава и друге природе: халапљивост, похлепа, несмотреност, грубост и сл.; *магарчиња*, такође неспретна и лијена, често непоштена особа; *кравуљина* — најчешће се каже за лијену крупну жену која неуредно обавља кућне послове. Ређе се употребљава за давање карактеристика сличних особина мушкој особи; *исина* је стари крупни пас, али и љут, непоштен човјек, („тешко ми га и на пут срѣс”, Ксл); *дивина*, поред општег значења да је нешто дивље, овдје означава и човјека који је отуђен од других, тешко подноси присуство других особа, не ствара присне односе са другима, а то се често каже и за дијете које се нерадо налази у друштву старијих или друге дјеце. Особина која се овим именовањем даје не мора бити негативна, носилац може бити и позитивна личност („Дивина бљеше, али јунак и чдек”, Слк).

Наравно, поред других значења, именице са овим наставком могу означавати и стање и појаве: *сиромаштина*, *немаштина*, *људштина*, *безобриштина*, док је *погаништина* човјек слаба, никаква карактера.

Наставак *-лук* је доста продуктиван у образовању именица пејоративног значења: *исаљук* је радња или понашање (или особина) који нијесу својствени људима, то су „лашћ пѣслови” (Грл); *несојлук* означава понашање или радњу такође несвојствене поштеним, часним људима, показује „несојско понашање”. Овдје су, даље, именице типа: *швердичлук*, *кукавичлук*, *лојдвлук* и цио низ других, често турског поријекла (с обзиром на турско поријекло наставка), са значењима као и у књижевном језику.

Наставак *-ло* није продуктиван у образовању именица са пејоративним значењем. Поред онога што овдје имамо као и у књижевном језику, у овом говору имамо једно посебно значење именица са овим наставком: давање одређене, обично негативне особине мушком имену, при чему та два имена имају исту или сличну форму, од којих име на *-ло* које се додаје личној имену служи као детерминанта особине личног, најчешће мушког имена, у датом тренутку или иначе. Такве су именице, између осталих: *јадило*, *црњило*, *мрчило*, *грдило* и сл. у конструкцијама типа: А.: Што радј Данило? (пита се за Данила којему се у породици десила смрт, трагедија или сл.). Б.: Мрчило! Мрчи и јадј, црњ му џе дѡвиека, ѡстаде самѡран (Пкр). Или: Какав Момчило и грдило, не пита за њеѡве јаде. Ова појава је раширена и код женских имена са различитим наставцима: *мрчка-мајка*, *јајка-мајка* и сл., рећи ће се за мајку која је остала самохрана, или којој је умрло дијете. Ово су посебне емоционалне ситуације и везане су обично за трагедије у породици, за смрт. Но, такве одредбе могу стајати уз имена понекад и када није у питању несрећа везана са смрћу, већ и када се ради о каквој непријатности у породици: лоши односи у породици, лоше понашање неког од њених чланова, обично дјеце или сл.: Затворили сѹ Јована. Кѡга? Јадана, је ли? Што му радј она мрчуља женѡ? Или: Повелј сѹ Момчила у милицију. Што ће мајка мрчо-Јадјлу! Итд. Дакле, именица на *-ло* уз именицу о којој се говори овдје је замјена тој именици, при чему личној именици даје негативно, али не увијек и пејоративно

значање. Оваквих замјена, које су емоционалне природе, има, како смо и горе видјели, и код именица са другим наставцима, нијесу, дакле, везане само за наставак *-ло*.

Наставак *-уља* образује цијелу групу именица женског рода погрдног значења: *грдљља*, *глибуља*, *јадљља*, *мрљља*, *црнљља*, *крейљља*, *манљља* и др. Све ове именице означавају жене особином што је значи именица: *грдљља* је ружна, грдна жена; *глибуља* — глибава, прљавна, нечиста жена; *манљља* је манита, понекад и луда жена, али најчешће — шалљива, несташна жена. *Јадљља*, међутим, није отровна, јадна жена (старо: јад=отров), већ неспретна, нејака, неинтелигентна жена (као м. *јадов*); *мрљља* и *црнљља* нијесу 'мрка' и 'црна' жена, већ се ради о жени која има особине јадне жене, „јадуље“.

Наставак *-ица* није продуктиван у образовању именица са пејоративним значењем. Забиљежио сам их свега неколико: *йолљчарљца* је жена, врло ријетко човјек (за човјека би се рекло: *йолљчљр*), која краде по кућама, обично врши ситне крађе; *йрасадарљца*, поред тога што је то име свињца, мјеста гдје живе свиње, употребљава се да се њоме именује и врло неуређена и нечиста кућа, обично једна просторија, или цијела кућа за становање направљена од једне просторије; *йодрљи-ница* је дио коњске опреме 'кускун'. Али овдје може да значи и назив за човјека слаба карактера, кукавицу, лошег пријатеља.²²⁴ У Ксл сам забиљежио и: *невљлица* и *йљкица*, у Пкр и *йљишица*. Ови деминутиви имају слична значења, али и посебна: *невљлица* је човјек неотресит, неспособан за подухвате, док су: *йљкица* и *йљишица* ознаке за непамерно чељаде. Забиљежио сам у Ксл: Удајљ се Рљжа за Крста Тљњина. Нљка е, нљка, нљ бљгоми тљ нљма мљжа. Невљлица ље љн, јадна. Нормална ријеч за *йљкица* је *йљка*, или *йљкељник* — глуп човјек.

Наставак *-ура* образује именице као и у књижевном језику. Овдје ћу навести само неке које су у чешћој употреби а имају погрдно значење: *йљјандљра*, *гадљра*, *ђевојљра*. Све су оне аугментативи и значи исто што и у књижевном језику.

Наставак *-иша* није продуктиван у грађењу именица са пејоративним значењем. Међу тим именицама су: *намљгљша* и *йодмигљша*, са истим значењем као и у књижевном језику, затим *йшалаљша* — лукав, препреден човјек, са веома негативним својствима („такав чљек је грђљи од скривљнога нљпријатеља“, Пкр). Често се употребљава као: *йшалаљишица*, деминутивно, чиме се изражава још већи степен подлости од оног израженог обликом *йшалаљша*. Још је у чешћој употреби глагол образован од ове именице: *йойшалаљишиљ се* — *Пољшалаљишиљла сљ кљ кљчка* (Ку).

Највећи степен кукавичлука изразиће се у овом говору ријечју *йљжмљрљљ*. То је име за човјека који је веома плашљив, кукавица је. Зато ништа што може бити опасно по њега неће урадити јавно, подвале и друге непријатности другима увијек смишља и реализује тајно. У рату је потпуно несигуран (ако је неко успио да га увуче у тако опасну

²²⁴ В. код Вука, Рјечник, IV изд., Бгд 1935, 540, под *йодрљишица*, са назнаком: 2) подрепнице неваљала!

ситуацију). Ријеч је дошла од „подвити реп”, што је особина пса, обично кучке, који би ујео потајно, мучке, а када му се човјек окрене, он почне да бјежи подвигши реп. Овдје се каже: „дѣжмѣ рѣп”. Ако се та ријеч употреби за мушкараца, то је много већа псовка од икакве друге, одаје најниже особине које човјек може имати (вјерује се да мушкарац не смије бити кукавица, не смије бити подао, треба да је отворен ма колико га и чега та отвореност стајала). Ове ријечи нема код Вука, нити у ARj.

3. О *грађењу њридјева* нећемо говорити, али ћемо поменути једну особину овог говора везану за присвојне придјеве од личних и заједничких именица. Присвојни придјеви од личних имена типа *Јаков* образују се додавањем на номинатив именице наставка *-ов*, а не *-овљев*: *Јакѡ(в)ов* / *Јакѡ(в)ов*, *Мирѡсла(в)ов*, *Владѡсла(в)ов*, *Радѡса(в)ов*, *Радѡсла(в)ов*, *Радѡдѡсла(в)ов*, *Радѡса(в)ов*, *Бранѡсла(в)ов*, *Милѡса(в)ов* итд. Тако је и у Пиперима и у Загарачу, а и у Доњим Пјешивцима.²²⁵

Присвојни придјеви од именица: *брѡѡ*, *мѡж*, *сѡн*, *свѡѡ* и сл. такође се праве додавањем наставка *-ов* на ном. синг. именице: *брѡѡов*, *мѡжѡв*, *свѡѡов*, *сѡнов*. У складу са тим је и: *мѡжѡва фамѡља* / *фамѡлија* (а не: *мужевљева* или *мужевља*), *брѡѡѡва ђѡца* (а не: *братовљева* или *братовља*) итд.²²⁶

4. О *форманѡима у функцији инфикса* овдје ћемо дати само једну напомену. Анализирајући презимена у Бјелопавлићима, налазимо да се презимена типа *Пеѡѡрић*, дакле без уметка *-ов-* јављају ређе, а презимена типа *Пеѡѡрѡвић* нешто чешће. Сам назив племена је без уметка *-ов-*: *Бјелѡѡвлић* (не: *Бјелопавловић*, то се не може чути нигдје). Судаћи према презименима ван Црне Горе: *Бјелѡѡвловић*, *Билоѡвловић* и сл., чији носиоци могу бити потомци досељеника из овога краја, а расељавање племена је вршено углавном послѡје доласка Турака, можемо закључити да је краћа форма нешто старијег поријекла. По презименима породица овдје то се не би могло закључити, јер у Бјелопавлићима живе породице које су, рекло би се, старије од формирања племена а које у презименима имају дужу форму. С друге стране, има породица за које се зна да су добиле презиме с краћом формом послѡје досељавања у Бјелопавлиће, или су та презимена формирана послѡје 15. вијека, дакле послѡје формирања племена. То значи да о старини овог уметка не можемо дати конкретне и сигурне податке. Према називу племена, рекло би се да су краћи облици презимена, односно називи овога типа, старији. Проф. Стевановић у свом Савременом језику²²⁷ не говори о старини овог уметка, али када говори о именицама на *-ић* са краћом формом, истиче да се ради о деминутивним образовањима, па се посредно закључује да су остало „обична” образовања.

²²⁵ Према мојим биљешкама.

²²⁶ Уп. о овоме другачије (Милѡсављев и сл.) код Стевановића у ССЈ I, 544—546. В. и расправу М. Ивић, *Генѡивне форме срѡскохрватѡских именица и одговарајућа ѡриѡвска образовања суфиксом -ов (-ѡв, -ѡвљѡв, -ѡвљѡв)*, *-ин* у односу „комбиѡаторѡчних варијанѡа”, ГФФНС X (1967), 257—261.

²²⁷ М. Стевановић, ССЈ I, 516—519.

5. Рећи ћемо нешто и о грађењу хипокористика код којих је употребијен суфиксалне сврхе меки сугласник *é*. Ријеч је, наиме, увијек о експресивној вриједности лексема грађених помоћу овога сугласника. Тако имамо:

Сéио (м. хипок.), *Сéва* (м. име и хипок.), *Сéиа* (м. име и хипок.), *Сáва* (ж. име), *Сéбо* (м. хипок.), *Сéба* (ж. над.), *Мéса* (м. и ж. хипок.), *Мéса* (м. и ж. хипок.), *Пéсо* (м. хипок.), *Бéса* (ж. хипок.), *Сéга* (ж. хипок.), *Сéја* (ж. хипок.) итд. (више материјала види у т. 60).

Из материјала датог раније, а и овог, види се да лексеме имају деминуциону вриједност, премда се не ради искључиво о деминутивним образовањима, о деминутивима.

Исто тако, није увијек у питању суфиксални однос. *С* се појављује и у коријену ријечи, али и тада ријечи даје хипокористички карактер.

6. Још једна напомена о неким сложеницама у чијем саставу је прилог од именице *зло* и именица, са именичком вриједношћу. Ради се о именици *зло*, или придјеву *зао* (овдје: *зâ*): *злосрédñӣк* / *злосрédñӣк*, *злосрédñӣца* / *злосрédñӣца*; *злōжyӣро*, *злослyӣнӣк*, *злослyӣнӣца*, *злōдм-ӣшӣло*, *злīкдвaц*; *злâсрeђa*, *злoдoбa*; *зâйyӣ*; *зло љ дoм* и сл. Већина ових сложеница имају именичку промјену, и ту нема проблема. Међутим, неке су окамењени изрази, имају прилошко значење. Такве су: *зâйyӣ*, *злōдoм*, *злoдoбa*.

Зâйyӣ се употребљава у конструкцијама типа: *Пошâ* е на *зâйyӣ* (Пкр), али и: *Пошâ* е *злīцeм љyӣeм* (Ксл). Тако се сложеница *зâйyӣ* не мијења, али конструкција: *зâ љyӣ* (=зао, неваљао, рђав пут) мијења се као придјев са именицом: *злoгa љyӣa*, *злoмe љyӣy* итд., у пл.: *злīцe љyӣeвâ*, *злīцама љyӣeвима* итд.

Злōдoм означава чељаде несрећно по понашању, првенствено у својој породици, али и шире. Не мијења се, изузев у реченичним структурама типа: *Овâквoгa злâ љ дoм нīгђe нeмâ* (Слк), *Не пyштитe онo злo љ дoм да бицe онy несрeтњицу* (Пкр).

И сложеница *злoдoбa* се употребљава као придјев+именица, тако да се као сложеница не мијења, има прилошки карактер: *Tô цe бīло злo дoбa* (Слат), *Злoгa дoбa*, *фâла бoгy* (Ку).

IV

С И Н Т А К С А

А. УПОТРЕБА ПАДЕЖА

1. ПАДЕЖИ У СЛОБОДНОЈ УПОТРЕБИ

Номинатив

124. Као и у књижевном језику, а и у другим говорима у Црној Гори, и у Бјелопавлићима је номинатив падеж субјекта, субјекатске апозиције и атрибута. У њему је и именски дио предиката: *Онд* е добро чељаде, ожѣни се, нѣј се кѣјѣт (Ксл), *Пој Пѣшар* је каживѣ е су сви од Бѹбѣ (Гр), *Пљѣца* ниѣе вѣзде бѣла ѹ Град (Пкр), *Пѣшар Бдииковић*, *вдјвода бјелойѣвлици*, родидо сѣ у Слѣтину (Ку).

Уз речце *ѣво*, *ѣшо*, *ѣно*, о којима говори М. Пешикан у катунским говорима²²⁸, мјесто генитива у употреби је номинатив: *ѣво Мѣрко* (Пкр), *ѣто сѣрико* (Ксл), *ѣто идѣ сѣрико* (Лз), *ѣно Милош* (НС), дакле никада: *ѣно* стрика и сл.

Вокатив

125. Вокатив је независан падеж и не означава односе у реченици према било којој ријечи или дијелу реченице. Према томе, он није тјешће везан ни за један дио реченице. Служи, како је познато, за дозивање, односно за скретање пажње на оно што се у реченици износи. То је отприлике функција овога падежа и у говору Бјелопавлића.

Митар Пешикан истиче да у катунским говорима вокатив има модалну функцију.²²⁹ Ја мислим да се то може односити на све црногорске говоре, а и шире од њих. И у говору Бјелопавлића је доста изражен говорников став према имену у вокативу, не само у емоционалним говорним односима већ и чешће. Тако, у овом говору именица у вокативу може имати погрдно значење, посебно ако је употријебљено погрдно

²²⁸ М. Пешикан, СКЈ, 188.

²²⁹ Исто, 189.

хипокористично образовање од личног имена, или чак презимена, гдје се изражава омаловажавајући однос говорника према имену у вокативу. Наравно, у таквим ситуацијама често су лично име или презиме замијењени другом именицом која са становишта говорника симболизује негативна својства онога о коме говори:

Њйкоговићу један! Па̄с̄а̄ м̄ил̄ети, неваља̄ла! Бр̄уко од бр̄ук̄е!
Ф̄ӯкаро о(д) ст̄о̄ ђ̄ед̄о̄в̄а! Пожм̄ир̄епу неваља̄ли! Р̄ђо од р̄ђ̄е! Њйшта
о̄(д) чо̄јка! По̄г̄ани о(д) ст̄о̄ от̄аца!

Генитив

126. Падежне синтагме генитива без предлога у говору Бјелопавлића ни издалека нијесу изразите као оне са предлозима.

Даћемо кратак преглед генитивских односа у слободној употреби овога облика.

1. *Посесивним генитивом* се и овдје као и у књижевном језику означава „припадање појму који се именује речју у том падежу”²³⁰:

Ѐди путинџм, па̄ кеш наљеј на кѳу с̄ир̄ика М̄ир̄ка (Пгл), Тѳ е кѳйга што ђе б̄йла ѳо̄ја Р̄ис̄та (Ксл), Обукла̄ ђе блузу с̄ир̄ин̄е М̄ар̄е (Кос), Ѐдите преѳ ливад̄е ђеда П̄ан̄та (Пгл).

Наравно, посесивна значења су у по некој од реченичних конструкција комбинована и са неким другим значењима. Тако у примјеру: ... књига ... ѳо̄ја Р̄ис̄та имамо и *генитив субјектског карактера*, али ту има и аблативног значења (књига је потекла од попа Риста, он ју је написао). У примјеру: Пређе ђе б̄йѳо *ѳрес̄ед̄ник д̄иш̄тин̄е* (Гз) имамо *објектску* врсту посесивног генитива, гдје положај означава да је одређени човјек заступао општину, био њен председник (уп. М. Стевановић, ССЈ II, 174).

У примјерима: Тѳ су кѳће П̄е̄ѳр̄ѳвић̄а (Март), кѳла Б̄ѳиковић̄а (Ку), Вел̄е да су тѳ с̄инови кѳћ̄ић̄а и оѳд̄ковић̄а (Пкр), и сл. имамо посесивне генитиве, међу којима су последње двије синтагме у ствари *генитивни ѳорѳекла* (уп. М. Стевановић, ССЈ II, 181). Њихова замјена посесивним придјевима је овдје немогућа из разлога што се у овом говору посесивни придјевии од презимена никако не творе, ни у једнини ни у множини. Тако: кућа Петра Петровића никако не може бити: Петровићева кућа, дакле ни онда када се зна да је то кућа П. Петровића.

2. У говору Бјелопавлића обичан је и тзв. *ѳемѳорални генитив*, о којему проф. Стевановић говори као о дијелу посесивног генитива.²³¹ У примјерима: *Све врѳѳе р̄ѳта* ми смо бл̄еж̄але ус тѳ стране (Гз), *Ц̄ѳцелѳга ѳѳта* смо б̄йли у Прекр̄ницу (Пкр), *С̄ѳд̄мѳга, ал’ ѳс̄мѳга да̄на* — ѳоли Ђура (Слат) итд. имамо прилошку употребу темпоралног генитива. Из примјера се види да је темпорални генитив у говору Бјелопавлића, као и у нашем књижевном језику, блокиран.²³²

²³⁰ М. Стевановић, ССЈ II, 169.

²³¹ Исто, 182 и даље.

²³² М. Ивић у расправи *Из ѳроблематичке ѳадежних конструкција*, 207, каже: „У историјско време развоја српскохрватског језика генитив се јавља поред акуза-

Као подврсту посесивног генитива проф. Стевановић узима и *квалитативни генитив*.²³³ Такве генитивне синтагме су честе и у говору Бјелопавлића: *ирицекѣ нардѣви, лицейбѣгѣ изгледа, (х)рабрѣга срца, идѣга живѣга* и сл. Овај генитив, како на то упућује и његово име, мора имати неку „квалитативну“ придјевску одредбу.²³⁴

Иако тако, у посесивни генитив проф. Стевановић убраја и *генитив мајерије*.²³⁵ Према примјерима које наводи за ову подврсту генитива могло би се рећи да се ради о генитивским синтагмама врло блиским аблативским значењима. У говору Бјелопавлића овом генитиву су блиске конструкције типа: *Да ми тога љѣба шенѣчнога, нећу ти фрумеишнѣвѣга* (Ксл), *Донѣси ми онога домаћѣга вина* (Шо), *Имаш ли да ми позамѣш маѣло слѣмѣ ражанѣ* (Кос) итд., гдје се говори о томе од чега је појам с именом у генитиву. А с те стране су овакве синтагме истовремено и аблативског карактера (уп. М. Стевановић, ССЈ II, 186).

3. *Аблативни генитив*. Иако нијесам забиљежио много примјера овога генитива, он није, наравно, непознат овом говору. Најчешће се појављује у синтагмама типа: *Мѣни се ћѣрѣва идѣла* (Кос), *Сѣћаш ли се ѡкѣјнѣга Мијѣша* (Ксл), и сл. Као што се види, генитиви су овдје неправни објекти, дакле допуне глаголима уз које стоје.²³⁶

4. *Паритивни генитив* допуњује ријечи које значе дјелимично обухватање, захватање, задржавање било чега (тако је и у књижевном, уп. М. Стевановић, ССЈ II, 187):

Имѣм маѣло крѣвицѣ (Пкр)²³⁷, *Тун сам вѣта дѣстиа рѣбѣ* (Ку), *Донѣси вѣдѣ* (По), *Убѣрите грѣжѣа* (Шо), *Дѣј тој ћѣци љѣба и сѣра*, *гладна су* (Гз). Из ових примјера се запажа да је генитив, у ствари, допуна ријечима уз које стоји и означава дио неке количине. Посебне је природе конструкција типа: *Оћѣ е из Аустријѣ додѣло сѣрѣучњѣка* (Пгл), гдје се изражава дјелимично захватање вишечлане људске скупине одређене врсте.

Наравно, у овом говору се срећу и даљи (неправи) и прави објекат. И у том смислу у овом говору нема ничега што би га издвајало из осталих говора у Црној Гори, па ни од књижевног језика. И проблеми преплићања значења овог генитива и акузатива јављају се у овом говору као и уопште у српскохрватском језику²³⁸, мада нијесу можда толико из-

тива у функцији падежа временске *актуализације*. У почетку он је по фреквенцији употребе био далеко иза акузатива, али временом је, јачајући све више, преузимао све његове функције временског падежа. Генитив данас представља, у ствари, једини преостали падеж некадашње, релативно богате српскохрватске системе локационо-статичких временских падежа без преллога“.

²³³ В. код Д. Премк (Гортан, Акузатив, 103), која за овај генитив даје назив „квалитативни“.

²³⁴ В. тако код М. Стевановића у ССЈ II, 185.

²³⁵ Исто, 186.

²³⁶ Уп. тако и код М. Стевановића у ССЈ II, 187.

²³⁷ Види овај примјер у СКЈ, 188. Овдје је, у ствари, неправна употреба парт. ген., јер је обухватање не дјелимично, већ потпуно.

²³⁸ Уп. М. Стевановић, ССЈ II, 193.

ражени. Тако, на примјер: *Жа ми ђе онѣ женѣ и ђецѣ* (Кос), *Не мѡже, велѣй, прежѣлитъ женѣ* (Пкр) и сл. реченице скоро увијек ће се изразити конструкцијама у којима имамо *жа+акузатив*. Овакве конструкције (*жа+ген.*) и нијесу овдашње, унесене су са стране (евентуално из бјелопавлићких катуна који су на подручју херцеговачких говора), или су пак дошле утицајем народне поезије (многи људи знају напамет доста гусларских пјесама).

Говору Бјелопавлића није непознат ни тзв. партитивни *генијив* *дивљења или изненађења*: *Овѡ ти не ваља ѡребјѣнѣ ѡдрѣ* (НС), *Не ваља бѡба* (Дг) итд. (в. о овом генитиву код М. Стевановића у ССЈ II, 196).

Партитивни *генијив* *заклейве* обичан је у говору Бјелопавлића: *Вљѣрѣ ѡи*, што ѡчиње (Слат), *Јѣс, свѣѡго ми Пѣѡра* (Пкр), *Јесѣ ли га вѣдѣѡ, ѡако ѡи бѡга* (Пкр), *Њмена ми бѡжѣга*, не ваљаѡ ништа (Слк), *Чѡдо, тѡко ми бѡга* (Гз).

Нијесам наишао на примјере *словенског генијива*, којѣга има у неким староцрногорским говорима.²³⁹ Мјесто њѣга у овом говору је у употреби акузатив уз одричне прелазне глаголе: *Нѣћеш тѣ њѣму удѣритъ заљѡшак, чѡче* (Слк). Чак и примјери које наводи М. Стевановић у ССЈ:²⁴⁰ *Ником ни ријечи није зуцнула о свом послу, Људи долазе и не остављају трага — у говору Бјелопавлића би имали акузатив (Никоме ни ријеч... Људи... не остављају траг...), што Стевановић потврђује и за књижевни језик, истичући да преовлађује „употреба акузатива и уз одричне глаголе”.*

Изузетак и у овом говору чини генитив у функцији допуне одричног глагола *имати* (*немати*), гдје се комбинује партитивни генитив са словенским.

Датив

127. Синтагме с овим обликом у говору Бјелопавлића не чине нека одступања од нашег језичког стандарда. Ипак ћемо дати неке напомене.

Интересантна је реакција глагола *ѡлаћати*. Уз овај глагол стоји појам у дативу, али и у акузативу: *Идѣ, ѡлаћау га свѣ*/Идѣ, *ѡлаћау му свѣ* (одг. на питање у Шо). Такав је случај и са глаголом *лагати*, затим: *савјѣшовати* (*сѣшовати*) и сл., о којима овако говори и Д. Гортан-Премк²⁴¹: *сѣшцуѣ га/сѣшцуѣ му*. Тако је и са глаголима: *служити*²⁴², *сметати*²⁴³, *судити*.²⁴⁴ Пешикан у СКЈ²⁴⁵ биљежи двојност форме конструкције

²³⁹ Уп. М. Пешикан, СКЈ, 188.

²⁴⁰ М. Стевановић, ССЈ II, 197.

²⁴¹ Д. Гортан, Акузатив, 41, 152—153. На стр. 41 в. и литературу.

²⁴² Исто, 44.

²⁴³ Исто, 46.

²⁴⁴ Исто, 48.

²⁴⁵ М. Пешикан, СКЈ, 187.

са бојайи се, а Милетић у црмничком²⁴⁶ овако измијешане односе наводи уз (в)дла (воља *и*и, воља *и*е...)²⁴⁷, *смейайи*, *йомагайи* итд.

Већ је било ријечи о облику датива л. замјеница 1. и 2. лица који је истовјетан са формом генитива и акузатива (при чему је ДЛ=ГА у пуној форми). Ова форма, међутим, нема утицаја на значења датива и функцију дативних синтагми у реченици: *Добрѡ ни дѡшли*²⁴⁸, *Фѡлдѡ ви* и сл.

У примјерима типа: *Колѡко ии ље гѡдѡнѡ* (Пкр), *Менѡ ље* веј осан-десѡтѡ (Ксл), гдје се, у ствари, ради о посебној врсти пасивне дативске конструкције, износи се стање и појму у дативу се приписује одређени број година, или се за тај број пита.²⁴⁹

Појављује се и датив с инфинитивом, али само у конструкцији коју наводи и проф. Стевановић: *Бѡгу е илдѡкѡи*.²⁵⁰

Акузайиив

128. Означава име појма који у реченици представља основ објекатске синтагме.²⁵¹ То се види из примјера:

Тѡ би дѡпѡ да си знѡ да ймѡм *кѡриѡ* (По), Нѡка се нѡко не улѡжѡи да приклѡуѡчѡй *вѡду* (Пкр), Ймѡм двѡ сѡна а *ћѡр* нѡмѡм ни јѡдну (Слат), Трѡжѡйли смо *зѡмју* пѡ ни дѡдоше *бѡнове* (Ксл), Обећѡли су му свѡ *йрѡва* којѡ ужѡивау Тѡрци (Гр), Бѡгоми й је помлѡтѡйѡ *неколиѡйну* (Пкр), Науѡно је *шкѡлу* (По), Јѡ не пѡйѡѡм *рѡкију* (По), Оћу ли дѡниѡѡт *ѡра(х)*е (По).

У два примјера је акузатив уз негиране глаголе (... *ћѡр немам ни јѡдну, не йѡѡѡм рѡкију*). Проф. Стевановић истиче да се код старијих

²⁴⁶ Б. Милетић, Црмн., 522.

²⁴⁷ О тенденцији сужавања семантичког спектра дат. у српскохрватском језику, што се свакако односи и на овај говор, прецизне формулације су дате у два рада о овом питању: М. Ивић, *Dativus respectivus i sinonimične konstrukcije u slovenskim jezicima*, 104, гдје се, између осталог, каже: „У еволутивном процесу словенских језика датив је почео интензификовати своје семантичко поље, што значи да је, растеређујући се својих маргиналних одредбених значења, све изразитије испољавао своја својства непосредног семантичког корелата објекатском акузативу“; Д. Гортан—Премк, *Акузайиив*, 153, каже да је употреба датива у синтагмама ове врсте стара словенска особина, да је до употребе ак. дошло у доисторијској епохи српскохрватског језика и да је то услиједило као општесловенска тенденција „сужавања дативског семантичког спектра (...) и потенцијалне језичке могућности да се однос према појму коме је намењено вршење ове врсте глаголске радње или у правцу кога се она врши може схватити и као однос посебног ангажовања појма“. Д. Гортан даље истиче да је „шире развијање објекатског односа из наменског једна ... од специфичних особина српскохрватског језика“.

²⁴⁸ М. Стевановић каже да се овдје ради о тзв. статичком дативу (ССЈ II, 354).

²⁴⁹ Уп. тако и у ССЈ II, 349.

²⁵⁰ Исто, 355.

²⁵¹ Д. Гортан—Премк даје сљедећу семантику акузативних синтагми: 1. синтагме објекатских односа, 2. синтагме двоструких објекатских односа и 3. синтагме адвербних односа, и позива се на сличност класификације код ње и у нашој и странио славистичкој литератури, Акузатив, 19.

Трећа основна категорија — социјатив у слободној употреби тако рећи овдје не постоји, али његова употреба није у потпуности искључена: *Што дѡбром дѡћѣ* — нѣ поврну се, гдје се ради о пословички употребљеном инструменталу и гдје је у питању заједница *нечега* и *добра*. У овом случају се, у ствари, ради о начинском инструменталу.

У примјеру *Очима вѡдѡм и ушима чѡдѡм* (По) и сл. ради се такође о заједници, јер је и појам с именом у инструменталу, на неки начин, саучесник у радњи (Ја видим, Ја чујем: очи виде, уши чују).

Проф. А. Белић све инструменталне односе своди на „однос заједнице”²⁵⁷, премда је та заједница код, нпр., категорије просекутива веома условна, управо би било боље рећи да је нема. (У нашим примјерима просекутива појмови с именом у инструменталу су одредбе мјеста, то су површине којима се неко креће).

У примјерима: *Глѡвѡм га плѡтѡи* (Пгл), *Сѡбѡм сам дѡниѡела* (Гз), *Сѡбѡм и својѡцем јѡдом сѣ забѡвила* (Шо), *Сѡбѡм радѡи* (ријеч је о приватном превознику, Пкр) и сл. инструментал је постао прилог.²⁵⁸ Исти је случај и са значењем у примјеру: *Бевѡјѡм бљѡше сѡлна и лиѡѡпа* (Ксл), с том разликом што у овом примјеру имамо временску одредбу а у претходнима начинску. А у примјеру: *Расѡиѡм тѣ достѡйѡ* (Ксл) имамо тзв. компаративни инструментал.²⁵⁹

Временски инструменѡал је у говору Бјелопавлића обичан и чест: *Што не дѡћѡш нећѡљѡм* (Ксл), *Субѡиѡм* је пазѡрни дѡн ѡ Град, а *ѡнећѡниѡком* у Нѡишиѡе (Слк). У овим примјерима је изнесена прилика која се понавља у тачно утврђеном ритму. У примјеру: *Гѡдинѡма сѡ мјѡвѡли е ѡе дѡј, нѡ му јѡднѡ мѡјѡка нѣ дочекѡ* (Шо) и сл. изражена је дужина времена.

У овом говору нијесам забиљежио категорију привидно спроводничког инструментала (тип: борио се својим сином) о којему говори М. Ивић²⁶⁰, већ се мјесто те категорије употребљава конструкција: *у иѡе, за+ген, умјесѡи+ген.* и сл.²⁶¹

Из примјера: *Убиѡѡна е ѡѡѡгѡм* за ѡетѡ том (Дг), *Измѡрен је глаћу* (Ксл), *Испѡиѡен је грѡзнѡѡѡм* (Кос) и сл. ради се о категорији инструментала узрока.²⁶² А ова категорија није нарочито жива у овом говору.²⁶³

1а. Неколике најомене о локаѡиву

130. Како ћемо касније видјети, употреба локатива у говору Бјелопавлића је ограничена на предлоге *о, ѡ, ѡри*.²⁶⁴ Заправо, предлог

²⁵⁷ А. Белић, О јез. природи, II, 99.

²⁵⁸ Уп. М. Стевановић, ССЈ II, 431.

²⁵⁹ Исто, 432.

²⁶⁰ М. Ивић, Инструментал, 34, 255—256.

²⁶¹ О томе такође говори М. Ивић, о.с. 256.

²⁶² Исто, 69 и даље.

²⁶³ М. Ивић каже да се овај инструментал „претвара у непродуктивну категорију, тј. у категорију која лагане, али сигурно изумире“, Инструментал, 257.

²⁶⁴ Такво је стање и у СКЈ, уп. 190.

ѿо овдје иде с генитивом (у значењу локатива): *Пѧсѿ ѿо лѿвѧдѧ* (Пкр), *Спѧвѧ ѿо ѿѿђија кѿћѧ* (Ксл) итд., но о томе ћемо касније говорити.

Исто тако, даље ћемо видјети да уз предлоге *у* и *на* иде акузатив а никада локатив. Изузетак, као и у СКЉ²⁶⁵, чини стари локатив *чем*: *Нѧ чем тѧ бѧдѧш* (Пкр), *Иди ѿ чем си се нашѧ* (Шо) и сл.

Стари локатив имамо и у неколико ријечи које су сада прилози за вријеме (наравно, ријеч је о локативу без предлога)²⁶⁶, међу којима: *љѧши*, *зѧми*, *лѧни(к)*, *ондмлѧни(к)*, *ономѧднѧ* и др.

²⁶⁵ Исто.

²⁶⁶ Даничић, набрајајући ријечи које смо ми навели, као стари седми падеж без предлога, каже да „такових речи има још које су сад предлози: *врху*, *међу*, *среди*, *мѧшии* итд.“, за шта ми у говору Бјелопавлића немамо потврда.

2. ПРЕДЛОШКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ

131. С обзиром на то да највећи број предлога иде уз два или више падежа, сматрамо да ће материјал бити прегледнији ако дамо значења предлога у падежним конструкцијама издвојено. Тиме избегавамо понављање предлога у синтагмама с различитим падежима, те сва значења одређеног предлога са свим падежима уз које стоји имамо на једном мјесту.

Зато ћемо у даљем излагању дати преглед падежних конструкција према предлозима, не утврђујући потпун редослед према падежима односно ширини значења појединих предлога.

C(A)

132. Функција овог предлога је углавном као и у књижевном језику. Најчешће су му везе с инструменталом и генитивом, али се у неким сталним везама јавља и уз акузатив²⁶⁷: Онѝ сѹ с онѹ сѣрѣну Зѣтѣ (Дг), Ёто ђвце с онѹ сѣрѣну Буксенѣ јѣмѣ (Слат), уз који значи мјесто.

а) *C(a) + гениѣив*

133. Конструкције *c(a) + гениѣив* и овдје су аблативног значења, и у оквиру тога су најчешће у функцији одредбе *времена, мјесѣа, начина* или *узрока*.²⁶⁸

1) Овим предлогом уз гетив означава се потицање, одвајање или удаљавање с горње површине или уопште са горње стране онога чије је име у генитиву.²⁶⁹ Употреба предлога *c(a)* с генитивом претпоставља

²⁶⁷ У ARj (XIV, 372) каже се да је овај предлог уз акузатив врло риједак; Стј. Ившић у расправи Значење приједлога *s* (Slavist. ревија III, 360—368) то потврђује. М. Стевановић у ССЈ II (419) каже да се с ак. овај предлог употребљава уз именицу *сѣрана* „с атрибутима: *ова, ѿа, она, десна, лева*“, са чиме се слаже стање у нашем говору.

²⁶⁸ У галипољском говору (о.с. 336) је *c(a)* замијењено предлогом *ѡу* (Слѣи зне *ѡу дрѣвета*).

²⁶⁹ Уп. тако; М. Стевановић, *Синѣагме с гениѣивом и ѣредлогом c(a)*, НЈ, н.с. XV, 62, а тако и у ССЈ II, 234 и даље.

Дакле, и код просекутива и код инструментала оруђа поремећени су синтаксички односи слободне употребе и предложне конструкције.

У Бјелопавлићима се не појављује социјатив без предлога типа: *Нџсї се јадїма*, о којима говори Милетић у црмничком²⁷⁹, или: *Вїдијо сам се Жџрком*.²⁸⁰

4) Инструментал у предикату са глаголом *биїи* и у овом говору је у употреби само од именице *ђевџка*: *Кџ сам бїла џевџкџм* (Пкр), *Бїлџ е џевџкџм* (Дг), а само изузетно од именице невјеста: *Невљдсїџм* док је бїла другџ нїџе имџла (Гз).²⁸¹

5) Овдје бисмо поменули однос социјатива и аблатива уз глаголе: *сасїаїи се*, *расїаїи се*, о којима расправља М. Ивић.²⁸² Уз глагол *расїаїи се* могућа је равноправна употреба оба ова падежа: *расїдвїцо сџ од њџ* и: *расїдвїцо се с њџм*, али глагол *сасїавїи се* има само једну реакцију — социјативну: *сасїдвїцо се с њџм*. Према томе, и у говору Бјелопавлића ова два глагола по својој семантици чине супротне лингвистичке јединице.

6) Начински инструментал и инструментал материје су у овом говору без предлога. Једино сам забиљежио један примјер инструментала материје у предлошкој конструкцији: *Частїше ме с ракїјџм* (Ксл), али мислим да се ради о веома факултативној појави, јер сам код истог информатора у истом разговору чуо да су други чапїени *вином*, дакле без предлога *с*.

7) Просекутив за вријеме поред слободне употребе има и предложну конструкцију: *Пошџ е зорџм* (забиљежено на више мјеста), *Дошџ е с мракџм* (такође на више мјеста). Јасно је да је у другом примјеру, и њему сличнима, ријеч о социјативу, говори се о некоме да је дошао истовремено када је и пао мрак, дакле у заједници са мракџм, са сутоном, односно нешто касније. Иначе је: *долџзи неђџџџм* и сл.²⁸³

8) Као и у књижевном језику, и овдје је изгубљено предлошко значење у примјерима типа: *сагледаїи*, *згазїи*, *сломиїи*, *сїамїи* и сл., о којима се говори у ARj.²⁸⁴

9) Да непоменемо још и то да предлог *с(а)* у овом говору, као и у другим зетским говорима, има више ликова:

а) *с(а)*, испред предњонепчаних сугласника — *ш*: *ш њим*, *ш џевџром*, *Дошлџ е ш Ђџшком* (Слк), *Опџ е цвїџет ш џџџџ* (дакле, и пред африкатима је *ш*), *ш Чџва* (Пкр) итд.;

б) *со*: *со шїџем*, *Со шїџем* нџ нїшта учїџет (Јз), *Со чїм* си га удџриџо? (Гз);

²⁷⁹ Б. Милетић, Црмн. 531.

²⁸⁰ В. М. Пешикан, СКЈ, 190, стање у Горичанима (Зета), уп. и М. Стевановић, ИЦГ, 108—109, гдје се говори о употреби предлога *с* уз инструментал.

²⁸¹ В. Б. Милетић, Црмн., 530. Тамо Милетић говори о словенском инструменталу.

²⁸² М. Ивић, Инструментал, 171 и даље.

²⁸³ Тако је и у црмничком (о.с. 534).

²⁸⁴ ARj XIV, 396

(ОЛ), Поста(в)љен је за командџџера (Дг). Међутим, за+ген. не може стајати уз глагол *стајућии*, какву конструкцију срећемо у Ровцима.²⁹⁰

Нема конструкције типа: „за крсног имена...“.²⁹¹ Мјесто тога у овом говору имамо конструкцију за+акузатив (*„за крсно име...“*).

б) За+акузатив

137. Семантичко поље предлога за с акузативом је нешто шире него за с генитивом, али није тако широко као у књижевном језику.

1) Честа је употреба предлога за+ак. у временском значењу: *Чџкаћу те за годину* (По), *Није се будио за мљџсџ дџна* (Шо), *Долџим за неђљу дџна* (Пкр), *Стџжџм за мљџсџ* (Ксл) итд., при чему се обухватају појмови у акузативу у цијелој временској јединици. Уз неке глаголе временске конструкције за+ак. могу да се употребљавају и без предлога, дакле у слободној акузативској синтагми (*Чџкаћу те гддину*).

2) За+акузатив може имати *посесивно значење*: *За њџга кџпи кџло дувана* (Слк), гдје је констр. „за њџга“ = дат. „њџму“. Исто је: *Кџпи нешто и за онџ диџџте* (Ксл), *За ваџ ћу добавџт свџ* (Мк) итд., али само уз глаголе типа: *куџиџи*, *добавџи*, *набавџи* и сл. Међутим, овакве конструкције се чешће замјењују слободним дативом (кџпићу ви, кџпи му и сл.). И у једном и у другом случају имају значење намјене.

3) Уз глаголе који означавају *цравац* и *циљ* (као посебна врста намјене) честе су конструкције за+акузатив²⁹²: *Он сџтрадан с нама за Кџче* (Гр), *Идџм за Тиџоград* (Гз), *Оли џит за Бџоград* (Грл) итд., гдје је помијешано значење предлога за+ак. и конструкције у+акузатив. Треба напоменути да у оваквим конструкцијама спрег за+ак. добија превагу у новије вријеме. Иначе, код старијих особа обичнија је конструкција: *дџиџ (џиџ)+у+ак.*: *Одџи сам ја у Цџиџње*, *ка ниџџсам* (Дг), *Идџм често џ Град* (Марг) итд.

4) Уз глаголе који означавају *намјену* или *квалификацију* срећу се конструкције за+ак.: *Крила су му напра(в)љена за шџ* (По), *Чџј је за свџиџа дџбар* (Слап), *За реџму ти ништа бџље није џд мора* (Пкр), *Бџр је неџдрав за живџ* (НС). Овакве конструкције у говору Бјелопавлића не могу бити замијењене конструкцијама за+ген., какве случајеве срећемо у говору Роваца²⁹³ и у другим говорима ближним херцеговачком.

Замјена (из оквира намјене): *мџло за дрџо*, *љубав за џубав*, *а сџр за џџре* и сл. честа је конструкција у говору Бјелопавлића.

²⁹⁰ Уп. М. Пижурица, Ровца, 149: Ступиџо је за командџта. У Бјелопавл. би било: *Стџпиџо џе на мљџџио командџџа.*

²⁹¹ Уп. Д. Петровић, Кочић, 189.

²⁹² Проф. Стевановић истиче да се „веза предлога за уз облик акузатива у функцији означавања циља употребљава алтернативно с предлогом *ради* и обликом генитива...“, *Алијернајивносџ уџџребе синџаксџџких јџдиница*, 85—86.

²⁹³ Уп. М. Пижурица, Ровца, 148.

5) Овим предлогом у конструкцији са акузативом одређује се и с ким се ступа у брачну везу, али само уз глагол *удати се*: *Ўдāла сē за Милāна* (Слат), *Утеклā ђе за њēга* (Пкр), *Пристāла ђе да пōђē за Јōбла* (Грл), при чему глагол *јоћи* има значење глагола *удати се*. Али, у овом значењу није ријетка и конструкција за+инструментал: *Ўдā сē за женōм* (Ку), *Удāђ сē за Пēшрōм* (Пкр) итд.

в) *За+инструментал*

138. 1) Конструкције за+инструментал у овом говору најчешће имају прилошка значења: мјеста, времена и узрока. То се најбоље види из следећих примјера:

Мјесто: *За нāма ђе цђцелā чēта* (Шо), *Идē за магāрцем* (Ку), *За нāма ђста Нйшић* (Ла), *Идē за њйм*²⁹⁴, *Брањевйне су ни ђдмā за кућōм* (Гз), *Извōр је тђ^н за главйцōм* (Шо), *Дйњāк је ђдмā(х) за мāђм* (Пгл). И у свим оваквим и сличним случајевима означава се заузимање мјеста у простору иза појма чије име је у инструменталу.

У неким конструкцијама за+инструментал није лако разграничити, како смо видјели, значење мјеста и времена. У неким случајевима овим одредбама се прикључује још једна: *начин*: *Тй(х)о пролāзите, за нāма* (Ксл), гдје се не каже да нас *слиједити* само у простору већ и како („тихо, за нама”), *Тй за живйм*, а ја ћу на коња (Слат) (ријеч је о начину издизања на планину), *Лāко ћемо, свй за свойцем йђслом* и *мйрна Бōсна* (Шо). Овамо иде и примјер: *Пōшло му ђе за рукōм* (По).²⁹⁵

Вријеме: *Ўмрла ђе ђдмā за њйм* (Ку), *За Пēшрōм ђе и ђна оставйла кућу* (Слк), *Пролāзиле су вōјске јēдне за дрђгйцема* (Ксл), *Дāн зђ дāном* — *свē копнй* (Куп).

Узрок: *Кўкау зђ мнōм* (Пкр), *Умйрē од лўбāви за њйм*, *јāдница* (Пкр), *Влēчно ћемо тугōват зђ шōбōм* (Шо), *Нйкад нēћемо прежāлит за Јбшом* (=Јоша, Слк), *За њйм су се свē љ црно завйле* (Дг), *Свй жāлē за шаквйцем чōчком* (Дг).

2) *За+инструментал* може да стоји као замјена предлогу *о* са локативом или дативом у одређеним (не баш позитивним) значењима: *Причā сē за шōбōм* (=о теби) *свāшта* (Кос), *Почкркўју сē ћēца за њйм* (=ругају му се дјеча, Слк).

3) У овом говору се не среће конструкција за са обликом инфинитива, као у неким другим говорима²⁹⁶, већ се мјесто тога употребљава конструкција да+презент. Тако је у овом говору немогућа конструкција: *Има ли што за јестйи*, већ: *Ймā ли штō да сē изйцē*.

²⁹⁴ Ова конструкција има мјесно значење, али може имати и временско, у којем случају значи да је неко пошао одмах за неким, тек пошто је, односно чим је неко кренуо, пошао.

²⁹⁵ Уп. М. Стевановић, ССЈ II, 449: *Пролазили су улицом једни за другима*.

²⁹⁶ Уп. исто, 745.

6) Конструкција *од+ген.* може стајати и у *џрилошкој функцији*, као одредба посебне врсте: *Ош срџа ти фала* (Шо), *Продаћу ти га онако, од ока* (Грл), гдје „од ока” значи *ошџрилошке*.

7) Конструкција *од+ген.*, свакако, може представљати и *начинску одредбу*, као што је то и у књижевном језику:

Скитā *од нѣмила до нѣдрāга* (Пкр), Обучен је у униформу *од главѣ до љѣшѣ* (Дг), и то обично у устаљеним, овјешталим изразима.²⁹⁹

8) Конструкцијом *од+ген.* показује се и положај с којег се иде на виши, макар се и прескочио који ранг: *Прѣшā џе од кайѣшāна* на пѣтпукѡвнѣка (Пж), *Дошā џе од чинѡвнѣка* до вѣликѡга руководиџѡца (Дг).

9) Ова конструкција има и *џоредбено значење* којим се прави разлика односно упоређење између два појма:

Бѡљѣ џе *од млозѣнѣ* (Грл), *Љѣшѣ* су бјелопавличкѣ џевѡјке *од млозѣна друџиѣ* (Дг), *Грџѣга од Раѡа* данас нѣмā џу °вѡ долину (Слк), *Нѣѣ бѣло љѣшѣга свāта од Бѡја* (Слк).

10) Конструкција *од+гениѣив* може имати и *џосесивни каракѣтер*: *Он ми џе брāш од џјāка* (Дг), затим: *сѣсѣра о сѣрѣѣна, брāш о шѣшѣкѣ* и сл.

У примјеру: *Горскѣ виѣѣнаџ џе од Нѣѡшā* (Ксл), као у књижевном језику (уп. М. Стевановић, ССЈ II, 218), изражава се припадност дјела аутору. Друге су природе конструкције типа: *Отѣ ли од Пāја* на *Сѣшāвину* (Пкр), *Је ли одѣло коѡѣ од Зѣља џу Граѡ* (Ксл) и сл., у којима се говори о породичној припадности.

11) Овај говор познаје и *гениѣив материје*: *џѣѡ ош кѡѡѣ, свā ѡ злāшā, свā о сѣшāкла, свā ѡ дрзѣшā* и сл.³⁰⁰

12) Конструкција *од+ген.* може имати и *џарѣѣѣивно значење*: *Донѣси од ониѣ шāѡѣѣа џрѣшāнā* (Слк), *Послāћемо ти зимѡс од оногā мрса* (Пкр), *Бѡље би бѣло да џзмѣте од овиѣа дрѡвā* (Пкр), *Донѣси о шѣѣѣа џѣѡрā* (Слат) и сл. Обично у овим конструкцијама између предлога *од* и гениѣива именице стоји нека од показних замјеница, наравно — и она у облику гениѣива, као одредба. Али: *Ўзѣли су од Црнѣ Горѣ* млоѡ (Пкр), *Од Рѡсѣѣ си, сѣгѡрно, вѣѣѣѡ вѣше нѡ половѣну* (Мк) и у сличним примјерима у којима се говори о територији — није потребна замјеница као „посредник”.

13) Забилѣѣио сам и неколико примјера *гениѣива мјере* у овој конструкцији: *ош љѡ кѣлѣ, од десе(ш) ѡкā, бāчѡа од деѣѣшā кѣлā* итд.³⁰¹

²⁹⁹ Говорећи о оваквој функцији ових конструкција, М. Стевановић каже да у њима предлог *од* с ген. означава почетну границу, а цијели „изрази значе: *скроз, џошѣѣно, џовремено* и штогод слично“, ССЈ II, 209.

³⁰⁰ Уп. ARj VIII, 541.

³⁰¹ Т. Маретић у ARj (VIII, 537 и д.) даје веома сцирпна обавјештења о ликовима и значењима овог предлога, с изобилјем примјера из старијих и нових извора, и каже да се овај предлог понајвише слаже са гениѣивом као и у другим словенским језицима, а понекад са акузативом и локативом. На подручју Бјелопавлића ја нијесам нашао примјера употребе овог предлога мимо конструкција са гениѣивом.

9) Конструкција са *до* употребљава се и уз бројеве и бројне изразе: Ође *ймā до сѣо кѣла* (Дг), Бљѣше *до ѿрѣсѣа људѣ* (Го) итд., премда је могуће поставити и питање да ли конструкција, нпр. „*до сѣо кѣла*” чини уопште генитивску синтагму.

10) У конструкцији са предлогом *до* врши се редупликација, односно удвајање предлога и то: *до+у* и *до+на* са акузативом умјесто *до+ген.* у означавању границе мјеста или времена:

Кољко *ймā до у Сѣуж* (Дг), Кољко *џе до на Куѣиново* (По), Кажују старѣ да су ђтолѣ биле верѣге *до на Градѣну* (Гр), Чѣкају те *до на љѣшо* (Кос), Рāнѣємо га *до на ѿрољѣне* (Ксл) итд. и то најчешће, како се види, са глаголима: *имайи, јесам* и сл.

БЕЗ

141. Предлог *без* слаже се са *генитивом* и означава одсуство онога чије је име у генитиву.

1) Одмах можемо истаћи да су у овом говору двије конструкције *без+ген.* које се у литератури означавају као страни утицаји³⁰² „без да” и временска, на примјер: 12 часова „без 10 минута” — сасвим непознате. Значења конструкција *без+ген.* у овом говору крећу се углавном у оквирима књижевног језика, изузимајући структуру „остао је без никога, без ничега...” коју као некњижевну наводи М. Ивић.³⁰³ И премда су овакве конструкције у овом говору и познате и у употреби, ипак превагу над њима имају форме: *без икога, без ичега* и сл., гдје је „привативна конструкција добила по значењу заиста одговарајућу, специфичну формацију облика за истицање крајње, савршене одсутности нечега”.³⁰⁴ С обзиром на стање овога говора и на то да су конструкције овога типа новијег поријекла, није ни чудно да се у овом говору појављују, премда ријетко, и конструкције: *без+ни...*, какве су: Не мѡже *без никѡга* живљѣт (НС), Кѡку мѣне *бѣз ниѣне никѡга* (Ку), Саморāница *без никѡга* (Дг) итд.

2) Конструкције *без+ако* и *без+ишо* су обичне у овом говору и њима се прецизно не изражава потпуно одсуство онога о чему се говори. То потврђују примјери:

Дѡјћу *бѣз ако* ме што спрѣчѣй (Дг), Нећу, *бѣз ако* мѡраднѣм (Ку), Свѣ *џе доћѣ рā бѣ ишо* ниѣе имā тѣглѣ (=прибавио је цио материјал за градњу куће изузев пријепа, Гз). Примјери са *без+ишо* припадају категорији конструкција: Ниѣѣсам видѣѡ никѡга *без њу* (Слк), а то је већ акузативска конструкција, гдје је предлог *без* у функцији предлога *осим+генитив.*

3) Конструкције „*бе шāлѣ*”, „*бе свѣ шāлѣ*” у овом говору могу бити потврдне и упитне и могу се замијенити конструкцијама: „заиста

³⁰² Уп. М. Стевановић, ССЈ II, 271—272: „ohne zu” -њем., „sans que” -франц.

³⁰³ М. Ивић, *Облици за ѡјачавање ѿредлошког ѿривативног значења у српско-хрватском језику*, стр. 4.

³⁰⁴ Исто.

Предлог *на* са акузативом у говору Бјелопавлића има доста широку лезицу значења, али углавном не излази из оквира стања у књижевном језику.

а) Конструкцијом *на+акузатив* врло често се означава *мјесто* (функција мјесне одредбе) ка којему се неко или нешто креће, односно означава усмјереност на неки појам (уп. М. Стевановић, ССЈ II, 394): *Ми излазимо на Сивњину и Шћипово* (Мк), *Ударе Турци на њи* (Шо), *Ајте мало на чис вазду(х)* (Грл), *Оли опет на њоса* (Пкр), *Штѡ ћеш на њижу сјолицу, чѡче* (Пкр).

У примјерима:

Дошѡ сам ка добровѡлац *на Скѡдар* (Гр) *Бјѡ сам на Скѡдар* (Мк) и сл. означава се мјесто гдје се завршава, или гдје се завршило кретање (уп. тако и код М. Стевановића, ССЈ II, 392). Сличан претходнима је и примјер: *Раде ње сад бјѡ на жѡбу*, али се ту, како смо горе видјели, означава име апстрактног појма уз који стоји глагол кретања. (Уп. о овоме М. Стевановић, ССЈ II, 392).

Мјесно значење акузатив са предлогом *на* има и у примјеру: *А на Град*, *а љ Спуж*, гдје је генитив замијењен акузативом (ген.: *до Града, до Спужа*), односно гдје је предлог *на* употријебљен мјесто предлога *до* у мјесном значењу, односно у прецизирању раздаљине од једног мјеста до другог. Овдје се, заправо, истиче да је једнако растојање (од одређеног мјеста) и до Спужа и до Даниловграда.

б) Може да има функцију *одредбе времена*:

На Трдичиндан се имѡше поклат (Ксл), *Дѡј ћу на Бѡжић* (Слат), *Скѡпјау се на Илѡндан* на Мѡрезу (НС), *На Бѡрђевдан* свѡ ранѡ (Слк).

С њим може да стоји име апстрактног појма уз глаголе кретања: *Иде на жѡбу* (Грл), *Крѡћу на издиг* (Март), *Отишѡ ње на за ѡуи* (Пкр).

Може да се употребљава напореда са предлогом *ѡроз* (кроз): *Иде ми крв на нѡс* (Дг)³¹², и напореда с предлогом *о*: *Обљѡси га на кѡку* (ОЛ), *Остѡви га на клинац*, *нѡка вѡсѡ* (Пкр).³¹³

Са овим предлогом име у акузативу може да има функцију *даљег објекта*: *Ударе на њи* (Гр), *Пѡло ми ње нам на њѡга* (Гз) и сл.³¹⁴

Заједно са предлогом *до* замјењује генитив: *Билѡ сѡ верѡге до на Градѡну* (=до Градине, Гр).

У примјерима типа: *Изѡди на изван* *пљѡцѡ* (Грл) предлог *на* са одредбом *изван* (из+ван) има прилошко значење и заједно са управном ријечју чини генитивски однос. У ствари, *на+изван* замјењује предлог *из*, којим се у овом говору означава кретање из одређеног простора и излазак на други, поред, ван њѡга. Рекција је двојна: *Изѡди на-изван* — *Мѡшѡ* је *на-изван*.

³¹² Види тако код М. Стевановића, ССЈ II, 393.

³¹³ Уп. исто.

³¹⁴ Уп. исто, 395.

Баш у *илѣсму* кажѣ (Слат) *Їмā* и млого у *Бдсну* и *Ерѣговину* (Шо), *У овѣ сѣло* ље било педесѣ кѹћā (Ку), Он је у *Тийоград* нā посā (Шо), Учѣ ли ти љѣца *у шкѣлу* (Пкр), Пāнуо ље у *ѡрѣћнѣ рāзред* (Пкр), Рѣкоше е ље што да бѹдѣ у *некѹ држāву* (Мк), *У Шобайље жѣвѣ...* (Шо), Сāн му ље погѣнуо у *ѡарѣизāне* (Ла), Њѣма ље старѣна бѣла у *Слāшину* (Дг), Онѣ у *Грбāл* сѹ нāши (Март), Ниѣсѹ у *онѣ ѡд ље* имāли кѹћѣ (Шо), *У ѡланину* јѣдѣш (иначе, најчешље: *ѡцѣш*) ѡполи бѣље (Пкр), ѡбљен је у *Корāвац* (Ксл), *У овѣ селѣ* ље било трѣдес кѹћā (Слк).

Премда у зетским говорима ријетко имамо другачију рекцију тзв. „глагола мировања”, или је уопште нема³¹⁹, на подручју западних Бражегрмаца сам забиљежио неколико примјера предлога у у конструкцији са локативом:

У *Нѣшићу* је ѡли на Богѣтићима (По), Бѣ тѣ, у *Їшāли* (По), *У Фрāнцускѣ* је (По), Онѣ је описѣвā у *онѣј књѣзи* (По), *У ѡдѣоцима* је било рѣбе (Рошца). У Мартинићима сам забиљежио: Ниѣсѹ бѣли гѣрѣ у *овијама рāштовима* нѣ Црногѣрци. (Иначе, именица *раш* са предлогом у има конструкцију: у *овија рāшѣвā*, али уз одредбу: *ѡрошлѣјама, свијама* и сл. предлог у + *раш* даје у плуралу локатив). Иако су конструкције са подручја западних Бражегрмаца провјерене више пута, ипак мислим да се ради о факултативним појавама. У принципу на овом подручју односи предлога у и на и акузатива односно локатива су као и у другим зетским говорима.

2) Иначе, предлог у у означавању *ѡравца крѣтања* обичан је са *акузативом*, као и у другим говорима Црне Горе:

Идѣтѣ ли *у Грāд* (Ксл), Бљѣсмо издѣгли *у ѡланину* (Гз), Нѣмā Мѣра, пошā ље у *Тийоград* (Слк), Јесѣ ли тѣ крѣнѣо у *ѡзāр* (Пкр), Оли одит у *Загāрч* (Дг), Умаклѣ сѹ *у ѡланину* (Го), Бѣѣо ље пошā у *Нѣшић* (Шо), Отишли су у *Осѣрог* (Даб).

Као што се види, свуда је ријеч о глаголима кретања у одређеном правцу.

3) У говору Бјелопавлића предлог у је само покатакд у функцији предлога *код+генитив*: Огрāдѣо ље диѣтѣ у *јѣднѣ жѣнѣ* (=једној жени, Шо), И онѣ је он ѣпѣт кѹпио *у Цвијѣтѣ* (По), *У Пѣшра* ље вѣликā љевѣјка (Гз), *У њѣга* нѣкад нāфакѣ (Пкр) (в. овај примјер код М. Пижурице, Ровца, 145). У задња два примјера предлог у се у овом говору не би могао замијенити другом предлошком конструкцијом, изузев номинативском синтагмом (*Пѣшар* има велику љевојку и сл.), чиме би се добила објекатска реченица.³²⁰ Иначе, служба предлога у у оваквим

За непостојање осјећања разлике у говору Бјелопавлића између ак. и лок. карактеристичан је примјер: Они *идѹ у вѣсци* (Слат), у којему информатор покушава да говори „по варошки”.

³¹⁹ Проф. А. Младеновић је и у језику владике Данила забиљежио свега неколико примјера употребе предлога у с локативом, уп. А. Младеновић, *Језик владике Данила*, 174.

³²⁰ Ово је она категорија о којој говори проф. Стевановић у расправи *Генитивне синтагме с ѡредлогом код и неке њихове ѡпозиције*. Тамо се говори о означавању власништва, посједа, домена, службе, схватања и сл. у границама појма с именом у генитиву.

категоријама, и уопште са генитивом, није много развијена у овом говору.³²¹

4) У+генитив у вези са глаголима типа: *вјеровати, носити, искаати* и сл. може бити замијењен конструкцијом *код+ген.* или пак слободним дативом: *ндсѝм у њѣга/ндсѝм код њѣга/ндсѝм му, ѝшиѝи у њѣга/ѝшиѝи код њѣга/ѝшиѝи му, вљѣруѣм у њѣга/вљѣруѣм му.* Међутим, уз глагол *куѝоваѝи* могуће је правити само конструкцију *код+ген.* (умјесто у+ген.): *куѝуѣм у њѣга/куѝуѣм код њѣга.*

○

145. Овај предлог се слаже са *акузативом* и *локативска.* *ѣс ѝ* у књижевном језику.

а) *О+акузатив*

146. Има првенствено *мјесно значење.*

И овдје као и у књижевном језику веза *о+акузатив* показује предмет „на коме се завршава померање нечега што се за тај предмет везује, веша и на коме се нешто при кретању задржи”:³²²

Ўдри глѣвѣм *ѡ зѣд*, тѡ ти ѣе нѣлаше (Слат), Трѣсноу га ѣе *ѡ земљу* (Гз), Оприѣе(х) се *ѡ шѝѣѣ*, пѣ не пѣдо (Пгл), Обљѣси тѡрбу *ѡ дрво* (Слат), Очеша се *о њѣга* (Шо). Дакле, најчешће стоји уз глаголе: *ударѝи, ѝреснуѝи, луѝнуѝи, објесѝи* и сл. и то у императиву или у приповједачком аористу.

Конструкција *о+акузатив* употребљава се такође уз глагол *гриѣѝиѝи*: *Огриѣѝи(х)* се *о њу* (Пкр), *Огриѣѝиѝмо* се данас *о онѡ жѝѣѡ* (Шо). (Постоји и с овим глаголом другачија веза у овом значењу: *Огриѣѝи онѡ жѝѣѡ*, у значењу „настрада, пропаде, огладње или сл.” кривицом човјека). Оваквим конструкцијама се означава усмјерење на оно што се износи управним глаголом.

У овом говору конструкција *о+ак.* нема узрочно значење, већ се мјесто ове конструкције у том значењу употребљава конструкција *око+генитив* (Побише се *око ливѡѡ*, Ксл; Свајау се *око земљѡ*, Слк итд.). У примјеру: *Вѝсѝ му свѡ фамѣља ѡ вѝѝи* (Пкр) није изражено мјесто већ околности у којима се неко налази, при чему се истиче да је неки члан породице (обично старјешина) тај који издржава сам сву породицу.

У источноцрногорским говорима предлог *о* се не налази у конструкцијама с *акузативом*.³²³

³²¹ Примјера овога типа нема много ни у ARj, када је у питању савремена литература (уп. ARj XIX, 75—76 и даље).

³²² М. Стевановић, ССЈ II, 400.

³²³ Уп. М. Стевановић, ИЦГ, 100, 105.

б) *О+локатив*

147. У конструкцијама са *локативом* *предлог о* има нешто шира значења него са акузативом.

1) Најчешће се употребљава, као и у књижевном језику, у функцији неправог (даљег) објекта:

О Кóме ви тó причáте (Ксл), *О вáма ће се плѣвáт љз гусле* (Слк), *О њему* *џе написáна књига* (Март), *Не знá он, јáдан, нйшта ђ шкóбли* (Пкр), *Причá са^н ти о Мáрку, јá нйм* (Пкр), *О њђј се свáшта причá* (Шо), *Чујáло сѐ о њему свáшта* (Ку) итд.

Дакле, употребљава се уз глаголе *говорења, мишљења, осјећања* итд.

2) *О+локатив* има и функцију *атрибутивске одредбе*:

Дóниџели сљ нђвй зáкон о љензионѐрйма (Пкр), *Дáлй сљ ми увјерење о љмђвнђм стйáњу* (Пкр), *Тђ је пјѐсма о Блáжу Бђшковићу* (Даб).

3) *О+локатив* као *временска ознака* у овом говору сусреће се доста често:

Свйџет долáзáше о Илйндунѐ (Ксл), *О Божйћу* *ћу ти вратит* (Ксл), *Дђјћу о Пѐйкђвуднѐ* (Слк), *Нѐко ме пђзва о љђндћи да ижљѐжѐм* (Гз), *Дђј ћу ти о слђви, јá ти јѐмац* (Слат).

4) Конструкцијом *о+лок.* одређује се и *мјесто* на којему се нешто налази: *Пршћте вйсѐ о грѐђма* (Пкр), *вйсѐ о грѐђ* (Шо). Ова конструкција, међутим, није честа.

5) Умјесто конструкције *о+лок.* у узрочном значењу овдје се употребљава *због+ген.* или *за+акузатив*, изузев уз глаголе: *бринуйћи се, стйарайћи се, мислйћи* и сл.: *Стáрá се о нáрднйјама љослђвима* (Дг), *Свѐ мйслймо о њему*, али су и то, у ствари, *локативи објекта*.

6) *О+лок.* означава и *средство* помоћу којег се врши глаголска радња (као допуна том глаголу): *Укопáли сљ га о држáвнђме љрдшку* (Пгл), *Рáтйли смо о нáшѐму шáйну* (Шо).

Овај предлог није добио позициону варијанту у виду предлога *од (=о)*, као у неким другим зетским говорима (Зета, Црмница, Ријечка *нахија* и др.).

ПО

148. Овај предлог се слаже са *акузативом* и *локативом*, као и у књижевном језику.

1) Има, међутим, једна категорија везе овога предлога са именицама у којој ми се чини да је задржано нешто од ранијег, старијег стања. Наиме, чини ми се да се овај предлог може наћи и у конструкцијама с *дативом*, гдје означава *правац кретања*, али само уз одређене глаголе.

бјелопавлићког говора, а и других зетских говора, да се облик локатива плурала замијени другим неким падежом, најчешће акузативом, овдје је дошла до изражаја у форми генитива плурала.

У једнинским формама, међутим, нијесу синкретизовани генитив и локатив у конструкцијама са овим предлогом, па имамо: *ѿо кући*, *ѿо мѿвди*, *ѿо граду* итд.

У даљем излагању ћемо се укратко осврнути на конструкције предлога *ѿо* посебно са *локативом* и посебно са *акузативом*:

а) *По+локатив*

149. 1) Нормална је и обична употреба конструкције *ѿо+лок.* у *мјесном, временском и начинском* значењу:

а) Снѿца се тамо нѿгђе *ѿо Тѿѿограду* (Пкр), Лѿња *ѿо граду* (Ку), Скачѿ *ѿо ѿѿѿѿи* (Ксл), Трчѿ онудѿѿе *ѿо обѿру* (Слк);

б) Дѿђи *ѿо Божѿћу* (НС), Заклаћемо и *ѿо Пѿѿкѿвуднѿ* (Ксл), Обећа ѿѿе дѿј *ѿо Нѿвѿј гѿдѿѿи* (Мк);³³¹

Могå ли дѿј *ѿо онѿј кѿѿѿи и вљѿѿру* (Дг), Не мѿже се онудѿѿе прој *ѿо глѿбу* (Пкр);

в) Предлог *ѿо* с *лок.* појављује се у функцији *ѿосредника*: Да ми пѿшљѿѿ нѿшта колåч *ѿо нѿѿѿѿа кѿѿу*, у нѿшта спрѿму, *ѿо нѿѿѿѿа чѿјку* (Гр), Јåвѿћу ти *ѿо Мѿју* (Пгл), Послаћу ти га *ѿо Гаврѿлу* (Ксл), али само уз глаголе типа: *јавѿѿи*, *ѿослаѿи* и сл. и ако је посредник живо биће. Функцију предиката у овој конструкцији, међутим, не може имати предмет.³³² Нема конструкција типа: *јавѿћу ти по пошти, по телефону* итд. већ: *ѿошѿом, ѿтелефоном*. Дакле, формирају се синтагме инструментала у слободној употреби.³³³

2) Нијесам наишао на конструкције предлога *ѿо* с *локативом* у значењу узрока, изузев када се означава да неко има особине неке друге личности, гдје се ради о аблативној нијанси: *По ѿѿѿу* ти ѿѿе дѿшло (Ксл), Мѿже ѿј *ѿо ѿѿѿѿки дѿћ* (Ксл), *По ѿѿду* му ѿѿе дѿшло (Дг) и сл., у којим случајевима се предлог *ѿо* с *лок.* појављује као допуна глаголу *дѿћи*.³³⁴

б) *По+акузатив*

150. У овом говору предлог *ѿо* с *акузативом* означава мјеру или цијену, може имати дистрибутивно значење, а употребљава се и прилошки.

³³¹ Уп. М. Ивић, о.с. 180.

³³² Види конструкцију „по телефону“ код М. Ивић, о.с. 186.

³³³ „Као језичко средство за обележавање функције посредништва предлог *ѿо* је заменио стари инструментал“, каже Милка Ивић у горе цитираном раду, стр. 187.

³³⁴ Уп. тако и у Ровцима (о.с. 171—172).

а) *Мјера, цијена*: Нѣхѹ ти га нѣ *ѿо коју цијѣну* (Март), Ја би га ўзео *ѿо ѿѹ цицѣну* (Пкр). Али, као и у књижевном језику, и овдје се у овом значењу предлог *ѿо* чешће јавља с локативом: *ѿо ѿој цијени* и сл.³³⁵

б) *Дисѿрибуѿивно* значење: Узймā јѣдну *ѿо јѣдну* (Ку), *Двѣѿе ѿд двѣѿе слāжи* (Шо), *Свѣ шѣтау двѣѿе ѿо двѣѿе* (Дг) итд.

в) *Прилошка* значења: *ѿо вāздāн, ѿо сву нōј|нōћ*, гдје се ради о темпоралном акузативу.

Као и у књижевном језику, и овдје се конструкција *ѿо+ акузатив* често замјенује конструкцијом *за+ акузатив*.

ПОД

151. Стоји уз *акузатив* и *инструментал* и под одређеним условима уз *генитив*.

а) *Под+ акузатив*

152. Јавља се у функцији одредбе *мјеста, времена и начина*.

1) У функцији *одредбе мјеста* конструкција *ѿод+ акузатив* означава мјесто уз глаголе кретања (*ићи, ѿћи, доћи, сѿићи* или сл.) под којим, или испод којег је појам с именом у акузативу: *Под онб брдо тѣ стѣћ* (Шо), *Блѣше вōјска стѣгла ѿо Тāрабош* (Гз), *Кāт стѣгосмо ѿош Крново* (Слж).

Због поремећене рекције глагола кретања и мировања, као и у другим зетским говорима, *ѿод+ акузатив* у мјесном значењу има и инструментални однос: *Под онб црвѣнб сѣ рдѣѿо* (Гр), *Жѣвѣ ѿдд Гāрч* (Ксл), *Нāћдсмо ѿ ѿош Корāвац* (Ксл), *пмā мāло ливāдѣ ѿош Почкāљскѹ јāму* (Слж), *Пдд рѹку ти ѿе* (Ксл). Све ове конструкције могу да се замијене конструкцијом *исѿод+ генитив*: *псѿод онѣ црквѣ сѣ рдѣо*, *Жѣвѣ ѿсѿдд Гāрча* итд.

2) Конструкције *ѿод+ акузатив* којима се означава *вријеме* не разликују се од стања у књижевном језику: *Под сѿāрѣ дāне учѣ* (Дг), *Оженѣѿо се ѿд сѿāрбс* (Ку)³³⁶, *Донѣѣће га ѿдд нōћ* (Кос), *Вāзда долāзѣ ѿош крај љѣшā* (Дг).

3) У примјерима какви су: *По(ѿѿ) цицѣну живōта* (Дг), *По ѿѿѹ цицѣну* ти га не мōгу дāt (Дг) (постоји синтагма: *ѿо ѿдѿ цицѣни*), *По ѿѿѹ рачунѣѿу* не мōже нѣкāко (ОЛ) итд. конструкцијом *ѿод+ акузатив* изражава се *начин* на који се може или не може нешто учинити.

Обичне су конструкције *ѿод+ ак.* типа: *Пдд рѹку га ѿе уфāтѣла* (НС), *Идѹ рѹку ѿдд рѹку* (Дг) и сл., у којима се изражава *начин*, тј. однос двоје у кретању.

³³⁵ Уп. о овоме ARj X, 111, 3а и 4б.

³³⁶ Уп. конструкцију *ѿод сѿāросѣ* код Кочића (Д. Петровић, Кочић, 201).

Конструкције које налазимо у ровачком говору (М. Пижурица, Ровца, 162), а и у другим неким говорима, које су начинске одредбе типа: узео је ливаду да коси „по+трећину” и сл. у Бјелопавлићима иду с предлогом *на+акузатив*: Зѣмљу дајѣмо *на шрѣћу* (Ку), Рађѣмо ју *на њоли* (Ксл).

Овамо иду и конструкције типа: *ѣдд ногу ви е*, и у конкретном случају се не ради о томе да је нешто „под ногом”, већ да је пут до одређеног мјеста погодан, није тешко доћи до мјеста које је одређено као циљ кретања.

б) *Под+инструментал*

153. Конструкције овога типа слажу се са стањем у књижевном језику. Најчешће је у питању *мјесто* испод којег је појам с именом у инструменталу, или *вријеме*, затим *начин* или *ситање* у којима се врши радња именована у инструменталу:

1) *Мјесто*: *Под њѣм змѣја* (Гр), *Пд собѣм држѣ паре* (Дг), *Ѣто вѣле ѣд сѣгом* (Ксл).

2) *Вријеме* — *услови*: *По Турѣма ѣе бѣло тѣшко жѣвљет* (Гр), *Нѣхете мѣј тѣ ѣдѣ сѣцегом учѣњет* (Грл), *Нѣкѣ су се бѣли дѣбро сѣшли ѣод окуѣѣторѣм* (Мк).

3) *Начин*: *Спровѣли сѣ га ѣоѣ сѣрѣжѣм* (Ку), *Ѣн свѣе држѣ ѣоѣ кљѣчом* (Ку), *Држѣ га ѣоѣ кљѣчем* (По).

4) *Ситање*: *Онѣ ѣе ѣод мѣнѣм* (Грл), гдје се ради о квалитативној одредби.

5) Овом конструкцијом се изражавају и *околности* у којима се нешто дешава, врши, ради: *Поѣ сѣѣнѣм зѣцѣздѣм сѣ рѣдѣла* (Го), *Крѣла ѣѣе дѣбро рѣдѣ ѣоѣ кѣшѣм* (Слат).

Како смо већ рекли, одступања од књижевног језика у овом говору су у томе што функцију инструментала са предлогом *ѣод* често врше конструкције *ѣод+акузатив* (под брдо и сл.).

Под+инстр. у значењу *социјатива*: *Криѣ се ѣо(ѣ) шѣѣѣѣѣм ѣменѣм* (Кос), *ѣо шѣѣѣѣѣм ѣменѣм* (Го).

ИСПОД

154. Стоји уз *генитив* и опште му је значење да покаже да се неко или нешто налази с доње стране појма у генитиву. Али то не значи да одређује само мјесто и мјесне односе. И он има нијансу погипања од појма у управном глаголу.³³⁷

³³⁷ Уп. А. Белић, Депрефиксација, 90.

1) Одређује *мјесто* изнад појма чије име је у инструменталу: *Ето овце над јамом* (Слат), *Над Гарчом се наоблачило, биће кйшѣ* (Пгл), *Йма ли је над Риманићем моста* (Слк).

Прва два примјера могу бити замијењена конструкцијом *изнад* + *ген.*: *изнад јаме, изнад Гарча*, а трећи — конструкцијом *на* + *локатив*: *на Риманић* (=на Риманићу).

2) Одређује да је нешто или неко по нивоу (ма које врсте) изнад појма чије је име у инструменталу, при чему конструкција добија *компаративно* значење:

Он је *над свијама њима* старшина (Шо), *Његош је пјесник над ијесницима* (Грл), *Командат над свом војском* је био књаз Мирко (Мк), *Над њим нема јунака* (Ку).

3) Предлог *над* с инструменталом може бити у функцији неправог, даљег *објекта*:

Ја немам на собом старјидѣга (Пгл), *Стра(х)ују над иицем њеидиом* (=брину се о њему, за њега, Пкр).

4) Замијењује конструкцију *на* + *локатив* или *у* + *локатив*, при чему се изражава симболика нечега:

Наи кћом му је црни барјак завјја (Кос), *На(д) иом кћом се, бѣге, савила туга* (Кос), *Петровићи су владали дуго над Црном Гором* (Шо). Посљедња конструкција се чешће изражава формом слободног инструментала.

ИЗНАД

158. Овај предлог стоји уз *генитив*, као и у књижевном језику, и најнепосредније му је *компаративно* значење.³⁴⁰ Наиме, генитивске конструкције са овим предлогом значе да се нешто или неко налази или креће с горње стране, изнад појма с именом у генитиву:

Маљат је таман изнад Подглавица (Гр), *Он и љут изнад Главе Зетѣ* је добар (По), *Ймамо једну брањевину изнад Слјиниѣ* (Пкр), *Заману прѣтом изнад главе* (Ксл), *Дјжѣ се облак изнад Прѣкрниѣ* (гдје се осјећа и аблативност—Ксл). Тако и: *Дјгѣ се изнад свија* (Дг), што може имати мјесно, али и апстрактно значење.

Ове конструкције значе исто што и *над* + *инструментал*.

Конструкцијом *изнад* + *генитив* означава се и завршетак кретања *кад* стигнемо *изнад Барѣ*, веј смо дошли (Ку), *Прошли су изнад сѣл*: (Шо).

³⁴⁰ О компаративности ове конструкције говори и Белић у својој познатој *Дейрефиксацији* (уп. стр. 87), са чиме се слаже и М. Стевановић (уп. ССЈ II, 262). Ј. Вуковић, међутим, истиче више друга значења конструкције *изнад* + *ген.*, међу којима примарно значење је аблативног карактера.

ПРЕ(К)О

159. Овај предлог се слаже са *генијивом* и има неколико значења:

1) Најчешће означава кретање по површини неког простора, односно налажење с горње стране појма с именом у генитиву:

Идѐм *ѣрео ливдѐ* (Пкр), Ондолѐ пѹт идѐ прао *ѣрео његдѐвѐ* (Пкр), Вѐлика ље дужина *ѣрео згрѐдѐ*, вишѐ нѐ *ѣрео ддлинѐ* (Шо), Ндсаѹ га *ѣрео ѣдѐла* (По).

2) То кретање преко горње површине може да означава и *ѣравац* којим се иде кроз одређени простор:

Отѣдо *ѣрео Црнѐ Гдрѐ* (По), Ёдѐм *ѣрео Нѣшиѣа* (По), Оли *ѣрео ѣланѣнѐ* (Ксл), Идѐш ли *ѣрео Кдсовѐга Луга* (Дг). У свим овим конструкцијама означава се правац, пут којим се иде, за разлику од другог правца, дакле — ради се о алтернативном правцу. И у свим случајевима ради се о кретању преко површине нечега, али је у неким случајевима то исто што и конструкција *кроз+акузатив*, премда та конструкција није прави израз онога што се хоће рећи везом *ѣрео+ген*. А везом *ѣрео+ген*. тачно се каже да ли се иде или не одређеним правцем, одређеним путем а не другим.

3) Конструкција *ѣрео+ген*. може имати и *временско* значење:

Прѐо љѣѣа смо нѐ планину (Слат), *Прѐо љѣѣа* излѐзѣмо на Сиѣвину (Слат), Сѹшно ље бѣе *ѣрео љѣцелѐ гддинѐ* (Бр), *Прео јдсени* Сушѣца вѐзде надѐѣ (Слк), Дѐђѹ ѹвиѣк *ѣрѐо љѣѣа* (Гз), *Прѐо дѐна* ље бѣе ладовѣна (Кос).

Као што се види, конструкцијом је обухваћена временска јединица у цјелини, изузев ако се ради о доласку однекуда, у ком случају се обухвата само дио временске јединице: Дѐђѹ *ѣрѐо љѣѣа* ѹвиѣк, што значи да дођу у *ѣоку љѣѣа*, али се не задржавају цијело љето, већ ту проведу дио одмора, или цио, и опет оду.

4) Конструкција *ѣрео+ген*. има функцију *начинске одредбе*, означава дакле и начин вршења радње:

Нѐѣе *ѣрѐо мене жѣвѐга* (Пкр), Сѐмо мѐжеш *ѣрѐо нас мрѣвиѣа* (Дг). Забиљежио сам и књишки примјер у Куп: Тѐ идѐ *ѣреко ѣроизводнѐ*.

5) Предлог *ѣрео с ген*. може да означава и *средство*:

Порѹчили сѹ *ѣрео ѣдшиѣѐра* (Грл), али се и ту ради о начину.

6) У примјерима: Стави *ѣрѐо њѣга* јѐрган (Ксл), Баѣи *ѣрео ѣдѐгѐ* (Ксл), Порѐѣѐа и јѐдно *ѣрѐо другѐга* (Слк), Прѹжиѣо сѐ *ѣрѐо ѣѐѐа* (Кос) и сл. означава се да се предмети налазе или стављају један изнад другога. У посљедњем примјеру, међутим, говори се о каналу који се налази у пољу и пресијѣца га, налази се на горњој површини поља, дуж њѣга.

7) Предлог *ѣрео с ген*. значи и „више од”: Ёмѐ и *ѣрео ѣдѐѐ* (Кос) (чешће се ова конструкција замјењује конструкцијом *ѣрео+акузатив*: *ѣрео ѣдѐду*), Не вѐѐѐа живот *ѣрео ѣѣѐрѐѐѣѣѣ гддинѐ* (По).

ЗБОГ, РАДИ, ПОРАД(И), ЗАРАД(И)

160. Сви ови предлози се слажу с *генијтивом*, а највећу фреквенцију од њих има предлог *због*.

У говору Бјелопавлића значење тога предлога није довољно издиференцирано у односу на предлог *ради*, *йорад(и)*, *зарад(и)*.

1) Предлог *због* има *узрочно* значење:

Нйце дошла *због онѣ ђецѣ*, бйлѣ сѹ бѣна (Ксл), *Због ђевѣјкѣ* сѹ се пѣбйли (Пкр), *Због менѣ* ђе свѣ тѣ (Кос), *Посвѣдйше се нй због чеса* (Дг). У примјеру: *Купй(х) је због несрѣћѣ моѣ*, конструкција *због+ген.* се може замијенити конструкцијом *за+акузатив*: „за несрѣћу”.

Но, овај предлог може да значи и *циљ*: *Дошлй смо због ђевѣјкѣ* (Дг), *Због тебѣ* смо дошли, и нѣћемо ђит док не крѣнѣш с нѣма (Ксл). У овим примјерима конструкције *због+ген.* могу да се замијене (а то у говору Бјелопавлића најчешће и бива) конструкцијама: *за+акузатив* или: *ради+ген.*: „за дјевојку”, „ради дјевојке”, „за тебе”, „ради тебе”.³⁴¹

2) Конструкције с предлозима: *ради*, *йорад(и)*, *зарад(и)* означавају *циљ*:

Дѣшѣ сам ради онѣ кѣсѣ (Слк) (=за косу), *Учињѣли су тѣ сѣмо йорѣд Душѣна* (Слат).

Међутим, конструкције са овим предлозима обично се замјењују конструкцијом „што се тиче+генитив” а понекад и конструкцијом „у име+генитив”, дакле — условног су карактера: *Шйшо се мене ийчѣ*, *ѣлате* (Гз) = ради мене, *елате* (можете), *Мѣжете, у име иѣдгѣ*, свѣ запѣлит, *јѣ нѣћу бйт јнчй* (Дг). Тако се у овим конструкцијама ради и о значењу *изузимања*, јер се субјекат лишава свог учешћа у одређеној радњи, захтијева да се она обавља мимо њега.

ОКО

161. Слаже се са *генијтивом* и има неколико значења:

1) Означава *врјеме*, у функцији је временске одредбе, које се односи на појам чије је име у генитиву:

Бйлѣ ђе тѣ н гђе окѣ Пѣйкѣвѣднѣ (Слк), *Днйѣћу ти га окѣ йрѣвѣга* (Ку), *Дѣјтѣ окѣ Прѣвѣга мѣја* (Шо), *Овце се почйѣљѹ бљѣгнйт окѣ Пѣклѣдѣ* (Бр) итд. У свим конструкцијама се ради о времену које је дато орјентационо, прије или послје времена именованог у генитиву.

2) Означава *йрйближну количину*:

³⁴¹ М. Ивић, говорећи о предлогу *због*, каже да ако се „дати појам схвата као нешто што сасвим индиректно има везе са изазивањем дате радње у том смислу што се јавља као она права, почетна појава у низу збивања која су довела до вршења радње — употребљава се конструкција са *због...*”; *Узрочне конструкције са йредлозима због, од, из у савременом књижевном језику*, 187.

Висок је *окд два мѣйра* (Дг), Остали смо на пѹт *окд тирѣ дана* (Ксл), Задржаће се бже *окд десе дана* (НС).

3) Значи: „у близини”: *Окд рицекѣ* чувау жѣвѣ (=с једне стране, уз једну обалу, Ку), Живѣ *окд јѣзара* (=на обали језера, Март).

4) Има узрочно значење (при чему може бити замијењен конструкцијом *због+генитив*): Туклѣ сѹ се *окд имања* (Пж), Посвадише се *окд два мѣйра дрѣа* (Гз), *Окд сѣйницѣ* се побѣше (Ксл).

5) Употребљава се као допуна глаголима у функцији *нейравог објекта*:

Стара се *окд фамѣлѣ* (Пкр), Све сам *окд њѣга* утросѣо (Гз). Дакле, употребљава се у овој функцији напоредо са конструкцијама: *за+ген.* и *о+лок.*

Исто тако, конструкција *око+ген.* може бити у функцији *йравог објекта*: Радѣ *окд куће* (=ради кућу, премда „ради *око куће*” може да значи и друго: ради у близини куће, Дг), Радѣ *окд имања* (=ради имање, Гз), али, како се види, само уз глагол *радиши*.

...

Изузетно ријетко се употребљава предлог *около*. А ако је у употреби, онда је он супституент предлогу *око* односно његова пунија варијанта: Не трчите *около куће*, Ћѣцо (Пкр), Пдбѣо је кдчеве *около имања* (Ку).

МИМО

162. Појављује се у конструкцији *с генитивом* и *акузативом* и има опште значење пролажења непосредном близином поред појма с именом у неком од ових падежа.³⁴²

а) *Мимо+генитив*

163. С генитивом овај предлог може да значи мјесто до којѣга је неко стигао прошавши поред мјеста чије је име у том падежу:

Ћто Спасоја *мимо Горѣцѣ* (Пж), Онѣ сѹ већ *мимо Сладѣинѣ* (Пкр), Умака је *мимо Љуѣоѣука* (Пгл).

Мимо+ген. означава и *вријеме*:

Нећу те ч кат *мимо вѣчери* (=нећу те чекати даље од почетка вечери, Дг), Неће *мимо зимѣ* (=умријеће до краја зиме, Ксл), Не ч. кам те *мимо Ђурѣваднѣ* (Слк). У свим овим конструкцијама даје се последња временска граница — „до”, а, како се види, — ради се о глаголима с негацијом, о негативним исказима.

³⁴² Уп. такву детерминацију код М. Стевановића у ССЈ II, 403.

б) *Мимо* + *акузатив*

164. Ова веза није честа. Налазимо је у примјерима типа:

Пробђше *мимо* кућу (Лз); Идѣ ндогу *мимо* ногу (Пкр), Он мѡже *мимо* другѣ људе (Дг), Пробѣ *мимо* нѹ (Слк), Живѣ *мимо* ѡдну жѣну у Црнѹ Гѡру (Ксл).

У погледу фреквенције употребе овога предлога са генитивом и акузативом у овом говору могао би се дјелимично прихватити став Биљане Шљивић—Шимшић о предлогу *мимо*³⁴³, који она износи за савремени књижевни језик. Проф. Стевановић каже (уп. ССЈ II, 313) да се о слагању предлога *мимо* с генитивом донедавна у нас није говорило. А ту чињеницу није могуће пренебрећи.³⁴⁴

. . .

У значењу пролажења поред појма с именом у генитиву конструкција *мимо* + *генитив* може бити замијењена конструкцијом *иоред* + *ген.*: Пробѣ *иоред* нас (Дг), Замаче *иоред* кућѣ (Пкр).

ПРОТИВ

165. У књижевном језику овај предлог стоји уз *генитив* и *датив*.³⁴⁵ Овдје, међутим, стоји само уз *генитив*.

С генитивом овај предлог означава *ујрављеност* или *узмјереност* противу појма који је у генитиву:

Свѣ сѹ *ирѡиив* нас (Гз), *Прѡиив* њѣѡ сѣ подѣгла вѣлика ѹзуна (Грл), Удала сѣ *ирѡиив* насѣ вѡљѣ (Ку), Зашто сте ви *ирѡиив* насѣга сѣла (Ксл).

Умјесто с дативом постоји конструкција прилошке природе „противно + датив”: *ирѡиивно* њѣѡвѡ вѡљѣ, *ирѡиивно* ѡцу и сл., али су и те конструкције углавном ријетке.

Има у овом говору и једно значење *иѡиив* + *генитив* које, у ствари, говори о заједници у обављању неких послова, обично игара: *Прѡиив* кога ѣгрѡте кѡрте (=с ким играте, Гз), дакле — ријеч је о „противнику” у одређеној игри.

ПОРЕД

166. Стоји уз *генитив* и најчешће показује *мјесто* у непосредној близини појма о којему је ријеч у генитиву, односно паралелан му је, или *завршењак* *крењања*:

³⁴³ Б. Шљивић—Шимшић, *Предлог мимо у српскохрватском језику*, ЗФЛ III, 144.

³⁴⁴ Проф. Белић каже да се овај предлог „мора употребљавати све више с аблативним генитивом“, Деклинација, 210, 226.

³⁴⁵ Уп. М. Стевановић, ССЈ II, 337 (ген.), 363 (дат.).

б) Мјесно значење:

У овом значењу обично стоје с глаголима типа: *зауставиши се, сѣлаши, доћи+до* и сл.:

Зауставише се *ѣрицед Кујавѣ* (Ку) — паралелан овој конструкцији је облик: „испред Кујаве”, *Дѣждѣсмо до ѣрицед кућѣ Јовановѣ* (Гз), *Вѣз стаде ѣрицед Остѣрѣга* (Мк), *Заустави га таман ѣдслице(д) сѣла* (Кос), *Пдслице Сѣужа* се заустависмо (Дг).

У овим конструкцијама мјесто предлога *ѣрије, ѣослије* неријетке су конструкције *исѣред+генитив* и *иза+генитив*. И, као што се из примјера види, конструкције имају нијансу временских одредби, али мјесно значење има превагу.

Ови предлози с генитивом имају и *компаративно значење*:

Одмѣ ѣе ѣдслице командѣра (Гз), *Онѣ ѣе по успѣ(х)у ѣдслице свѣја* у рѣзред (Ку).

Ове конструкције немају аблативно значење изузимања односно издвајања као у књижевном, у конструкцијама типа: *ѣрије свега, ѣослије свега* (уп. М. Стевановић, ССЈ II, 329). Ако се овакве конструкције и појаве у овом говору, оне су књишке природе и још нијесу ушле у свакодневни говор становништва.

САВР(Х)/СВР(Х), ПОВР(Х), ВР(Х), УВР(Х), НАВР(Х)

171. Сви ови предлози иду с *генитивом* и у конструкцијама са њим означавају да се нешто налази, или ставља, или узима с горње стране појма чије је име у генитиву, при чему неки од њих могу имати и компаративно значење а неки и аблативно, неки од њих могу да значе и засићеност нечим појма о којему је ријеч:

Тѣри га свр бѣчвѣ (Ксл), *Ўзми сѣѣена свр сѣога*, немѣј скѣс (Пкр), *Пѣ е свр крѣшкѣ* (Лз), *Ўзми свр бѣдња* (Слат), *Обѣкла зѣбун свр ѣбичнија ѣљѣнѣ* (Шо), *Зовѣ ср сѣрѣнѣ* (Слк);

Њо говѣда ѣовр сѣрѣнѣ (Слк), *Повр свега ѣе надѣѣо кабѣницу* (Пкр), *Њмѣ зидѣна от кућѣ ѣовр брѣа* (Шо), *Свѣ су им куће ѣовр брѣа* (Ку), *Њо ѣ ѣовр ѣдѣнѣ* (=изнад пећина, Слк);

Нѣмѣ нѣко узр бѣчвѣ, остѣлѣ ѣе слѣбо (Ку), *Увр Корѣвца ѣмѣ дѣста шѣмѣ* (Ксл), *Нѣмѣ нѣко увр брѣа* (Ксл).

Ето и *навр(х) ѣоља* (Гз), *Нѣзр(х) кућѣ* ѣј је црнѣ бѣрѣак (Пкр); *М.тни га ср(х) ѣиѣа дѣвѣа* (Слк).

За разлику од предлога *свр(х)* остали могу да значе само да се нешто ставља с горње стране нечега или да се тамо налази, а не могу стајати уз глаголе који значе *узимање* и сличне радње. Везе с предлогом *ѣовр(х)* значе да се нешто увијек налази у мировању или неосјетном кретању и то на горњој површини појма који је у генитиву. Тако је и са предлозима: *вр(х), увр(х), навр(х)*.

САДНО, ПОДНО, УДНО

172. И ови предлози стоје уз *генитив* и имају значење као и *саврх*, али за разлику од њега, означавају да се нешто налази или узима с доње стране појма чије је име у генитиву:

Утџи вина, ваљаће иако је *садно бачвѣ* (Шо), Овѣ сѣчено *садно ливадѣ* је крупнијѣ (Слк), Узео сам га с креветѣ, *садно нѣга* (Гз);

Остави га *иодно кућѣ* (Ку), Очистио сам онѣ сливе *иодно вѣћњака* (Ксл);

Остави виле *удно долѣнѣ* (Ксл), Кревети сѣ им *удно сѣбѣ* (Пкр).

БЛИЗУ/БЛИЗО

173. Овај предлог (који је, на свој начин, и прилог) слаже се с *генитивом* и *дативом* и са њима има неколико значења.

а) *Близу*+*генитив*

174. Најчешће значи да се нешто налази у непосредној близини појма с именом у генитиву, при чему се означава просторни однос: Пѣжићи су *близу Града* (Дг). Ово се, једнако као с генитивом, може изразити и дативском синтагмом: Спѣж је *близу Тѣшиограду* (Кос), али је обичнија генитивска конструкција.

Ова конструкција може бити и *временска одредба*: Тѣ е бѣло *близу Прѣвѣга маја* (Пкр), *Близо Нѣвѣ гѣдинѣ* (Гз).

Означава количинске бројне односе, старост или сл.: Бѣлѣ и(х) је *близо двѣсѣта* (Ку), Мѣрко је *близу четврдѣсѣтѣ* (По), Оженѣио сѣ *близу ѣдесѣтѣ* (Шо).

Иначе су у генитиву конструкције са овим предлогом аблативног карактера.

б) *Близу*+*датив*

175. Означава близину по сродности: *Блѣзѣ сѣ ни*, прѣви рѣђѣци (Шо), Онѣ сѣ *ни близо*, нѣмѣ куј бѣјже (Ксл), Попѣвићи су *ви близу* (Слат). Често су ове конструкције прилошког карактера: *Ми смо близу* (Ксл) и сл.

Иако прави предлошку синтагму, ова конструкција, у ствари, има прилошки карактер. Одређује просторни однос између два појма, од којих је један у дативу:

Ка дѣђѣсмо *близу сѣлу* (Март), Мартѣнићи сѣ *близу Пѣйерима* (Пгл), Срѣтѣѣ је *близо Слѣтѣини* (Слат). Ове конструкције се чешће замјењују конструкцијама *близу*+*генитив*.

Ова конструкција може да означава и околности у којима се неко налази: *Блѣзѣ је срдбу* (Пкр), Он је *близу богѣсѣву* (Го), Не задѣвѣвѣј га, вѣдѣиш ли да је *близо лѣдѣници* (Пкр), *Блѣзѣ је брѣћи ѣлѣнѣцама* (Дг).

Предлог *ниже* у конструкцији *са генијивом* често има иза себе предлог *од*, па се добија конструкција: *ниже+од+генијив*, те се добија прилошка конструкција с компаративним значењем:

Ниже од њуша (Слат), *Ниже од Градине* (Гр), *Ниже од села* (Гр), али и: *Ниже села* (Слк). Овакве конструкције су нарочито честе у случајевима када треба да се нагласи да се нешто налази или збива заиста *ниже*, *знајно ниже* од појма који је у генитиву. Иначе, ове конструкције су алтернативне са конструкцијама *ниже+ген*.

б) *Више, ниже+акузатив*

180. Ћто ђвце *више* кућу *Душанову* (Слк), Говѣда сѹ ти *ниже* *раду* (Пкр), Кућа му *џе ниже* *Слдишину* (ријетка конструкција, Пкр), Тђ е гђре *више* *Галѣву шорину* (Шо). Ове конструкције нијесу честе као оне с генитивом. Могуће је да су оне аналошког поријекла према конструкцијама *мимо+акузатив* (мимо кућу).

. . .

Конструкције *више, ниже+ген*. су алтернативне конструкцијама предлога *изнад, испод са генијивом*.

ПРЕД

181. Слаже се *са акузативом и инструменџалом* и са оба ова падежа има двије основне функције: служи као *одредба мјеста* и као *одредба времена*.

а) *Пред+акузатив*

182. Означава *мјесто* завршетка кретања испред појма с именом у акузативу: Глѣдѣ се *џред огледѣло* (Шо), али ту има значење инструментала.

Функција *временске одредбе*: *Прѣд зџму* ћу му џ купит (Гз), *Љоли га џрѣд ноћ* (Пкр), *Дѡђи џрѣд вечѣ* (Ксл). Међутим, у овом значењу чешћа је употреба конструкције *исџред+генијив*: *Љоли га исџрѣд ноћи* и сл.

Ову конструкцију у функцији *временске одредбе* често замјењује конструкција *џрије+генијив*: *Дѡђи џриџе вечѣрѣ* (Пгл), *Чуће се џриџе зорѣ* (Грл), *Вџђећемо се џриџе џѡдне* (Грл).

б) *Пред+инструменџал*

183. Спектар односа овог предлога у конструкцији са овим падежом је шири него са акузативом:

1) Означава мјесто с предње стране онога што се казује инструменталом: *Прѣш кућѡм* стоѣѣ и причау (Го), *Стѣ џрѣш сѣдменџком* и глѣдѣ у њѣга (Гз).

2) Означава кретање испред онога чије је име у инструменталу: Ђто га *ѣред овиѡма* (Го), *Пред говѡдма е* (Пкр), Лѣлекѡ је *ѣредѡ цѣцелом оном мѡсѡм* (По), *Пред вѡјскѡм* је командѡт (Мк), *Прѣи чѣиѡм* је ко-ма^{нд}ѣиер (Мк).

3) Означава вријеме односно ситуацију: Утѣкѡ сам *ѣреи кѣиѡм* (Ку), *Прѣда мнѡм* је млѡго пѡслѡвѡ (Ксл), Дѡђѡ тамѡн *ѣред оницѣм нѣ-временом* (Ксл).

4) Показује да се нешто врши у присуству некога с именом у инструменталу: *Пред ѡцем* пушиш, је ли (Пкр), Питѡ сам га *ѣреи свѣјама* (Пкр), *Пред мѡјкѡм* ћеш ми тѡ кѡзат (Дг).

5) Има аблативно значење, гдје се, у ствари, ради о околностима (уп. М. Стевановић, ССЈ II, 466): *Пре ѣим* да ти пѡмет стѡнѣ (примјер је у одређеном смислу књишке природе, Пкр), Свѣи ѡни дрктѣ *ѣред ѡцем* (Слат).

6) Дешава се да предлог *ѣред+инсѣр*. добија опозицију у виду конструкције *ѣред+акузѡиив* у значењу инструментала: Покрѣи онѣ смѡкве *ѣреи кућу* (Гз), Ђто га *ѣреи ѣѡјѣиу* (Кос), о чему смо говорили у овој тачки под „а“.

ИСПРЕД

184. Стоји уз *гениѣив* и има, као и многи други предлози са овим падежом, два основна значења: *мјесно* и *временско*:

а) Мјесна значења

185. Означава кретање простором који је пред појмом чије је име у генитиву: Шѣтѡ *исѣред кућѣ* (Ку), Трчкарѡ *исѣред овиѣ* (Го).

Означава кретање испред појма с именом у генитиву: *Идѣ исѣред Јѡва*. Ова конструкција значи исто што и *ѣред+инсѣруменѡил* (=Иде пред Јовом). Међутим, конструкције које такође означавају ову врсту кретања, типа: Умѡкѡ *ѣе исѣред нѣга* за цѣцелија сто мѣтарѡ (Слат) не могу да се замијене конструкцијом *ѣред+инсѣр*.

Може да означава положај пред појмом с именом у генитиву: Ми смо вѡзда бѣили *исѣред њи(х)* (Гз), Данѡс су ѡни *исѣреи свѣја* (Слк).

б) Временска значења

186. Значи вријеме непосредно испред нечега што је у генитиву:

Тамѡн сам дошѡ *исѣрѣ ѣебе* (Ксл), Бѣлѡ е тѡ *исѣре ѣѡрскѡга рѡѣа* (Слк), *Исѣред рѡѣа* смо се бѣили срѣдѣли (Шо), Пошлѣи смо тамѡн *исѣред њи(х)* (Шо), *Исѣре Пѡкладѡ* дѡђѣ ми глѡс ѣ погѣнуѡ (Март).

Ова конструкција значи и: „у име, мјесто+ген.“³⁴⁸ Причѡм *исѣреи свѣја сѣљѡнѡ* (Ку), Дошѡ сам *исѣред нѡшѣга крѡја* (Гз), Причѡ *исѣре фамѣљѣ* (Ла).

³⁴⁸ Тако је и у књижевном језику, уп. М. Стевановић, ССЈ II, 269.

б) Показује да се неко или нешто налази на одређеном простору захватајући његов периферни дио: Посадили смо е *украј ђешелинѐ* (Ксл), Мѣтни га *украј њојашѐ* (Пгл), Оставио сам тѣрбу *украј њуша* (Гз). У оваквим конструкцијама значи исто што и *накрај+ген*.

ИСКРАЈ

190. И он се слаже с *генијивом* и означава да нешто потиче, долази од нечега с именом у генитиву: Донѣси ми онѐ вѣле *искрај зѣда* (Гз), Узео сам га *искрај сѣдга* (Грл), Узми *искрај Мира* кѣрте (Ксл), Доћѣра сам *искрај Бѣжа* товар сѣдена (Слж), Дошли сѹ *искрај Јѣша* (Ксл).

У овим конструкцијама су, дакле, глаголи који означавају кретање, узимање са једног мјеста да би се пренијело на друго, какви су: *узѣши, донијѣши, доијѣраши* и сл.

МЈЕСТО, НАМЈЕСТО, УМЈЕСТО

191. Сви ови предлози стоје уз *генијив* и означавају да један појам заузима мјесто другог појма, просторно или како другачије:

Јѣ сам дошѣ *на мѣсто Куја* (Слж), Он ми је *на мѣсто* ђпа (Март); Мѣјѣ ми ѣе *мѣсто сѣна* (Ксл), Послѣ ми ѣе *мѣсто ѡбра* брашно (Бр); Оли тѣ узѣт *умјесто мѣјкѣ* (Шо). Предлог *умјесто* се ријетко употребљава. Најчешће га замјењују предлози *мјесто* и *намјесто*.

У ИМЕ

192. Предлог у *име* стоји уз генитив, најчешће се употребљава у облику *ујме* и значи „што се тиче+ген.“: Мѣжете *ујме ѡдгѣ* колико ви драго (Ла), Узмите *ујме мѣне свѣ* (Дг), Нѣка ѡ побѣдѣ *ујме нѣс* (Го). Али, ако хоће да се истакне замјена појма другим, онда се реализује као: у *име*: Јѣ прѣчѣм у *ѡме свѣја нѣс* (Ку), У *ѡме брѣсѣва* се зафѣли (Пкр).

ОСИМ

193. Овај предлог се појављује у конструкцијама са *генијивом* и *акузативом*, а појављује се и са *номинативом* (!).

Са *генијивом* се овим предлогом искључује односно изузима све оно што није обухваћено појмом који је у овом облику: Свѣ сѹ дошли *осим Рада* (Пкр), Тѹ^н су свѣ *осим Илиѣ* (Го), Дѣјтѣ свѣ *осим ђѣда* (Гз), Блѣѹ здраѣ *дсим онѐ бѣбѣ* (Го). Дакле, скоро је обавезно постојање замјенице *сав* као супротности искључном предлогу *осим*.

Уз *акузатив* овај се предлог појављује у конструкцијама у којима се јављају именице женског рода уз глаголе типа: *чуши, видѣши, ѡ-*

здравиши и сл.: Вйдиш сам й све *дсим Дару* (Дг), Чѹо сам й *осим Мйлишу*, а она нѣ бљеше кѹи (Ку), Нашѧ сам й(х) *осим јѣдну* (Слат).

Синоним овој конструкцији су конструкције *без+ак.*: Свѣ сам чѹо *без Мйлишу* итд.

Предлог *осим* може да стоји и с *номинативом*: Одйћемо на свѧдбу свй *осим мајка* (Дг), Овце сѹ ѹ тѳр *осим Жѹја* (Го), Свй кдсѣ *сем Мйро*, а ѳн је прилѣгѧ (Шо). Ове конструкције нијесу честе, а вјероватно су аналошке природе (према: *мимо+ак.*). (Уп. са овим т. 141, под 6)).

ЛИШЕ

194. Као и у осталим црногорским говорима, стоји уз *генитив*.³⁵¹ Употребљава се при клетвама за искључивање-изузимање појма с именом у генитиву:

Свѣ му крепѧло, да-бѳг-дѧ, *лише ѳецѣ* (Пкр), Црканица га опѹчила *лише нас* (Бр), Изгорѣла *лише чѣљѧди* (ријеч је о кући, Дг).

Констр. *лише+генитив* се употребљава за изузимање најчешће у елиптичним реченицама, као одговор, примједба уз клетву: *лише нас*, *лише ѳега*, *лише свија чѣљѧди*, чему претходе клетве у нуној, развијеној мисаоној конструкцији.

И прилошка конструкција *наздравље+даштив*, састављена од предлога (*на*) и именице (*здравље*)+*ген.* има нечега искључнога, слично предлогу *лише*. Употребљава се у конструкцијама када се упоређује неко живи са неким ко није у животу, када се о њима што саопштава истовремено: Слйчѣш покѳјнѳме ѳцу, *наздравље шѣбе* (=теби, Пкр), *Наздравље Јбеу*, ѳтац му бљеше нѣчемѹран (Гз). Ова конструкција може значити и што погрдно за некога живог који се упоређује са мртвим: *Наздравље ѳѣму* и мртвѳме, тй си јѧд од чѣљѧдѣта (Дг), *Наздравље Њѣгѳику*, „добрѳ” си га замиѣнишѳо (речено гуслару који је пјевао своју пјесму, Пкр).

НИЗ

195. Слаже се са *акузативом* и означава кретање од горње стране појма чије је име у акузативу према доњој, као и у стандардном језику (уп. М. Стевановић, ССЈ II, 387—788):

Тѣшкѳ е сйс *низ Гѧрач* (Гр), Свѣ йди *низа Зѣйу* (Слап), Мѳже ли се прѳј *низ ѹлишу* (Слк), Шљѣгѧ е *низ Јѧмскѹ сйрѧну* (Слк).

Исто тако, конструкција *низ+ак.* означава и кретање неким простором, ѳеговом средином или крајем, а да не значи кретање од горње према доњој страни: *ѳде низ ѹлишу* (Гз), Ко онѳ ѳде *низ ливѧду* (Гр). Ово кретање значи истовремено и удаљавање од правца односно мјеста у којему је говорник. Чак сам забиљежио и конструкцију: *Чиѣѣ су*

³⁵¹ Уп. у Пиви: *ликше* (о.с. 82).

(Шо), Не изједоше ништа *ѝри* одласку (Куп). Дакле, најчешће је ријеч о упоредним радњама, гдје се радња управног глагола уклапа у вријеме радње глаголске именице са *ѝри*. И ове конструкције могу бити замијењене различитим прилошким изразима.

Овим конструкцијама се означава почетак или крај радње: *ѝри ѝочейку*, *ѝри свршејку*.

в) *Осѝала значења ѝри+локаѝив*

200. Конструкцијом *ѝри+локаѝив* изражавају се околности у којима се неко или нешто налази, затим *сѝање*, *расѝоложење* и сл.: *При ѝићу џе*, тј. пијан је (Гр), *Ниџе ѝри чѝсѝѝѝ свѝцесѝи* (Гз), *При дѝбрѝм је расѝоложењу* (Пгл), *Ниџеси*, тако ми бѝга, *ѝри здравѝѝ ѝдмеѝи* (Шо), *Нека га, ѝри ѝослу е* (Ку). Квалификације се односе углавном на жива бића, тј. на људе, и често су негативне. Ове конструкције се понекад замјењују везом *у+лок.*, какав је, рецимо, случај са два посљедња примјера.

У овом говору нема конструкција *ѝри+лок* са *социјалѝивним значењем* о којима говори проф. Стевановић.³⁵²

Нема замјене временских конструкција конструкцијама типа *за+ген.* (уп.: *за одласка*, у др. говорима).

Конструкција „при ѝему”, коју срећемо, нпр., у језику П. Кочића (уп. Д. Петровић, Кочић, 210) и овдје је обична: *Немѝм ѝри мене* (=мени) ни дѝнара (Дг), *Немѝше ѝри себе* ни брѝтвѝ (Пж), чешћа је од оне коју чини „у+ген.”, која је у Змијању чешћа и обичнија.

...

Конструкција *ѝри+лок.* се у говору Бјелопавлића појављује и у множини: *Код вас су куће свѝ ѝри сѝрѝѝѝма* (Го), *Ја за та ѝбичѝј ѝри славама* нијесам чѝја (Шо), *Онамо ѝри кућама вашијама свѝѝ ѝма дѝста шѝпковѝна* (Мк). Међутим, доста често се ове конструкције замјењују конструкцијама *ѝри+ген.* (*ѝри сѝрѝѝѝна*, *ѝри кућа* итд.), што је највјероватније аналогија према *ѝо+ген. ѝл.*

К(А)

201. Овај предлог стоји уз *даѝив* и означава управљеност, усмјереност, окренутост ка појму чије је име у дативу:³⁵³

Идѝм к Јѝву (Куп), *Їди к овѝама* (Ксл), *Пошла е к онѝѝ ѝѝци* (Пгл), *Окрѝните ка онѝѝ главѝци* (Слат), *Їди праѝ к извѝру* (Шо). И увијек је у питању неки глагол који показује управљеност, а то је обично неки облик глагола *ѝћи*. Ове конструкције се могу замијенити конструкцијом *код+ген.* и у неким случајевима то бива чешће, посебно ако се кретање

³⁵² Уп. М. Стевановић, ССЈ II, 504—505.

³⁵³ Уп. такво детерминисање овог предлога код М. Стевановића у ССЈ II (356—357) и у раду *Даѝивске синѝагме с ѝредлозима ѝрема и ка*, 321.

усмјерава до одређеног циља при чему се он не пролази: *Иди код оваца*, *Иди код извора*, али само ако је у питању глагол *ићи*, односно неки његов лик. У другим случајевима конструкција се може замијенити конструкцијом *према+даи*: Окрените *према оној главици*.

Предлог *к(а)* са дативом има и временско значење, појављује се у функцији временске одредбе, при чему се значењски изједначава са конструкцијом *о+лок*. временског значења премда у одређеној мјери може да значи и „пред тај датум”: *Дој ћу к Нѡвѡј гѡдини* (НС), *Чѡкѡ ме к Божѡћу* (Ку), *Послаћу ти га к ѡрѡзнику* (Дг). Међутим, у оваквим случајевима је чешће у употреби конструкција *о+локатив* (о Божићу, о празнику).

ПРЕМА|СПРЕМА

202. Овај предлог се слаже са *генитивом*, *дативом* и *локативом*.

а) *Према+генитив*

203. Најчешће се употребљава у облику *сѡрема* у значењу *насѡрам*, што значи да има локативски однос. Међутим, јасно је да се он овдје појављује уз генитив у локативском значењу. У овој конструкцији употребљава се у два значења:

1) Мјесто на супротној страни од појма с именом у генитиву: *Сѡдѡ такѡ тѡ^н кѡ сѡремѡ њѡга* (Ксл), *Бљѡу ѡни тѡчно сѡремѡ нас* (Слк), *Сѡдѡ сѡрема ѡгња* (Март), *Стѡлоглѡв је сѡремѡ Сѡѡжа* (Март), *У прѡвѡ рѡд сѡдѡ према њѡга ко ѡе ѡђѡвен* (Мк).

2) Упорѡђење са појмом с именом у генитиву: *Онѡ ѡе тамѡн сѡрема Лѡла* (Бр), *Тако ми бѡга, ѡѡе сѡрема њѡ* (Шо), *Штѡ си тѡ, јѡдѡиче, сѡрема ѡнѡ сѡлѡ ѡѡкѡ* (Ксл).

Проф. Стевановић истиче да се још раније дошло до закључка „да је употреба предлога *према* с генитивом застарела и да је, уколико се данас јавља у српскохрватском језику, — дијалекатског карактера...”.³⁵⁴ А говорећи о предлозима *према* и *ка* у језику П. Кочића, Д. Петровић каже да они представљају семантичке еквиваленте: „и једним и другим означава се усмеравање према једној тачки или појму који се појављују у форми датива” (Д. Петровић, Кочић, 194), што значи да је код Кочића искључена употреба предлога *према* у генитивској синтагми.

Предлог *насѡрам* са *генитивом* у значењу локатива у ријеткој је употреби: *Сѡдѡ насѡрам њѡга* (По), *Такѡ бљѡше кѡ насѡрема тѡбе* (Го).

б) *Према+даив*

204. Значи кретање у правцу појма чије је име у дативу:

Идѡ сѡремѡ Кѡсову Лѡгу (Ксл), *Пошлѡ сѡ сѡремѡ Грѡду* (Грл), *Крѡтали смо се сѡрема Скѡдру* (Пкр). То је значење исто што и *ка+даи*.

³⁵⁴ М. Стевановић, *Дативске синтагме с ѡредл. према и ка*, 321.

Интересантне су конструкције типа: *Ође ње додйло стручњакā из Аустрице* (Март), *Бйлџ и је из Тийшогрāда* (Гз), *Гйнџло и је млџго из другија земāљā* (Пгл), *Падāло и је из свйја сйрāнāкā* (Дг) и сл., које су безличне у одређеној мјери.

ПРОЗ 'КРОЗ'

207. Овај предлог стоји уз *акузайив* и означава кретање с једне на другу страну одређеног простора чије је име у акузативу. Дакле, има мјесно значење:

Прџж љџелину се не мџже (Ксл), *Немџ йрџж Бурџву ливџду* (Гз), *Про шџму* ће бит нāљеше (Гр), *Плйвй йрџз воду кā рйба* (Пкр), *Прошлй сџ йроз Кџсовй Луџ* (Лз), *Зџта идџ йрџз Грāд* (Дг).

Овом конструкцијом се означава и вријеме:

а) обухвата се цио одређени временски период: *Проз вјџкове сџ* орудйџе бйле бџрбе (Гр), *Мй смо йроз исйџрију вāзде бйли мџта* (Пгл);

б) утврђује се рок до којегā ће се нешто десити: *Мāйџ ће дџй йроз мљџсџџ* (Ла), *Послāћу ти га йроз нећџљу дāнā* (Грл).

У примјерима типа: *Прйчā йрџс йлач* (Ксл), *Проз нџне зџбе нйшта не мош чџт* (Слк), *Дāйџ ми га йрос йрџше* (Пкр), *Свџ йро смйџе(х) џн тџ постйгнџ* (Ку) и сл. конструкција *йроз+ак.* је у функцији *одредбе за начин*, показује како се обављā нека радњā.

Конструкцијом *йроз+акузайив* може да се означава и *узрок* некој радњй: *Прос йџ сџ* се завāдили (Го), *Прџж љџцу сџ* се чџли (Ку). Али се ово значење чешће добија конструкцијом *због+генийив* или *йреко+генийив* (Због љџце су се завадили, Прео љџце су се чули и сл.).

Предлогом *йрео* (преко) с *генийивом* се такође чешће него конструкцијом *йроз+акузайив* износи и начин помоћу којегā се нешто постиже: *Вџду сџ дџбйли йрео свйјя йослāнйкā* (Март), *Тџ е свџ постйгā йрео йрйјашџљā* (Пкр), *Преко сйнџвā* је добāвио свџ грāћу (Ксл).

...

208. На крају поглављā о предлозима рећи ћемо још нешто.

Цијела група предлога (двадесетак њих) који су познати књижевном језику и многим народним говорима, па и зетским, у говору Бјелопавлића није у употреби. Мјесто њих се употребљавāју други предлози, формирају се другачије предлошко-падежне конструкције, или се пак праве перифрастични искази. Међу њима су слџдећи:

Ван: У употреби је само сложеница са овим предлогом: *изван, наизван: Изван кџћџ* су га убйли (Шџ), *Наизван имāња* е тџ бйло (Ку).

Дно: У употреби су сложенице: *надно, йодно, удно.* *Дно* је у употреби само као именица (*дно* од бачве).

Чело: У врло ријеткој су употреби конструкције: *На чело софре,* *У чело шрйџезе,* *У чело софре* и сл. Као супст. *чело* је у употреби.

Сем: У употреби је предлог *осим.*

Уџркос, усџркос: Употребљава се перифрастична конструкција, обично типа: „за инат”, „у инат”, „иако” и сл.

Услџед: Замјењује га предлог *због*.

Поџуџи: Уколико се појављује, књишког је поријекла. Мјесто њега је у употреби конструкција „ка+номинатив”: *Ка Марко* (=попут Марка).

Сред: Замјењују га предлози: *насред, усред, џосред*.

Прођу: Обично је мјесто њега *џрођив*. Појављује се *сџрођу*, али ријетко, и значи „у име тога”, „што се тиче тога”.

Окром, кром: У употреби је мјесто њих предлог *осим*.

Након: Замјењује га предлог *џослице(д)*.

Надомак: Непознат је, мјесто њега је у употреби предлог *близу/близо*.

Скрај: Замјењују га: *накрај, украј, чешће: искрај*.

Изузев: Мјесто њега је у употреби предлог *осим*.

Дуж: Нема га у употреби, мјесто њега се употребљава предлог *џоред*, или се даје перифрастична конструкција.

Набре, џобре и сл. не постоји (уп. М. Пешикан СКЈ, 192).

са инфинитивом ријетке, а чешће су од глагола типа: *ићи*, *ићелазити* и сл.

Глагол уз облик трѣба може да се употреби и у инфинитиву: Трѣба *дѣти* (Гз), Трѣба онѣ *кѣсѣти* (Пгл) и сл., чему је паралелна конструкција са *да*: Треба *да се иде*, Треба *да се коси*, како је то и у књижевном језику.³⁵⁹

Глагол *хѣјети* у реченицама у којима је презентска конструкција са *да* има свуда значење *будуће радње*. Но, ова конструкција није ријетка и у функцији допуне. У таквим значењима инфинитив би у овом говору био необичан.³⁶⁰ Конструкције *хѣјети* + *инфинитив* гдје би инфинитив био допуна изузетне су: Оли *дана* *ради* (Шо), Оли се *дѣла* (Пкр), Оли га *донѣ* (Шо). Ради се о *ишањима* са облицима футура глагола *хѣјети*.³⁶¹

И н ф и н и т и в

210. Овај облик у говору Бјелопавлића има употребу углавном као и у нашем стандардном језику. У овом говору је нешто ређа употреба инфинитива у допунској функцији него у неким другим црногорским говорима, на примјер у црмничком.³⁶² У таквој функцији инфинитив се најчешће замјењује конструкцијом *да* + *ићез*. (примјере в. код презента).

Инфинитив се често употребљава са презентом глагола *хѣјети*: *Нећу* те *чекати* (Гз), *Нећеш* то *смљѣти учѣњети* (Слат), *Нећу* ти *донѣ* ништа (Шо) и сл. Наравно, значења су футурска. У том смислу и експликативни инфинитив може имати значење футура: *Трѣба* *унѣ* онѣ дуван (Гз), *Мѣра* се *ишѣрати* краве (Ксл), *Ваљало* би ти *имати* мало земље ђен (Пкр), *Трѣба* им *рѣћ* (Гз), али, како се види, уз глаголе који значе потребу, заповијест и сл.

У овом говору нема страних (талијанских и њемачких) конструкција³⁶³ *за* + *инфинитив* умјесто *за* + *именица*, које срећемо у црмничком³⁶⁴ и мрковићком говору³⁶⁵, или у језику владике Данила³⁶⁶, типа: *за ићез*, *за иоши* и сл.³⁶⁷ Овдје је: *Што* *имѣ* *да се изице* (Дг), *Имѣ* ли што у ову *кѣ* *да се иоице* (Шо) и сл.

Премда се инфинитив у функцији објекта најчешће замјењује конструкцијом *да* + *ићез*., ипак се јавља таква употреба инфинитива:

³⁵⁹ Уп. НЈ, н.с. V, 93—95.

³⁶⁰ То важи и за књ. језик, уп. НЈ, н.с. V, 166.

³⁶¹ Уп. исто, 168.

³⁶² Уп. Б. Милетић, Црмн., 558—559.

³⁶³ М. Стевановић, ССЈ II, 745.

³⁶⁴ Б. Милетић, Црмн., 561.

³⁶⁵ Ј. Вујовић, Мрковићи, 352.

³⁶⁶ А. Младеновић, Језик владике Данила, 177.

³⁶⁷ А. Младеновић, у горе цитираној студији, 177, каже да овој особини треба тражити друго тумачење, јер се јавља у многим говорима, чак и у онима гдје је тешко објашњив утицај неког од наведених страних језика, рецимо у Змијању.

Пдчѣ ѿлѣкаѿи ка дођдсмо (Пкр), *Оћаше доћ*, нѡ га не пуштѣше (Слат), *Не смљѣше ѿжлѣћ* (Го).

И конструкције модалног инфинитива типа: *Мѡрѣмо сѿићѣ* за дѣна (Шо), *Трѣбѡ удѡрићѣ* у средину (Ку), *Трѣбѡ ѿдблѣћ* додлѣ (Го), у којима се изражава жеља, заповијест, намјера и сл., често се замјењују конструкцијом *за+ѿрез*.

У овом говору нема модалних израза: *ѿако рећи*, *уѿраво рећи*, *боље рећи* и сл., већ се и они замјењују везом *да* и презента: *ѿѡкѡ да кѡжѣм* и сл. (лексема *ѿако* најчешће је са дугим сил. акцентом, а ако је сама, обавезно има тај акценат: *ѿакѡ*).

Говору Бјелопавлића није природна конструкција у којој инфинитив има функцију субјекта, појава на коју се често наилази у књижевном језику. Овдје се такве конструкције претварају у субјекатску реченицу, у којој је, истина, инфинитив, односно оно што он именује — субјекат, али није наглашен. У овом говору можемо срести конструкције: *Тѣшкѡ ѡ учѣи* (Пкр), *Нице лѡко рѡдићѣ* (Шо), *Рѡжно ѡ ѿреѿричѡваѣи* (Слат), али је неприродна конструкција у којој би инфинитив био на почетку реченице, осим изузетно у причању, када се мисао наставља природно и контекст случајно „донесе” конструкцију са инфинитивом у почетку (тип: *косѣићѣ је мучно*).

П е р ф е к а ѿ

211. У говору Бјелопавлића врло ријетко се употребљава *крњи ѿерфекѣи*: *Дошли* ми на Тарабош, ка тѡмо кѡѡз (Шо), *Удѡрили* Турци са Спужа, пѡ нѣ мош ѡка отѡрит (Мк), *Убѣо* Јѡнко Вѡка а Јѡнка Вѡков сѣн (Ку).³⁶⁸ Ове конструкције се најчешће замјењују приповједачким императивом (*Дођи* ми..., *Удари* Турци...). Поред императива је у оваквим случајевима од перфекта чешићи и презент.

Ван приповједача, као и у катунским говорима³⁶⁹, крњи перфект се јавља при саопштавању неке изненадне вијести: *Умро* Пујо (Слк), *Јѣси чѡо* — *избѣо* рѡт у Егѣпат (Шо). Наравно, овдје се ради о индикативно употрејибљеном перфекту.

Као и у другим црногорским говорима³⁷⁰, а и у књижевном, и овдје се појављује конструкција *да+ѿерфекѣи*: *Да сѣе ѿницѣли* онѡ жѣто (жеља и заповијест, Ксл), *Да смо ѿдишлѣ* до Мирѡнѣ, сѡмѡ ѣе (Пкр). У оваквим конструкцијама више је изражена жеља него заповијест, али има и чисте заповијести: *Да ницѣси мѡднуо* (НС), *Пѡре да си врѡићѣо*, колико ѣе сѡтра (Грл). Чиста заповијест се, наиме, изражава конструкцијом *да+ѿерфекѣи* најчешће, и скоро искључиво, у свађи, при повишеном тону.

Квалификативни перфекат од свршених глагола у овом говору прелази понекад у резултативно значење: *Он је потпуно ѿроѡ* (Ксл),

³⁶⁸ Уп. М. Пешикан, СКЈ, 200, Б. Милетић, Црмн., 553—554.

³⁶⁹ М. Пешикан, СКЈ, 200.

³⁷⁰ Уп. М. Пешикан, СКЈ, 207, Б. Милетић, Црмн., 554.

што се чешће изражава конструкцијом са радним гл. придјевом: Он је *ћројдлѝ* чбек (Дг), Нат кућу и(м) сѣ *ндѣвицо* прнѝ бѣрјак (=кућа је остала без мушке главе, Ку). Перфектом у оваквим конструкцијама, као и у књижевном језику, означава се „стање добивено у резултату њим означеног процеса”³⁷¹ Овакво значење немају несвршени глаголи, за разлику од свршених, ако ту не узмемо у обзир тип: *никоме нијесу робовали*, који је овдје обичан. Таквим конструкцијама у овом говору деје се квалификација, особина.

П л у с к в а м њ е р ф е к а њ

212. Њиме се означава радња која се извршила у прошлости у одређеном времену прије неке друге радње, односно прије момента о којему говори говорно лице:

Тамѡн *блѣсмо* дошле з Града, кад ђоли јѣдно мѡвче (Ксл), *Блѣу* ли *џе* *укојдлѝ* (Слк), *Блѣу*, пѡ смо одѝли до кућѣ (Слк), *Блѣсмо* се *врѡшѝлѝ* (Пкр), *Блѣу* били у Стѣва (Слат), *Бѝџо* *џе* *дошѡ* Момчѝле, а фамѣљу *џе* *бѝџо* *осѝдѣвицо* у Бѣоград (Пкр), *Билѝ* *сѡ* *ѝ* *ѝоѝкѡѝѝлѝ* ус тѡ стрѡну (Слк), *Билѝ* *сѡ* *не* *сѝрѡѝѝлѝ* на Брѡленовицу ѝсто *кѡџ* *стѡку* (упоређење, Дг), Пѡбѝџо сѣ с нѣкиѣма мѡвѣѝма с Лѡзѝнѡ, пѡ га *блѣу* *зѡѝворѝли* (уп. М. Стевановић, ССЈ II, 645), *Билд* *сѣ* *окуѝѝло* млѡго млѡдиѡ (Слк), Ниџесѝ се тѡ тѡдѣр *бѝла* *рѡдѝла* (Пгл), *Блѣу* *ли* *носѝли* сѝџено ис Почкѡља (Ксл), *Блѣше* *ли* *му* *ѝрѝчѡ* Мѡрко (Пгл).

Категорија плусквамперфекта у овом говору је живља него категорија имперфекта. Употребљава се и за изношење свих радњи иза којих слѣдује друга нека радња, или иза којих се нешто збива, односно — употребљава се када се истиче неки моменат чиѡ се радња реализѡвала прије момента о којему се говори (тако и у књижевном језику, вп. М. Стевановић, ССЈ II, 645); дакле *ради се о радњи која је изуршѣна*.

Ф у ѝ у р

Фуѝур I

213. Употребљава се у индикативу и у релативу. О футуру в индикативу нема потребе да говоримо, јер овај говор ту нема специфичности.

Футур I у *релативу* има најчешће приповјѣдачки карактер, гдје се износи нека радња која ће се десити, односно — која се десила послѝје радње у прошлости. Дакле, радња означава будућност у односу на тренутак у прошлости:

Приџе нѡ што *ће* *ни* *се* *јѡвѝѝ* Мѡрко сврѡти ѡ Спѡж да *кѡжѣ* Мирѡни (ради се о обавјѣштењу о смрти, Дг), *Онѡдѡ* *ће* *дн* (...*кѡзѡт*) мѣне (Ксл),

³⁷¹ М. Стевановић, ССЈ II, 588.

Губи се, *рџ ђе* ђн ђетџу (Пкр), И да ве више ницџсмо виђели на нашу, *иоручиђе* овџ кошџја (Слат), *Убиђу* свџкога, *каздџе* Турчин, ко ми наљџжџ на нишан (Шо).

Футур I има и квалификативно значење:

Нико га никад за то *неђе ииџаи* (Ксл), *Он ђе* свџкоме ђаку *идмођ*, ђн је ђачка мајка (Дг), *Неђе* онакав ниђђе *сиџђ* (Ку).

Из категорије модалног футура овдје имамо наглашен императивни футур:

Доницеђеш ми онџ пџре сџтра (Ку), *Помуђиђеш* ђвце и поспрџмит куђу (Пкр), *Ти ђеш идђ* у Град (Гз) итд., којим се изриче блага заповијест за обављање неке будуће радње. Овдје спада и онај футур који изражава жељу за вршење неке будуће радње: *Доницеђеш* ми ону мајку, ђли (Кос), *Поздрџвиђеш* свџ рџдом (Слат), *Поџиђеш* лџкарџџе, бџље *ђе ии биџ* (Шо).

У овом говору нема употребе обичног футура мјесто егзактног, какве случајеве сусређемо у другим црногорским говорима.³⁷²

Овдје се појављује концесивни футур, као у црмничком:³⁷³

Послџђу ти га — свџ ако *ђемо иоџркаиџ* (Слат), *Ђе*, ђђу ваља, свџ *да ђеше иоџџаиџ* (Дг), *Да ђеш креџаиџ*, неђ добит ни јџдан (Ксл), *Оженџђе* се ђн с ђџм свџ *да ђемо се замађ* (Гз). Оваква употреба футура обична е у џутђи.

Футур II

214. Овај се облик употребљава као и у књижевном језику. Најчешће се јавља у условним реченицама, а није риједак ни у временским. Појављује се и модални футур II. Погледајмо неке примјере:

Ако бџдџм мџга, *дџђу* (Пкр), *Ако ме бџдџш идџва* на свџдбу, *биђу* ти прџви свџт (Гз), *Кад бџдџше крџнџми*, *зџђџеије* ме (Ксл), *Ако ше бџдџм јџш* јџдном виђиџо на сливе, *уши ђу ии искус* (Шо), *Доницеђеш* ми маљо сџмена *ако бџдџш мџга* (Слк), *Ако бџдџш слџша*, *ђђе ђе ии би дђбро* (Пгл), *Ако га бџдџш задџџеџа*, *заклађе* те (Ку), *Ако бџдџш сиџџа* на вриџџе-ме, *зџџедно ђемо идџ* (Шо), *Помџђ ђу ти ако бџдџм мџга* (Дг), *Добро ђе биџи* *ако бџдџ зџниџела* (Кос). Дакле, како се из примјера види, најчешћи су облици футура II који могу бити замијењени обликом презента, при чему се значење не би измијенило ни у чему. То је и разлог да се футур II од свршених глагола много ређе употребљава него од несвршених, као и у књижевном језику.

Могло би се чак рећи да се у последње вријеме облик футура II у овом говору све више замјењује обликом перфективног презента. Наравно, ријеч је о значењу футура II као и у књижевном језику.

Замјена футура II презентом имперфективних глагола је ређа него презентом перфективним, али се налази на ђу:

³⁷² Уп., нпр., Б. Милетић, Црмн., 556, М. Стевановић, ИЦГ, 121.

³⁷³ Б. Милетић, Црмн., 556.

таксичком релативу, јер он прошле радње „временски не одређује као прошле непосредно према времену говорења, већ посредно преко времена неке друге прошле радње која се с радњом имперфекта напоредо врши, или пак преко неког прошлог времена или прошлог тренутка који је одређен каквом временском прилошком одредбом или само говорном ситуацијом” (ССЈ II, 635). Проф. Ивић истиче да је, у том смислу, и стање у галипољском говору онакво како каже Стевановић, али исто тако, сматрајући ово питање деликатним, наглашава да се не може рећи „да је овакав облик потпуно лишен способности временског одређивања радње” (П. Ивић, о.с. 234).

Ја сам у бјелопавлићком говору овом питању пришао са овог становишта, при чему сам покушао и свим наведеним примјерима наћи еквиваленте у неком од других облика. Дошао сам до закључка да се већина примјера може „успјешно” замијенити, најчешће перфектом, а многи, како сам и горе рекао, и презентом и аористом. Једино у примјеру: Они воз прије *ћаше* чељаде изгори, омрчи, оцрни, — у којему одредница *прије* показује постојање временске напоредности, односно временско одређивање и глагола у имперфекту — облик имперфекта нијесам могао замијенити другим одговарајућим обликом. Јер, воз нити је „хтио” нити „хоће” да оцрни, тј. да опрља, јер је то његова стална особина, квалификација.

И мада је основно значење имперфекта у овом говору да значи радње које су се дешавале у прошлости, напоредо са другом неком радњом или самостално, ипак се овим обликом могу изражавати и друге радње. Тако се у примјерима: *Ѕу нӯоди, ћа³⁷⁹ ти нѣшто рѣћ* (Гз), *Оћā нѣшто да ти напоменѣм* и сл. — износе потенцијалне радње, дакле условне, које имају модални карактер. Иначе, глагол *хѣјети* у имперфекту може означавати како прошлост, тако и садашњост и будућност: *Ћāу да и побѣју* (Гз), *Оћā да идѣм у Град, нō ми дōћдше*, ео, *чѣлād* (са примјесом модалности, Слк), *Оћā сѹтра орат, би ли ми дā вōла* (Пкр). У том погледу овај говор се слаже са црмничким и неким другим говорима Црне Горе.³⁸⁰

Проф. Стевановић истиче да имперфекта у приповиједању и у модалним реченицама скоро и нема (ИЦГ, 118). Пешикан такође за катунске говоре каже да у њима приповиједања у имперфекту нема (СКЈ, 199). Милетић о томе изричито не говори, али се види да у црмничком има овог имперфекта, или макар тог облика у приповиједачком контексту (Црмн., 550—553). У бјелопавлићком говору приповиједање овим обликом такође није развијено, али се њим износе радње у приповиједању, премда се имперфектом најчешће износе констатације са личног становишта о доживљеним или посредно сазнатим догађајима. А за приповиједање се у овом говору највише употребљавају перфекат,

³⁷⁹ Облик *ићаше* проф. М. Павловић у Јањевићу (о.с. 105) биљежи са значењем „имаћаше намеру” и узима га као нормалан облик који одговара радном гл. придјеву м. рода.

³⁸⁰ Уп.: Б. Милетић, Црмн., 552—553, М. Стевановић, ИЦГ, 118, М. Пешикан, СКЈ, 198—199.

презент и аорист, а мање имперфекат. Сликвитост и динамичност приповиједања постиже се честим смјењивањем ових облика у реченицама којима се приповиједа.

А о р и с т

216. Аорист је у овом говору у доста живој употреби. Појављује се и у релативској и у индикативској функцији и, у објема функцијама, најчешће показује доживљене радње, али и радње којима се само констатују факти, без посебног уживљавања говорника у моменат ситуације.

На основу стања у овом говору, може се рећи да је много чешћи и са више значења аорист у синтаксичком релативу од његове индикативне употребе.

а) *Синтаксички индикатив аориста*

217. У овом говору у индикативу се употребљава више аорист перфективних а врло ријетко аорист имперфективних глагола:³⁸¹

Ђо *нѣсѣа* струја (Пкр), Ви што *учињѣше* партизани (Пгл), Ко *ѡвѡ* *ѡде* за овијама овцама (Пкр), Ја *ѡчѣ(х)* (По), Ја *наѡравѣк* вође смѣтљѣште (По), *Ошѣше* ми га на бѡжѣ правду (Ксл), Ја *дѡѡ*, пѡ одлучѣјте (Го), *Убише* зѣца (Слат), Ђо *дѡѡдише* ѣца и шкѡлѣ (Грл), *Донесѡсѣ* ли дрѡва? *Донесѡсмо* (Ку), *Пѡде* овѡ диѣте, *наѡрѡди* се (Слк), Што *ѡсѣѡчѣ* тѣ ѣцу, *ѡѡ* ти рѣчак изѣѡ (Шо), Што се *ѡсѣко(х)* на грѣјалицу (Пкр).

Као што се види, уза све ове, и сличне, примјере могуће је додати одредбу *сад*. Али и без ње се јасно види да се ради о радњама које су се десиле непосредно прије тренутка говора, или пак у току говорења.³⁸² Изузетак представљају само неколика примјера, гдје без пунијег контекста, односно шире говорне ситуације није сасвим јасно да ли се ради о индикативу или релативу, премда је ријеч о индикативу.

У примјеру: *Виђесмо* те ноѡас (Пгл) аорист можемо посматрати и са становишта индикатива и са становишта релатива. Ако ову конструкцију замијенимо слѣдећом: *Виђѣли* смо те ноѡас, јасно је да ће она значити исто што и релативно употријебљен аорист овог глагола, гдје се констатује да је неко *виђен* у току ноћи у неко одређено, или неодређено вријеме. Међутим, аорист ће у горњем примјеру бити индикативно употријебљен у ситуацији када се некоме пријети, или наглашава да је виђен оног момента када се о томе говори, а раније — упркос напорима — то није могло да се постигне, јер се лице (или чак и животиња) чувало, из ко зна каквих разлога, да не буде виђено. Индикативно употријебљено: *Виђесмо* те ноѡас, дакле значи да се лице које је виђено ове ноћи није могло сакрити, па му се у моменту говора рекло да овом

³⁸¹ Тако је и у источнопрног. говорима, уп. М. Стевановић, ИЦГ, 118.

³⁸² Уп. тако код М. Стевановића, *Глаг. облици као међусобне синтаксичке ојозиције*, 85.

приликом није могло да избјегне да буде виђено. И овдје је овај глагол експресивно употријебљен.

Аорист у индикативу не би могао бити замијењен перфектом, што је нормално с обзиром на то да аорист у чистом индикативу не може имати опозицију.³⁸³ Тако је и у свим нашим примјерима: ако перфекте у њима замијенимо перфектом, добио би се релатив, у њима перфект не би значио оно што је речено аористом. Рецимо, у првом примјеру: Ево *несџа* струја, говори се о томе да је струја нестала оног момента када се то саопштава. Ако би се употријебио перфекат: Ево је *несџала* струја, то би онда значило да је струја нестала *не сада већ раније*, али се не зна тачно када, дакле — у *некој* прошлости.

За разлику од књижевног језика, гдје је веома риједак, овдје је у употреби и аорист од несвршених глагола: *Чиџа(х)* ја ту књџгу, па ми се ни ма̀ло *не доџаде* (Пкр), *Куџова* ли ти сџдено? *Куџдва(х)* (Слк), *Ќди* ли ти ѓндџ у сватове (НС), *Куџдва(х)* ја у њџга, џли више неџу ниџад (Слк), *Нџси* ли онџ порез у ѓпштину (Слат). Овдје се ради о глаголима са два вида, који се одређује на основу језичке ситуације (уп. М. Стевановић, ССЈ II, 617), а са аористом добијају перфективни вид.³⁸⁴ Код двовидских глагола типа: *биџи*, *хиџеџи*, *смџеџи*, *умџеџи*, *знаџи*, *моџи* и сл. „...аорист имперфективних глагола има вредност перфекта” (ССЈ II, 618), али радња аориста се веже за одређено вријеме у прошлости, „и за утврђени временски размак”³⁸⁵, док се радња перфекта веже за било које вријеме у прошлости.

б) Синџаксички релџтив аористџа

218. У овом говору се појављују чешће приповиједачки и модални аорист од квалификативног и гномског. Али се сви они појављују и тенденција губљења аориста за рачун перфекта или којега другог претериталног времена није изражена, већ се овај облик чува као у већине штокавских говора, како је то већ констатовано.³⁸⁶

Најчешћа употреба аориста је у причању односно приповиједању прошлих радњи, доживљених од стране говорног лица или од стране некога другога. Међутим, да ли ће облик аориста бити временски — индикативно или релџтивно —, или модално употријебљен, најчешће се може сазнати из ширег контекста. Ово не важи само за однос индикатив-релџтив, већ и за релџтивска значења међусобно, а у одређеној мјери и за модални аорист. Зато, за односе индикатив-релџтив добре су одредбе као индикатори: за индикатив — *сад*, *досад*, а за релџтив — *џаде(р)*, *онда*.

³⁸³ Уп. М. Стевановић, *Глаголски облици као међусобне синџакс. оџозиције*, 83 и даље.

³⁸⁴ В. о томе, посебно о гл. *биџи*: М. Стевановић, ССЈ II, 615, РСАНУ, I, 581—584, Ј. Вуковић Пива, 88, М. Вушовић ДИХ, 174, Б. Николић, Мачва, 272—273, М. Пешикан, СКЉ, 199, Д. Барјактаревић, Новопаз., 128 и др.

³⁸⁵ М. Стевановић, *Значење аористџа имперфективних глагола*, 169 (в. и 177).

³⁸⁶ П. Ивић, *Дијалекџологија*, 88, 102, 113, 135, 163, 178, 191.

И без контекста ће, међутим, бити јасно да је у примјерима какви су:

Преддоше се дрўгй али трѣћй дѣн (Пгл), Пѣ ни (=нам) Велйшу лѣштѣга (=управо њега, не другога) љослѣше (Грл), *Издйгоше љунѣзйна* (Слат), Мй *изидѣсмо*, ѣоли Пѣсо (Ку), *Не могѣсмо нйкѣко* од њи да жй-вймо (Лз), *Знаде ли се кѣ га љбй?* *Убйше* га Петрѣвйћй (Пгл), Јѣ се већ *љрйбра(х)* (Пгл), С почетка у *не љрѣжй(х)* (Пгл), *Ошйдо* прео Црнѣ Гѣрѣ (По), Дошѣ е, *рѣче* (Го), Јѣ се *зайѣко(х)* (Шо), *Ўложй* да се пѣлй (Пгл), *Дѣдоше* вѣјску те *љскоѣа* свѣ канѣле (Кос) итд., — аорист упо-тријебљен у релативном значењу и приповједачког је карактера. Истина, за неке примјере без ширег контекста није одмах јасно да ли се ради о приповједачком или неком другом аористу. Међутим, и у наведеним примјерима или је то по смислу јасно, или пак уз аорист (односно у реченици уопште) стоји по нека одредница која показује да се не ради о радњи која се врши у тренутку говора, односно која се завршила у непосредној прошлости.

Пословички аорисѣ овдје није чест не зато што је мање познат, већ зато што је употреба пословица све ређа. Забйљежйо сам неколико примјера овог аориста:

Што дѣбром дѣђѣ — *нѣ љовѣрну се* (Пкр), Двѣ лѣша *убйше* Мйлоша (Ксл), Стѣрѣ дѣво *нѣ исѣрави* (Дг), дакле — већ традиционални, свуда познати примјери.

Модални аорисѣ је нешто чешћи од пословичног, али ни он нема неку изразиту фреквенцију:

Нѣка, *избй(х)* те (иначе: *йзбй*) (Шо), Бљѣжй, дйѣдете, *љдгйбе* данас (Пкр), *Ѡдо* јѣ овѣ јѣсени од вас (Пгл), Не примйчй ми се — *убй(х)* те (Слат), *Ўфѣйшй* те онѣ фѣјкоша, гѣтѣво е, *оженйсмо* те (Ку).

Из ових неколико примјера, да не наводимо друге сличне, може да се закључи да у модалној употреби аориста у овом говору нема разлике од стања у другим говорима у Црној Гори.

И м ѣ р а ѣ и в

219. Иако се њим изражава заповијест или забрана, императив показује најчешће жељу или хтјење за вршење, или извршење неке радње. Дакле, као и у стандардном језику: *Донѣси* ми онѣ вйле (Пк), Сѣ се тй *сйѣрѣ(ј)* о њѣј (Дг), *Йди, найѣј* онѣ крѣву, дйѣдете (Слк), *Оѣрѣѣше* та говѣда ѣтолѣ (Ку).

Овдје ћемо, међутим, скренути пажњу посебно на два типа императива у релативној употреби: на *љрйповједачкй имѣрѣѣшйв* и *имѣрѣѣшйв с негацијом*.

Приповједачкй имѣрѣѣшйв је у овом говору врло жива категорија и замјенује често облике приповједачког презента, перфекта или аориста:

Јѣнко *рѣци* Вѣку (Ку), Вѣк пѣслије *убй* ѣба (Ку), Она *љзми* струку, *дѣђи* нѣ Рѣп од Кѣјѣвѣ (Ку), Пошто *зѣсйшй*, ѣгѣѣ у њѣга (Гр), Свѣ ни тѣ *љонѣси* кйјѣмет (Пгл), Рѣде *зайрѣжй* ѣвѣјку љ њй (Пкр), Рѣп нѣ крсти, пѣ *љдри* узѣ страну (Слат), Он *љѣлй* лимузйну, пѣ побљѣжй (Шо), Такѣ,

ми једва *уидџи* од њи (Шо), Такѡ ти ми *осидни* без ишта, свѣ ђао *ионџси* (Пкр), Он *врзи иобџџи* (Гз), Турци *удри* у нас, а ми *бљџи* (Дг).

Као што се види, у приповиједању глагол је увијек у облику другог лица јединине, али значењски излази из оквира тога лица. Ту је и треће лице оба броја, као и прво множине. Али су скоро увијек у питању перфективни глаголи. Нијесу чести примјери типа: *Сџди ми, сџди*, кад ђоли Мињо (Го), *Идси ми, идси*, нѡ не *срџи* једно мѡче (Слк) итд., гдје су у приповједачком императиву употрејибљени имперфективни глаголи и императив значи радњу која је дуго трајала.

Императив именује радњу, а вријеме је означено колико императивом толико и језичком ситуацијом уопште.

Неки од наших примјера показују да императив (овдје назначен као приповједачки) добија особине *квалификативног*. То се може видјети и из сљедећих примјера: Мѡрко вѡзда кѡт *ирими* ивалџду ђаше ђџци *донџси* бѡбѡнѡ и чоколѡдѣ (Ксл), Имѡла џе грѡан ѡбичѡј — зџми ѡђаше *зџѡдри* ђџцу у кѡћу, пѡ на сѣдник (Ксл), Дѡбар је тѡ бџо офиџир — вѡзда ђаше *нарѣди* вѡјски онѡ што е ѡџ бѡље (Шо). Као што се види, квалификацију даје конструкција (*и*)*ђаше* + *имѡраџив*.

Имѡраџив с *негацијом* није риједак, и то подједнако с негацијом „не” и: „немо”, „немоте”:

Не илѡчи (Дг), *Ђџте* на џван, сѡмо *немѡџе* гѡџит шениџу (НС), *Не нѡси* тѡ (Гз), *Немѡџе* ни (=нам) га шџљѡт *приџе* јѣсени (Пкр), *Немѡџмо* се заварџват имѡђем (Слат).

То су примјери из категорије тзв. *забране*.³⁸⁷ У тој категорији се употребљавају глаголи имперфективног вида, за разлику од приповједачког императива, гдје се, видјели смо, употребљавају махом перфективни глаголи.

Има једна категорија императива, и с негацијом и без ње, гдје се изражава не заповијест или жеља већ се само констатује „одобравање” да се радња врши, односно изврши. То су одговори на питања:

Ѳтѣ ли нѡсит што зѡ пѡт? *Неђа нѡсѣ* (Шо), Ѳтѣ ли ѡит? *Неђа иѡѡ* (Пкр) и сл., гдје се одобрава вршење одређене радње, уколико то жели онај који пита, или онај на кога се односи одобрење. Сличан овој категорији је и „резигнирани” став послџје неке констатације:

Ундсиџе алѡт, понџџеџе га неђо! *Неђа нѡсѣ*, нијаквѣ штѣтѣ (Пкр), *Посѣкѡше* свѡ шуму! *Неђа сѣку*, ада јѡ и(м) не мѡгу ништа (Шо). У таквим конструкцијама се износи лични став, у којему се не изражава жаљење, већ чешће љутња проузрокована нечим што је ван субјеката. Ово није оно „нормално” одобравање послџје констатације, или питање типа: Оџе ли неко понџџет...? и сл.

П о ш е н ц и ј а л

220. Овим обликом у говору Бјелопавлиђа изражавају се, као и уопште у српскохрватским говорима и стандардном језику, могућност,

³⁸⁷ О *ирихиџиву* уп. М. Ивић, *Уѡџреба* вида у словенском имѡраџиву с негацијом, 99 и д., исти аутор, *Словенски имѡраџив уз негацију*, 33.

намјера, жеља, готовост, спремност, претпоставка, вјеровање, увјереност, сигурност, услов и низ других модуса за вршење или извршење радње. У то нас увјерава и летимичан преглед примјера узетих из овог говора:

Жеља:

Ако ме пуштѣ, *идницила* би му мало дувана (Пгл), Како би те *исѣука* да ми те није жâ (Пкр).

Намјера:

Идемо у Спуж дако бисмо узели онџ имање (Гз).

Претпоставка:

Мжда би ти *це дали*, нџ *це тѣ* ниџеси тражѣо (Шо), Јâ му такџ *нџ би казâ* (Шо, овдје је изражена вјероватноћа, а у одређеном смислу и тврдња), *Рѣка* би е сѣ онџ у брдо наше краве (Слк).

Вјеровање, увјереност, неосѣварен услов (ѣрави кондиционал):

Финџ би џј бѣло да е *шѣла* џје џстат (Ксл), *Не би ваљџло да ниџеси ѣошâ* на покâјање (Пкр).

Сигурност:

Не би Талијани ниџкад *удâрили* на нас, *не би смѣли* (Гр).

Услов:

Дџници би *ѣи*, ако би ми *дали* от *кѣѣ* (Дг).

У овом говору нема допусног (концесивног) кондиционала, као ни сложеног облика потенцијала (потенцијала или кондиционала за прошлост) типа: *Ја бѣх био дошао* и сл.

Глаголски ѣридјеви (радни и ѣриѣни)

а) Радни глаголски ѣридјев

221. Најчешћа служба овог глаголског облика у говору Бјелопавлића је да стоји у сложеним глаголским облицима и казује временски сграиичену особину кроз активну радњу.

Уз именице овај облик има придјевску службу: *олиѣлâ кучка*, *уйâли обрâзи*, затим: *лисâлâ џвца*, *ѣоѣуѣлѣ лѣс*, *здрѣлџ жѣѣѣ*, *укѣѣѣлѣ смѣкве*, *лисâли жѣвоѣи*, *озелеѣлâ ѣрâва* итд.

Но, радни придјев може имати и оптативну службу:

Добрџ ми дѣшли, *Жѣви бѣли*, *ѣâ вѣѣли* и сл.³⁸⁸

³⁸⁸ В. о овоме у Encikl. rj. R. Simeona I, 991.

б) *Трпни глаголски њридјев*

222. Овај облик има глаголску службу у пасивним реченицама у служби саставног дијела сложеног глаголског облика:

Јесѝ ли *рањен*, јунāче (Гз), Јесѝ ли *доћѣрани* бра̀ви (Пкр), Лазар је *убљен* у Гарчић (Ксл), Оће џе *на̀сѣље* *начињено* (Шо), Стой кам ђе *законана* (Ку), Тџе џе *било* *рањено* негда (Шо), Да *ниџе* *најисано* јџш једном (Пкр), За онџо џе *дано* десет ѝља̀да (Гз) Сва̀ка џе *џосечена* (Грл); Како е *обу̀чен* (Слат), Њѝг сѝ двџица *џжењени* (По).

Овај облик је чест у служби правог придјева, у којем случају одређује особину објекта на коме се врши радња којој је у основи трпни глаголски придјев:

Убљен з глāвѣ (Ксл), *Ў* црно *зављена* (Пкр), затим синтагме: *сломљено* ста̀кло, добро *ѝлањен*, *накосѝрџицешен* ка̀ јѣж. У Слатини сам *забиљежио*: *цркнуща* *живоѝѝња*, што није потврђено у другим мјестима. Ту су и конструкције типа: *Ў*мау три вџде *ѝрџевенѣ* (Пгл), Јџш *стой* крѝ *урѣзан* у џну плџчу (Ку), Од сва̀кѣ бāндѣ *џокшешен* (Гз).

*Глаголски ѝрилози (садашњи и ѝрошли)*а) *Глаголски ѝрилог садашњи*

223. Као и код многих других облика, тако и значења глаголског прилога садашњег не издвајају говор Бјелопавлића од стања у књижевном језику, односно у већини новоштокавских говора.

Иначе, овај облик се појављује у функцији прилошке ознаке за *вријеме*, *узрок*, и *начин* вршења глаголске радње у реченици од које глаголски прилог садашњи зависи, када има службу зависне реченице.

У неким случајевима прилог садашњи добија квалификативни карактер, тј. стиче придјевску службу, јер се „употребљавао са значењем сталног вршења радње и тиме...добивао квалификативни карактер...“.³⁸⁹ У ствари, то значи да је ријеч о попридјевљеним прилозима. Тако имамо:

носѣћа жѣна, *џржѣћа* жѣна, *џржѣћѝ* чџек, *џобрѝстоѣћѝ* чџек (оваква квалификација се односи само на човјека који има добро, богато имање и кућу, а не и на човјека који има велике новчане и друге приходе мимо имања).

У примјерима: *срамѣћ*, *срамѣћа*, *сѝидѣћ*, *сѝидѣћа* није дошло до промјене значења, премда се ради о „квалификативу“. Начин се изражава облицима типа: *ѝрѣћѝ* (нпр. кџра̀к), *ѝрџицѣћѝ* (нпр. глāс), *висѣћѝ* (нпр. мџс), али се у таквим случајевима обично ради о књишким ријечима (или, рецимо, ријеч *ѝрѣћѝ* је дошла из војничког живота), те спрегови ове врсте нијесу карактеристични за овај говор.

³⁸⁹ М. Стевановић, ССЈ II, 717.

б) Глаголски ѿрилог ѿрошли

224. Овог облика у говору Бјелопавлића нема, као што га нема у многим другим црногорским и уопште српскохрватским говорима.³⁹⁰ У његовом значењу најчешће се појављује облик перфекта у временским реченицама, испред којег стоји одредба која означава да се нешто претходно догодило, као услов за следећу радњу. На тај начин се износи мисао главне радње, а одредбе су најчешће: *иоштио*, *кад*, *чим* и сл. временски везници:

Пдиштио сам ѿрочиѿиѿ писмо (=прочитавши писмо), *јавѿиѿо сам Раду* (Слк), *Чим сам чуѿо* (чувши), *ѿдмѿ сам потрча* (Ку), *А сам видѿиѿо* (видјевши), *побљѿга сам* (Пкр).

Дакле, проблем замјене глаголског прилога прошлог се рјешава перифрастички, развијеном реченицом, као и у источноцрногорским говорима (уп. ИЦГ, 122). Глаголи *чуѿи* и *видѿеѿи* у овом говору не замјењују прилог прошли формом прилога садашњег.³⁹¹

Једини облик прилога прошлог који се појављује у овом говору јесте: *бѿвѿиѿи* (који је постао придјев), и то искључиво уз именицу *чѿек*, у значењу: то је човјек који је потпуно, у првом реду материјално, али понекад и здравствено или духовно, пропао. Но, то није особина само овог говора, то је шира појава у нашим народним говорима.

³⁹⁰ П. Ивић каже да је овај облик данас веома риједак у народним говорима, а да је у Вуково вријеме био у сразмјерно живој упстреби, ВРј, 149.

³⁹¹ М. Стевановић за источноцрногорске говоре наводи примјере као: *Чујуѿи* што збѿри нарѿд више га није излѿзила, ИЦГ, 122.

В. НЕКОЛИКО НАПОМЕНА О РЕЧЕНИЦИ

225. На синтакси реченице у говору Бјелопавлића нећемо се задржавати. Укратко ћемо се осврнути на стање везника и њихову функцију у реченици, затим најкраће на конгруенцију и дати неколико података — примјера који представљају необичније реченичне обрте у овом говору. Треба имати на уму да се ради о једном епском крају, према томе — о доста израженој наративности у говору, са често емоционалним односом према ријечи, односно према говору уопште.

1. У њој треба везника и речца

226. *А* — временски везник: *Ѐ* стѣгнѣш, јавѣ ни (Шо), *Ѐ* га ље вѣдѣдо, утѣкѣ ље (Слап), *Ѐ* сам дошѣ, зѣспѣ сам (Ку).³⁹² Дакле, и овдје *а* има значење везника *ѣк(е)*, *чим*, као и у другим црногорским говорима (уп. тако и у ССЈ II, 775).

Нијесам наишао на примјере концесивног значења овога везника, какви се случајеви налазе у црмничком говору³⁹³, а ријетко је и екскламативно (афективно) значење о којему говори Милетић.³⁹⁴

А—ДА — *ѣоѣвѣрна или одрична ѣроѣѣѣична речца*. Може да има и упитно значење: *А.*: Пѣђѣше! *Б.*: *А-дѣ?*; *А.*: Онѣ сѣ утѣкли! *Б.*: *А-дѣ*, јесѣ (=зар јесу, је ли могуће да јесу и сл.).

А-ДА-НО има потврдно значење: *А.*: Јесѣ ли свѣ пѣре ѣзѣли? *Б.*: *А-да-но!*

АЛИ. Има књижевну употребу, као супротни везник, али има и дисјунктивно (раставно) значење: *Тѣ али јѣ*, ѣба не мѣжемо (Пкр), *Пѣшѣ Јѣла али Стѣнку љѣтѣс с ѣма* (Слат), *Чѣѣѣм да ље дошѣ јѣдан, нѣ не знѣм је ли Мѣшо али Вѣљѣ* (Пкр).³⁹⁵

³⁹² Уп. тако: Б. Милетић, Црмн., 565, М. Пешикан, СКЈ, 210.

³⁹³ Б. Милетић, Црмн., 565—566.

³⁹⁴ Исто, 566.

³⁹⁵ Уп. тако: Б. Милетић, Црмн., 566, Д. Вушовић, ДИХ, 67, М. Стевановић, ИЦГ, 123, М. Пешикан, СКЈ, 211.

АМА (=али) искључиво је адверзативно: Ја би ти да, *ама* не могу (Слк), Трѣбало би га виђет, *ама* понекад не заслужује (Ку). Поша би он, *ама* се бой е га неће примит (Пкр).³⁹⁶

ДА. Има функцију и значења као и у књижевном језику. Додуше, понекад је замијењен везником *е*, и то обично уз глаголе типа: *рећи*, *казати*, *јавити*, *исаити* и сл., тј. глаголе којима се саопштава нешто или уопште доноси неко обавјештење о нечему што се догодило, или о нечијем стању, расположењу, положају.

ДАКО. И у овом говору се овим везником изражава жеља или нада да ће се нешто остварити.³⁹⁷ *Дако* ми Мијо донесе з Града мало сбли (Ксл), *Дако* престане кйша (Слк), или пак да се неће остварити: *Дако* и не пофату (Пкр), *Дако* те не посече, чбче (Дг) итд. И као што се види, увијек је на почетку реченице. Само се изузетно може наћи у средини реченице, када означава футурске радње: Неће га, *дако*, уфатит (Гз), и у таквим случајевима је везник *дако* уметнута ријеч.

Овим везником се означава и бојазан, стрепња, страх од нечега: *Йди, дако* те ко премлати тйјама путевима (Пкр), *Дако* панеш, дйците (Грл), *Дако* те ко избйде (Слат), Неће, *дако*, то учйет (Март).

ДАТИ, које се јавља у катунским и у неким другим црногорским говорима, овдје је непознато. И његов синоним *валда* такође не постоји у овом говору.

ДОК. Основно му је значење, као и у књижевном језику, темпорално. Стоји уз свршене и несвршене радње, као знак везе међу њима: Не крећем *док ми не јаве* (Го), Нека га *док се враћим* (Мк). У оквиру његовог темпоралног значења појављује се и нијанса условности: Не могу бит *док не јаве* (Дг), Не смйеш кретат *ддкле ти не йоруче* (Грл). Ређе му је каузално значење: Дббар је *док је њй(х)ов* (Пкр), *Док* је Машов, добрб ће прој (Ксл). У овом значењу синоними су му везници: *чим*, *йошшо*.

У говору Бјелопавлића обичне су структуре ове врсте и с негацијом и без ње. Тако, и наш најкарактеристичнији примјер с негацијом: *Не смйеш кретати ддкле ти не йоруче*, могао би да се замијени конструкцијом: Не смйеш кретат *док ти йоруче*. А тако је и у другим зетским говорима, за разлику, нпр., од говора Змијања, у којему су конструкције ове врсте углавном са негацијом (уп. Д. Петровић, Змијање, 158—160).

БЕ има каузално и експликативно значење, а појављује се и са модалном нијансом:

Каузално значење везника ће (=што, зашто): *Бе ницеси доша*, *ћаоле* (Слк), *Бе му не рече* (Пкр), *Бе му не йонесе* (Кос), *Бе му не каза* (Шо).

³⁹⁶ Уп. Б. Милетић, Црмн., 566—567, М. Стевановић, ИЦГ, 123, М. Пешикан, СКЉ, 211—212.

³⁹⁷ Уп. тако Б. Милетић, Црмн., 568. М. Пешикан, СКЉ и М. Стевановић у ИЦГ не говоре о овом везнику.

³⁹⁸ *Док* у овом говору има и ликове: *ддкле(н)*, *ддкленаке*.

Експликативно *ђе* (=да): Не могу подносит *ђе* ме свѣ *вѣра* (Шо). Ово значење је у овом говору ријетко.³⁹⁹

Модално *ђе* (=како): Видио сам *ђе се бију* (Пкр), Видѣла *џе*, вели, *ђе* шпорет *вуче* шифуѣр (Грл). У примјеру: Видио сам *ђе* ударио (Дг) имамо и мјесно значење, право значење овога везника, а модалност је овдје изражена у том што очевидац хоће да каже да је видио и *гдје* је (возач) ударио (колима) и *како*, наравно — и потврђује *да је* то било.

Е. Има каузално значење (=јер): Ђути *е сам* нешто љут (Гз), Не могу *е ме боли* нога (Пкр), Не може она, јадан, *е* (<е је) *бѣна* (=болесна) (Пгл). Може да буде експликативно (=да): Видегау *е иѣ* га *иуш-иѣи* (Дг), Не вѣљу *е дн* (Ку), Не вљѣруиѣм *е валеу* ишта (Кос), Кажй му *е смо идиши* (Пкр), Поручйли *сѣ* *е иѣ* дој (Шо).

Е може имати и друге службе и функције: адверзативно-екскла-мативну, дозивање, одобравање, у којим случајевима је више узвик него везник: Ђ, не ваља ти пребљѣнѣ парѣ (Ксл), Ђ, какав бјѣше момак Стојан, кѣкала му мајка (Пкр).

ЕЛА, ЕЛАТЕ — речца за појачавање императива (уп. тако и у црмничком, Б. Милетић, Црмн., 449, 571) и кондиционала: Ђла, помѣзи му, чѣче (Шо), Ђлаиѣ, ѣцо, отйдиѣте до оваѣа (Гз), Ђла, кажй му (Грл), Ђла, ако смйѣш (Ку), Ђла, ако ђј 'хоѣеш' (Ку).

ЕМА — има углавном функцију партикуле и најчешће стоји на почетку речења да појача тврђење, изражено у њој: Ђма неѣеш, ја ти јѣмац (Дг), али и сумњу: Ђма га неј оставит? (Ксл).

ЗАШТО у овом говору нема каузално значење, као у црмничком говору⁴⁰⁰, или у говору владике Данила.⁴⁰¹ Ову функцију овај везник нема ни у другим црногорским говорима изузев у неким селима Зете: Йдем у Тйтоград *зашто* ми је дйјете у болницу, Пѣху *зашто* ми је каза, Утѣка је *зашто* су га избйл'и (према мојим биљешкама из Голубоваца).

КА има каузално значење (=иошито): Како си *ка* си бйцо бѣн (Слк), Што учйѣсте *ка* *сиѣ* бйли *зайродавѣли* имање (Шо), Дсницо сам ти *ка* сам *иѣ* обеѣа (НС).

У значењу *како*: Јѣс, *ка* *ниѣе* (Пгл), *Ка* *ниѣе*, јадан (Пгл), *Ка* *шито* га *џе* бѣг *да* (Ксл).

У примјерима типа: Цркѣ, *ка* *ѣеш* (Ку), Погйнуо *ка* си (Гз) и сл. везником *ка* се појачава основно значење глагола уз који стоји.

КАД у значењу *ако*: Ја не бройм *ка* не *убйѣм* пет йљада дн'вно (Пкр), Не ваљаш *кад* га неј *избйи* (Гз), Не дам ти ни парѣ *кад* неј *да учйи* (Ку). Увијек су, види се, негативне реченице.

КАКО у концесивном значењу: Мѣраш *како* *иѣ* се неѣе (Го).

КОМ у значењу *чим* на почетку зависне реченице, „кад главна реченица има нијансу вероватноће или извесности”:⁴⁰² Дѣјтѣ *кѣм* *сѣ*

³⁹⁹ Уп. чешће код Вука, П. Ивић, ВРј, 150.

⁴⁰⁰ Б. Милетић, Црмн., 570.

⁴⁰¹ А. Младеновић, *Језик владике Данила*, 183.

⁴⁰² М. Пешикан, СКЉ, 212.

каџдми (Слат), *Кйша ће кџм грми* (Шо), *Неће би смџкавџ кџм је загрмљџло на Илнџдџн* (Шо), *Неће ви више вљџровџт кџм сџе га слаџдми прџџе* (Дг). Тако је главна реченица увијек негативна, јер јој то условљава везник *кџм*.

ЛИ, као речца за појачавање, истиче ријеч уз коју стоји: *Дџбар ми џе бџџо*, *фџла бџгу* (Слк), *Тџшкџ ми смо џрџили*, да знаш (Ку), *Мџка ми џе бџло џ рџт* (Пгл).

МА у значењу *али*: *Дошџ би, ма не мџгу* (НС), *Послџ би ви ја, ма ће џџ бџџи зџлџду* (Дг). Екскламативно: *Ма нџј* да би цркџ (Кос), *Ма немџ* (Шо), *Ма ниџџси*, чџче, нџ дџ јџкџ бџг, *убџџо Мџрка* (Пкр).

МАКАР у значењу дјелимичног изузимања, са рестриктивном нијансом: *Да и дџш мџкар џџла* (Пкр), *Нећу, мџкар ме убџли* (Ксл), *Дџђи да се мџкар вџџџмо* (Го), *Пџши, мџкар да знамо* о вџма (Пгл). Овај везник може имати и оптативно значење: *Донџси мџкар гџсле* на сиџџло.⁴⁰³

МАДА у овом говору није у употреби.

НАКО је типичан староцрногорски везник. Налазимо га у свим говорима Старе Црне Горе и Васојевића⁴⁰⁴, и има неколико значења, која се своде на: *сем, сем ако, осим, изузев, без*, тако да понекад добија функцију предлога који искључује појам именован у датом падежном облику. Међутим, он нас овдје интересује у функцији везника. Навешћемо му нека значења:

а) *Изузимање, искључивање*: *Немџш рџшта џит нџко да губџш вриџџе* (Пкр), *Не долџзи нџко да се ломџш* (Шо) (овдје је најављена и посљедица).

б) *Кондиционално-ексклузивно значење*: *Дџђу нџко не могџднџм* (ОЛ), *Не мџже овџ поџдић нџко нџко Мџловџн* (Ксл), *Избџђу га нџко га не уфџђџџм* (Ку).

Нијесам забиљежио примјере адверзативно-ексклузивног значења и везе са компаративом, о којем значењу говори Милетић за црмнички говор (Црмн., 575).

НО 'НЕГО' најчешће има адверзативну употребу (=него, али): *Шћелџ сџ пој, нџ ниџе дџџџџо ауџџбус* (Пгл), *Јџ џџ(х), нџ ми не дџџџе* (Дг), *Ѐјмо, нџ нећемо*, *боџм се, мџђ џрегџџџи* Зџџу (Кос).

Употребљава се уз компаратив: *Више* вџлџ нџ свџ џни (Пкр), *Јџџџ бљџџ Нџмџци нџ Талијџни* (Слк) итд., а може да има и ексклузивно значење (=сем, осим): *Ништа неће нџ варавџну* (Слап).

НУ, АНУ, ДАНУ има екскламативно значење: *Анџ*, *донџси ми тџ нџжице 'маказе'* (Ксл), *Анџ*, *рџци ми шџто џмџш* (Шо), *Дџну* да ти виђу рџку (Ксл), *Нџ* да те виђу (Пкр).

⁴⁰³ Уп. тако: Решетар, *Der štok.*, 217—218.

⁴⁰⁴ Уп.: М. Стевановић, ИЦГ, 124, Б. Милетић, Црмн., 574—575, М. Пешикан, СКЉ, 212.

ТЕ има значења која овај везник има у књижевном језику (уп. ССЈ II, 756—758): Штò вò мòже бйт *те нѣмā* Даницѣ (Слк), *Йди те ми донѣси вѣле* (Пкр), *Пошā е у болницу, те смо одѣли да га глѣдāмо* (Шо). У копулативној функцији мјесто овога везника чешће се употребљава везник *ѣа*: *Йди ѣā се одмāрај* (Дг), *Бѣдо ѣе нā Град, ѣā сѣ врāйѣцо* (Пкр).

Везник *те* има и релативно значење: *Донѣси ми онѣ пāре те сам ти дā лѣтòс* (Слк), *Бѣ сū ти онѣ другови те сū дòдѣли с тòбòм* (Шо). Везник *те* у овој, релативној, функцији најчешће се замјењује везником *шѣо*.

ТЕКЕ има најчешће темпорално значење (=шѣк, чим): *Звāћу га шѣке дòдѣ* (Шо), *Тѣке ѣòдѣсмо*, *ѣскочи онò диѣѣте* (Ксл), *Милāн је дошā шѣке ѣе Мѣра ѣдѣшла* (Гз). Ријетко је ексклузивно значење: *òћу шѣке не могоднѣм* (Слат), док каузалног значења, које помиње Милетић у црмничком (о.с. 580), нема. Појављује се као речца за појачавање: *Тѣке га стрелѣца погодѣла мāјци* (Пкр).⁴⁰⁵

ШТО се истиче у кондиционално-временском значењу: *Не идѣм шѣо нѣће ѣдслāй за мѣне* (НС), *Не дāм шѣо нѣће ѣдслāй нѣкòга од старѣјā* (Ксл). Дакле, у негативним реченицама. У примјерима типа: *Нѣће ни (=нам) се размѣнут шѣо се нѣћемо ѣдбѣй* (Пкр), *Нѣће ти прòј шѣо нѣћеш одговāрай* (Пкр), гдје се такође ради о негативним реченицама, везник *шѣо* има нијансу декларативног, али и кондиционалног значења.

. . .

Поред везника о којима смо већ рекли да нијесу у употреби у овом говору, напомињемо да се не употребљавају ни слѣдећи:

будући (да): замјењује га везник: *ѣошѣо*;

дакако, дашѣо: замјењују их: *јес, но, него, а-но*;

дакле: замјењује га: *значи, шѣо значи*;

мада, ѣремда: замјењује их: *ѣако*;

ѣак, шѣак: замјењују их: *свакојако, свакако, исѣо(м)*;

иначе: замјењује га: *исѣо(м)*;

ѣда: непознато овом говору;

некмоли: а камоли;

чак, чак, шѣа више, шѣа више: замјењују их конструкције: *више од шѣога, више него*.

⁴⁰⁵ У источничногорским говорима М. Стевановић биљежи и каузално значење везника *шѣк*, ИЦГ, 127.

2. СЛАГАЊЕ РЕЧЕНИЧНИХ ДЈЕЛОВА

227. У погледу слагања реченичних дјелова бјелопавлићки говор се углавном не разликује од осталих црногорских говора⁴⁰⁶, а у том смислу он није далеко ни од стања у књижевном језику. Одступања од стања у зетским говорима, а и шире — у говорима Црне Горе, нијесу устаљена, чешће су производ индивидуалног приступа говорној ријечи и непажње у изношењу мисли. Навешћемо неке примјере забиљежене у слободном разговору у којима су одступања уочљива:

Село Градџна је ддбџла њме (Гр);

На три *славнџ срџскџ маџнастџра* (Гр), *Нџше двџ сџна* (Слат), *За двџ судџе* (Пгл), *Имџла је двџ дугџчкџ лџнџа* (Шо), *Имџм јдш двџ сџдџга вџшџ нџ шџџ* (Пгл), *Овџ нџши комџиџџе* (Мк), *Тџн су, сџгџр, уџкоџџни двџ влџдџке* (Ку), *Тџ су бџли шџрџ брџџџа* (Слк), *Имџм ја тџмо јџдне двџ-шџрџ рџла*, али четџри (Гр);

Еџно и данас по бџдџма *џмџ џушкарџџе* (Гр);

Тџ је бџло за *врџџџе нџмџџиџкџџа* (Гр);

џни дџшџ да му (=им) *рџдџ млџђџ* (Гр).

Ова грађа нам показује:

Субјекат и предикат могу имати различите родове.

Глагол или придјев понашају се углавном према роду односно броју основне именице, али не увијек и субјекта.

Примјећује се да се реченични чланови везани с мушким именицама треће врсте у плуралу понашају као да су уз именице прве врсте (*наши комџиџџе, два влџдџке* и сл.).⁴⁰⁷

Иначе, глагол *бџџи* уз именицу која означава више мушких јединки и тамо гдје треба да има форму женског рода, — узима ипак облик мушке именице (...били три брата).

...

Умјесто систематизовања материјала из ове области, мислим да ће бити од извјесне користи да дамо преглед конгруенцијских типова према квестионару Милке Ивић.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Прецизне судове о конгруенцији у говорима Црне Горе дао је Р. Бошковић у познатом раду о говору Озринића. Систематски сређену и обрађену грађу дао је Б. Милетић у студији о говору Црмнице (о.с. 581—601). С тим у вези, можемо констатовати да се Милетићева грађа и њена систематизација може односити и на говор Бјелопавлића, с двије разлике:

а) Глаголска енклитика *би(х)*, *би* у говору Бјелопавлића има у реченици положај као и у књижевном језику: *Зџв би ве дџма, нџ ве нџмџм чџм чџстит* (Шо); *Нџљџше би ви* било да не идете (Ку), *Јџ би се одрџкџ њџга да е мџј* (Ксл.) итд., док је у црмничком (а тако је и у говору Зете): *Бџ мџгло овџ ваљџт њџко(ј)и дџн, не-бџј се, Казаџ-џџи-бџк, нџ-се не-мџгу сџџи(т) сџд* (примјери узети из Црмн., 599).

б) Негација испред броја *јџдан* у говору Бјелопавлића се не изоставља никада када је у питању негативна реченица. Увијек је: *Нџће ни јџдан дџћ* (Ку), *Ниџесџ пџштџџи ни-џџдџнџга* (Слк.) итд.

⁴⁰⁷ Исто је и у ИЦГ (о.с. 111), изузев именице *слуга*, која је у Пиперима ж. а у Бјелопавлићима м. рода.

⁴⁰⁸ М. Ивић, *Рейџџџоџр синџџаксџџке џроблџмаџџке у срџскохрџваџџским диџџ-лџџџџџа*, стр. 16—18.

1. Када је именица у конструкцији с бројевима, придјевски односно замјенички атрибут се понаша:
 - а) два дѡбра чѡека/два дѡбрѣ чѡека; овѣ два чѡека/овѣ два чѡека; овѣ три псѣ/овѣ три псѣ;
 - б) два црнѣ ѡка/два црнѣ ѡка; овѣ два ѡка; овѣ два зелѣнѣ дѡба/овѣ два зелѣнѣ дѡба.
2. Предикатски дио кад је именица у бројној конструкцији:
 - а) дошли сѹ два унучѣта/дошли ље двоје унучѣди; цркла сѹ два прѣсета/цркло ље двоје прѣсѣди; мотѣли сѹ се тудѣје двоје Цѣганчѣди/мотѣло сѣ тудѣје двоје Цѣганчѣди;
 - б) дошли сѹ два чѡека; умрли сѹ два најбољѣ сѣљѣка.
3. Слагање атрибута уз мушке именице на -а:
 - а) тѣ слѹга, тѣ плѣаницѣ, тѣ из'ѣлицѣ (м.р.);
 - б) тѣ слѹге/тѣ слѹге, тѣ плѣаницѣ/тѣ плѣаницѣ, тѣ из'ѣлицѣ/тѣ из'ѣлицѣ.
4. Замјенички атрибут када је именица у конструкцији с бројевима већим од 4:
 - а) овѣ пет љѡдѣ/овѣ пет љѡдѣ, онѣ сѣдам стѡловѣ/онѣ сѣдам стѡловѣ, тѣ дѣсе стѡговѣ/тѣ дѣсе стѡговѣ;
 - б) овѣ пет јѣјѣ/овѣ пет јѣјѣ, овѣ пе тѣлѣди/овѣ пе тѣлѣди;
 - в) овѣ пет жѣнѣ/овѣ пет жѣнѣ, овѣ сѣдам кравѣ/овѣ сѣдам кравѣ, онѣ дѣвет кѡкошѣкѣ/онѣ дѣвет кѡкошѣкѣ итд.
5. Однос јединице и множине предиката када је именица у конструкцији с бројевима већим од 4: дѡђѡше пет момѣкѣ/дѡђе пет момѣкѣ, погѣбе сѣдам војнѣкѣ/погѣбоше сѣдам војнѣкѣ.
6. Облик атрибута кад је именица у конструкцији са збирним бројем: мѡѣе двоје љеце, њѣно/њѣна двоје сѣрѡчѣди.
7. Придјев и гл. придјев у предикату када је уз именицу збирни број: двоје љеце ље дошло/двоје љеце сѹ дошла, трѡје тѣлѣди ље пѣсло/трѡје тѣлѣди сѹ пѣсла; двоје љеце сѹ дѡбра/двоје љеце ље дѡбро/двоје љеце сѹ дѡбри; онѡ трѡје тѣлѣди сѹ дѣбѣла/онѡ трѡје тѣлѣди ље дѣбѣло.
8. Једнина и множина предиката када је именица у конструкцији са збирним бројем: идѹ/идѣ двоје љеце, идѹ/идѣ трѡје чѣлѣди.
9. Род и број атрибута уз бројну именицу на -ица: онѣ тройца/онѣ тройца, онѣ четворѣца/онѣ четворѣца.
10. Придјев и гл. придјев у предикату када је у питању бројна именица на -ица: четворѣца сѹ отѣшли, двоѣца сѹ дошли, седморѣца сѹ побѣгли.
11. Број предиката када је у питању бројна именица на -ица: идѹ четворѣца, пијѹ петорѣца, колѣѹ тройца.
12. Род атрибута уз колективне именице на -ад: овѣ прѣсѣд, овѣја прѣсѣди, онѣ тѣлѣд, онѣја тѣлѣди.
13. Придјев или гл. придјев у предикату када су у питању именице *браћа* и *гѡспѡда*: браћа сѹ учињѣла, браћа сѹ дѡниѣла; гѡспѡда ље учињѣла/гѡспѡда сѹ учињѣла, гѡспѡда ље богѣта.

14. Број *два* уз именице м. р. III врсте: *два вџводе, два владике, два слуге.*

15. Број предиката (јд. или мн.) уз колективне именице на *-ад*: *тѣлѣд иѣсѹ, тако је и: јагњад, јунад и сл.*

16. Род атрибута уз именице изведене суфиксом *-ло* које означавају мушко лице: *тѣ, овѣ, онѣ: трчкараѣло, мазало, вриштало и сл.*

17. Број (јд. или мн.) предиката именица: *дружина, множина, народ, већина* и сл.: *већина сѹ остѣли/већина ље остѣла, млозина сѹ дошли* (ређе: *већина ље дошло, и то ако је између именице и споне (је) одредница њих: већина њѣ је дошло.*)

18. У говору се чува разлика када је у питању количина *до иѣи* и *изнад иѣи*: *дошлѣ сѹ нѣколике жѣне = дошло је њих до пет, али: дошлѣ ље нѣколико жѣнѣ = дошло их је преко пет.*

19. Придјев и гл. придјев уз почасно „Ви” упућено женском лицу: *Ви сте, другарѣце, рекли, Ви сте, гѣспођо, казѣли.*

20. Лѣцепѣ ви фѣла на тѣ, али: *Фѣлѣ ви лѣцепо.*

3. ИЗ ФРАЗЕОЛОГИЈЕ

228. Овдје ћемо забиљежити неколико реченица пренесених из слободног разговора на терену, које су, у нечему, необичне за већину црногорских говора, свакако и за књижевни језик:

Одѣо сам на дѣктора (=к доктору), Водѣо сам ље на доктора, Дѣктор је долѣзио на њѣга (=обилазио га је љекар), Водѣо сам крѣву на вола;

Свѣ четкѣ по цади, бѣгме ће га наћ нѣђе камѣон (По), Свѣ вардѣ (=ради без плана), Вардѣ, нѣси зѣмљу;

Не тежѣте (=не досађујте), Не тегијѣте (=исто);

Ўдѣ се за женѣм;

Напрѣвио му (=упутио му) Сѣла књѣгу (=писмо);

Вѣтау е тѣ га пѣштѣт (обећавају да ће га пустити);

Сѣд нѣмѣ ѣѣољѣ (=ни једна), Не ѣѣољѣ кѣпљѣ (=негирање постојања нечега), Нѣ до то пѣпио ѣѣо (=нема ништа, ни за ѣвола); Сѣмо е жѣва, тѣке жѣва (=једва у животу);

Да нѣј мѣнут (=прећи, премјестити се) у Тѣтоград?;

Онѣ кѣ ти ље наймио (=онај који ти је дао име);

Тѣке не вљѣрујѣм да ниѣе звијѣкнуо дѣ Града;

Остѣли смо да ѣѣкамо (=остали смо без ичега);

За свѣ е крѣв овѣ старѣ тукѣтѣик (=„тука”);

Да си нѣтѣо трѣљѣзна (=тријезна);

С крѣву ти се помѣѣшѣло. Иначе, клетве су посебна синтаксичка и семантичка категорија у овом говору и оне захтијевају посебну обраду.

ИЗ ЛЕКСИКЕ

229. У свом историјском развиту племе Бјелопавлићи, отприлике од 15. вијека, када се претпоставља да је формирано на подручју на којему се данас налазе Бјелопавлићи, имало је услова, на једној страни — да очува старију лексику, а на другој — да прихвати дио стране лексике настале утицајем завојевача кроз дужи историјски период. Током цијела четири вијека, од пада Црне Горе под Турке па даље, на говор овог краја вршен је непосредни утицај турског језика, а посредни утицај, којег је такође било, односио се на прихватање лексике и језичких структура старосједјелаца који су у свом језику имали задржане балканске супstrate на овом подручју, односно чији је језик садржавао елементе ранијег језичког романског утицаја. Да је било и тог утицаја, најсигурнији су докази које пружа топономастика овог подручја. Нешто су свјежији турски утицаји и они су каснијег поријекла, те је нормално да овдје има нешто више турских него романских језичких елемената, посебно у лексици.

У овом говору чува се цио низ ријечи које су старог словенског поријекла, које и данас живе у руском књижевном језику, а посебно у руским народним говорима, као што је то, свакако, појава и у другим народним српскохрватским говорима. То је нормално за све оне говоре чији носиоци нијесу живјели на подручјима која имају изразит метанастазички карактер, а Бјелопавлићи су подручје у које је било мало усељавања из других крајева, видјели смо да је било више исељавања.

Навешћемо једну групу ријечи које су овдје у честој употреби а у књижевном језику се или не употребљавају или су веома ријетке:

баћийи (*се*) = сударити се чело у чело;

брѹбѹль, *брѹбуља*к = заобљени камен;

вайсѹину (<у истину);

вицеѹаи = обећавати;

вриѹица, *вриѹица* = адолесцент;

дѹћийи = нагло отићи, обично у непознатом правцу, бесциљно отићи, одлутати (*Дѹћио* е нѣгђе ус тѣ стране);

зајазийи = донијети, учинити корист. Нема основно значење које има у књижевном језику (зајазити, нпр. воду);

- зџаза* = корист, добит (уп. тако у РСАНУ V, 748);
кнего = свекар (у ARj само у значењу *кнез*, уп. V, 110);
лџиџи = управо он. Потиче вјероватно од *влаџи* (уп. *влаџиџи* у ARj XXI, 201);
макџа = нејако, мало дијете. Може да се односи и на одрасла човјека или жену, у значењу: *слаб*, *слабашан*, *нејак*;
наџуџи се = наљутити се;
неџаљ, *унџаљ* = нехотице, учинити нешто нехотично, у незнању;
џџиџи = па нека, не смета и сл. (уп. тако у ARj XVIII, 249);
џџџџина = наслијеђена особина (уп. у овом значењу под *џџаг* у ARj XVIII, 559);
џџџџник = спадало, несрећник (ARj нема ове ријечи);
џџџџи = изненада срести (уп. исто у ARj XVIII, 852);
џџџџан = несташан, немиран (односи се на човјека, али и на животињу);
џџџџун, *џџџџица* = поодрастао дјечак, дјевојчица;
џџџџе = јефтино;
џџџџ = неред, преметачина.

Од интереса ће бити да се забиљеже и ријечи које су у овај говор ушле из страних језика. Пошто су међу њима најчешће ријечи унесене из турског и талијанског језика,⁴⁰⁹ то ћемо дати преглед ријечи турског и романског поријекла, са најнеопходнијим тумачењем значења и елементарном етимологијом.

⁴⁰⁹ У одређивању етимологије турцизама и романизама највише сам се служио сљедећом литературом: ARj, РСАНУ, Р. Skok, Etim. рј., Škaljić, A., Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku (даље: Škaljić, Turc.), Елезовић, Речн. кос., Жепић, М., Latinsko-hrvatski rječnik, „Šk. knjiga“ Zagreb, 1972 (даље: Žerić), Б. Милетић, Црмн.

Т У Р Ц И З М И

- а̀ б е р — глас, тур. haber
 а в а̀ н — посуда за резање дувана (не и за туцање жита, такав појам оvdје не постоји), тур. havan
 а̀ в а̀ з — глас, тур. avaz
 а̀ в е́ т а н, а в е́ т њ а — непаметан човјек, тур. âfet „несрећа, митол. биће у облику лава“. У ARj (I, 123) каже се да је ово од арап. hajâlet у значењу „utvara, strašilo“, са чиме се не слаже Шкаљић (о.с. 106). В. код Вука *авей-авейиња* у зн. spectrum.
 а̀ в л њ а — ограђено двориште, грч. поријекла, у нас од Турака, тур. avlı
 а̀ д е т — обичај, тур. âdet
 а̀ г а — великодостојанственик, тур. ağa
 а̀ г у њ е — ужива, односи се на било кога ко за то има услова
 а̀ ж д а ја — огромна змија, али и прождрљивац које било врсте, тур. ejderha, ejdeha (од перс. ežderhā, eždehā „змај, митско биће змијоликог облика, са ногама, крилима и са једном или више глава“)
 а̀ и р — корист, срећа: О тебѐ се не виђело а̀ира, Шо, тур. hair
 а̀ ј в а̀ н — будала, брав, животиња, стока, тур. haivan
 а̀ ј в а̀ р / а̀ ј в а̀ р — концентрат од поврћа (књ. ријеч), тур. havvar „посољена икра, и салата“
 а̀ к р е п — змија, нека животиња зле нарави, тур. akrep, ар. agrāb
 а̀ л а — чудовиште, змај, тур. ala „змија, змај“
 а̀ л а̀ ј - б а̀ р ја к — главна застава веће војне јединице, тур. alay bayrağı
 а̀ л а̀ ј б е г о в а с л а̀ м а — нешто што нико не чува, пустиња
 а̀ л а̀ л (т и в њ е р а) — нека ти је просто, браво, тур. helâl, у истом зн.
 а̀ л а̀ к а т — викати на звијери, или иначе (при чувању стоке)
 а̀ л а̀ т — оруђе, прибор за рад; пасмина коња, тур. alât, у истом зн.
 а̀ л в а — слатко од прженог брашна, масти и шећера, тур. helva
 а̀ л к а — пређица, биочуг и сл. што има прстенаст облик, тур. halka
 а̀ л м а̀ з, ѐ л м а̀ з — драги камен, алатка за резање стакла, тур. elmas

- а м а́ ј л њ а — успомена, предмет који као симбол некога чува од несреће, тур. hamail „каиш за сабљу“, али има значење као и овдје
- а м а́ л — носач, физички радник на грубим пословима, тур. hamal
- а м а н а́ т и б ђ ж њ — је ли могуће, зар је могуће, у име бога је ли то тако и сл.
- а м а́ н е т — завјет, од тур. emanet „остава, нешто што се да на чување. Решетар у Г. вијенцу (изд. „Луча“ Титоград, 1964, 344) код *аманет* упућује на *аманет*“
- а м б а́ р — зграда у дворишту у којој се чува жито, направљена обично од дрвета или оплетена од прућа, тур. ambar, anbar, hambar, hanbar
- а н њ њ б у л а — женски младожењин сват, дјеверуша, тур. yenge, bula „дјеверуша“
- а н ц а́ р — врста великог ножа, ханцар, тур. hancer, hançer
- а́ п с — затвор, затварање, тур. hapıs
- а́ р, — а́ р ц њ њ а — инат, инаџија, тур. ar „стид, срам“
- а р а́ ч — харач, присилно узет порез, намет, тур. harç, harc „трошак, издатак“
- а р а́ м (т и, г а б њ л о) — несрећно ти, му било, тур. haram у истом значењу
- а́ р г а т — најамник, обично за пољопривр. радове, тур. ırgat
- а р п а́ ц и к — лук који сам изникне на прољеће у лучњаку од прошлог год. сјемена, користе му се само листови, „пера“, тур. agrasik
- а́ с к е р — војник (али само турски), тур. asker
- а́ т — снажан, угојен коњ, тур. at
- а ф е́ р и м — браво, тако је, тур. aferin
- а ш њ к л у к, а ш њ к о в а́ т — вођење љубави, љубавити, тур. asiklık
- ба д а́ в а — цабе, у бесцјење, тур. badava, од перс. bādihewā
- ба г л а́ ма — метална спојка на прозору или вратима, тур. bağlama, од bağlamak „сvezати“
- ба њ а́ г и — тобоже, тур. bayağı „управо, прилично“
- ба р ј а́ к — застава, тур. bayrak
- ба к л а́ ва — колач, посланица, тур. baklava, од ар. bāglawā
- ба к с у з / б а́ к с у з — несрећа, несрећник, тур. bahtsız „без среће, несрећан“
- ба л а́ бан — незналица, глуп човјек, тупоглавац. (Нијесам забиљежио овај назив за овна), тур. balaban
- ба л њ м е з — неотесанко, глупавко, грубијан, тур. balyemez „далекометни топ“
- ба р а б а́ р — исто, једнако, свеједно, тур. beraber „упоредо, заједно, једнако, исто“
- ба́ ца — рупа, отвор, од тур. baca „димњак“
- ба т а́ л и г — оставити (Батали хџрава посла, Ксл), тур. battal
- ба ш и б ђ з у к — ситтарија, којештарија, оно што је без вриједности, тур. başibozuk, букв. „pokvarene glave“ (уп. Škaljic, 123)
- б е́ д е м — утврђење, дебели зид, тур. bedem, у истом зн.
- б е́ г — турски великодостојанственик, а означава и богаташа уопште, тур. bey, ар. bek

- бегенйса̄т — прихватити нешто, хтјети нешто, жељети, вољети,
од тур. beğenmek
- беглук, беглак — бегово имање, али чешће: утрина, неплодно
гле, тур. beylik
- бегдвина — „бегова земља“, чест назив за микротопониме
- бекрйја — пијаница, распикућа, спрдачина, шалвивчина, спадало,
тур. bekri, у истом зн.
- белâј / белâв — несрећа, непријатност, тур. belâ
- белеђйја — алатка за оштрење косе, брус, тур. beleği
- белензџка — наруквица, тур. bilezik
- бѣндат, не бѣндат — уважавати, не уважавати некога или
нешто, перс. bende, тако и тур. у зн. „роб, слуга, слѣдбеник,
присталица“
- бирйћет — плодност, добар род, богатство, срећа, тур. bereket
- бйљмез — неотесанко, грубијан, тур. bilmez „незналица, невјешт,
неупућен човјек“
- бињектâш — предмет (камен или дрво) са којег се коњаник
пеће на коња, тур. binek taşı „камен са кога се узахаује“
- бйњецйја — коњаник, у прен. смислу: напасник, силџија, супст.
направљен од *бињектâши*
- бòстан — мјесто гдје се гаје диње и лубенице, тур. bostan
- букагйџе — окови, али и: тешка, груба, незграпна обућа, тур.
bukađi
- бџла — муслиманска невјеста, али и жена муслиманске вјере уопште,
чест хипокористик антропоним, тур. bula, bola „стрина, тетка“
- буљџбаша — предводник, тур. bölükbaşı
- бџрмут — дуванска прашина, веома ситан дуван, тур. buruntı
- буцак — угао, обично замрачени, забачени угао у кући, тур. busak
- вâда — рок, тур. vâde „рок“
- вâјда / фâјда — корист, тур. fayda „корист, добит“
- вâкат — вријеме (уп. романизме), тур. vakit < ар. wagt
- вересйја — продаја нечега на чекање, кредит, тур. veresi
- везйр — турски старешина, тур. vezir
- вилâет — подручје, тур. vilâyet
- гâјде — муз. инструмент, тур. gayda
- гџба — кожна болест, која је по народном вјеровању неизљечива:
Гџба га изџела — веома тешка клетва, тур. kuba, од ар. qūbā
- гџрбет — Циганин чергаш, тур. gurbet „скитање по туђини“
- гурбетлук — циганлук, ружно понашање, тур. gurbetlik
- гунгџла — гужва (уп. код Skoka, Et. rj. I, 633: gulgula), тур.
sulgule од перс. gulgule
- дâвйја — свађа (Не давијатѣ се, Ксл, Издавијâћу га ка дџѣ,
Ку), тур. dâva
- дâйја — силник, напасник, тур. dayı
- дегѣнек — штап, мотка; неотесанко, неспретан човјек, тур. değnek
- декйк — јединица времена (минут), тур. dekika, dakika
- делйбаша — вођа, предводник (отуда и презиме Делибашић),
тур. delibaşı

- дел њ ја — наочит, лијеп човјек, љепотан, тур. deli
 д ем б е л — нерадник, човјек неспретан за посао, преугојен човјек
 д ем б е л у к — нерад, одмарање, тур. tembellik
 д е р а т, д е р т — јад, инат, тур. dert „брига, мука, јад“
 д е р в њ ш — исламски свештеник, али и турски вођа, тур. derviş
 д е ж м е к а с — мали и угојени (човјек)
 д и в а н, д и в а н и т — мјесто за разговор, мушки разговор, од тур. divanhane „кућа, мјесто за разговор и вијећање“
 д њ д а р — заповједник, тур. dizdar „заповједник тврђаве“
 д и з г њ н — каиш за који се води коњ, иначе: средство за управљање нечим или неким (Пуштио сам му дизгине=омогућио сам му да ради самостално, без контроле), тур. dizgin
 д њ л б е р — љубавник, љубав, тур. dilber
 д и м њ је — дио црногорске мушке ношње — „гаће“, „свитне гаће“, муслиманске шалваре, тур. dimi
 д и м и с к њ ја — врста сабље, сабља, тур. dimişki
 д њ н-д љ ш м а н — главни непријатељ, тур. dindüşman
 д и р е к — стуб, тур. direk
 д и р њ н ч њ т — радити напорно (обично се каже за жену да диринчи, јер поред рада у кући мора да обавља и пољске послове), од тур. der genc „у муци, на муци“, перс. поријекла
 д о л а м а — горњи дио одјеће, полудуги капут, тур. dolama
 д о м а т — парадајз, тур. domates
 д о р а т — коњ са бијелим биљегом, тур. dogu at „загасит, смеђ коњ“
 д о р љ ш а — кобила са бијелим биљегом, доратаста кобила
 д р а г о м а н — преводилац, самостални преводилац, од ар. târgümân „тумач“
 д у ћ а н — продавница, тур. dükkân
 д у ћ а н ц њ ја — власник дућана, продавач
 д љ д у к — дрвени муз. инструменат, преносно: глуп човјек, тур. düdük
 д љ р а ш а н — издржљив, изведено од тур. durmak „мировати, трпјети, подносити“ (в. расправа о овоме у ARj и код Škaljića)
 д љ р а т — издржати, издржавати, од тур. durmak
 д љ ш е к — страмац, тур. döşek
 д љ ш м а н, д љ ш м а н и н — непријатељ, тур. düşman
 ђ е ч е р м а — дио одјеће, тур. geçirme „врста прслука“
 ц е м — дио узде који се ставља коњу у уста, тур. gem
 ђ е р д а н / ђ е н д а р — огрлица, тур. gerdan „врат“ и „оно што се носи о врату“
 ђ е р ђ е ф — дрвена направа за везење, тур. gergef
 ђ и д њ ја — грдосија, крупан човјек, тур. gidi
 ђ о г а т — коњ (путаст), тур. gökat „плави коњ“
 ђ љ м р у к — царина, превозник на скели или керепу, тур. gümrük, грч. konmérki, лат. commercium
 ђ љ м р у к ц њ ја — цариник, превозник на скели, тур. gümrükçü
 ђ љ т у р е — отприлике, од ока, тур. götürü
 ђ љ т љ р у м — незналица, непаметна особа, тур. götürüm

- ђувегѝја / ђувеглѝја — младожења, вјереник, тур. güveyi
 еглен, егленѝсѝт — разговор, разговарати, тур. eğlen
 ерђела, ергела — мноштво стоке на једном мјесту, већа група
 распуштене дјеце, тур. hergele
 ефѝндѝја — угледан човјек, тур. efendi
 ешѝк — шала, спрдња са неким (уп. код Шкаљића: магарац), тур.
 eşek
 загар — ловачки пас, тур. zağar
 земѝн — вријеме, одређено доба, тур. zaman
 зевзек — шаливчина, спадало, тур. zevzek
 зѝфт — непријатан (дувански или сличан) мирис, дувански кал,
 тур. zift
 зѝр — понос, кицошење, тур. zor „сила, снага“ и сл.
 зѝран-рна — поносан-сна, изв. од зор
 зѝрт — страх, тур. zort
 зѝбун — дио народне ношње — огртач, тур. zıbın
 зѝлум — насиље, тур. zulüm
 зулумѝѝр — насилник, напасник, тур. zulümkâr
 ѝбрет — шала на нечији рачун, шаливчина, мноштво нечега, тур.
 ibret у истим значењима
 ѝбрик — посуда за кување кафе (искључиво то), тур. ibrik
 иѝришим — врста јаког конца, тур. ibrişim
 ѝла — спремност на подвалу, превара, подвала, тур. hile
 инѝт — каприц, пркос, противстављање, тур. inat, од ар. inad (уп.
 у Црмници: *инад*)
 исѝн — чељаде, тур. insan
 иѝиндѝја — вријеме прије вечери испред заласка сунца, тур.
 ikindi „друга поподневна молитва“
 иѝеѝѝр — послушник, улизица, тур. hizmetkâr „слуга“
 јаѝѝна — странци, људи из другог мјеста, тур. yabancı, yabancı
 јаѝѝнац — странац, човјек из др. мјеста
 јаѝѝшлук — неред, тур. yavaşlık
 јаѝѝак — штета (уп. код Шкаљића: јазук, у истом зн. код Г. Елезовића: јазак), тур. yazık
 јаѝѝма — грабеж, тур. yağma
 јаѝѝрак — мањи канал, тур. ark „јарак, канал“
 јаѝѝрамѝз — неваљалац, друг неваљалца, тур. yaramaz
 јаѝѝран — друг, љубавник, тур. yâran
 јаѝѝрѝница — другарица, љубавница, од *јаран* + *ица*
 јаѝѝрдум — укувано густо млијеко, течни концентрат млијека, од
 тур. yarıdım „помоћ“, иначе се овдје сматра да је јардум љековит
 јаѝѝѝган — велики нож, тур. yatağan
 јѝѝк — не, није, тур. yok
 јѝѝндѝк, ѝндѝк — јарак, канал, тур. hendek
 каѝѝљѝт / каѝѝљѝт — ризиковати, од тур. kabul „пристајање,
 привола“
 каѝѝвѝга — свађа, тур. kavga, gavgâ
 каѝѝвѝгаѝѝја — свађалица, тур. kavgacı, gavgacı

- к а в ж и т с е — свађати се, изв. од kavga
 к а ч а к — горштак Албанац, али и: дивљи дуван, тур. kaşak, од инф. kaşmak „побјећи, бјежати“
 к а ч а м а к — јело од кукурузног брашна, тур. kaşamak
 к а л а ј ц и ј а — онај који „калаише“, тур. kalausı
 к а л а у з, к а л а љ з и т — предводник, предводити, преносно: кључ — отворати браву универзалним кључем „калаузом“, тур. kılavuz
 к а л п а к — дио качкета изнад чела (овдје та ријеч не значи врсту капе), тур. kalpak
 к а л о п — модел, калуп, тур. kalıp, вулг. kalup
 к а м и ш — дио (цијев) дуванске луле, од тур. kamaş
 к а н ц е — дио тијела птица грабљивица, у прен. зн.: „оно чиме се граби нешто од некога“
 к а н ц и ј а — бич, тур. kamçı
 к а п љ и ј а — дворишна врата, дворишни улаз, тур. kapı
 к а р а б о ј а — црна боја, тур. kara boya „црна боја“
 к а с а п — месар, тур. kasap
 к а с т и л е — намјерно, директно, тур. kastile „намјерно“
 к и ј а м е т — изузетно невријеме, мноштво нечега, тур. kiyamet „судњи дан, смак свијета“
 к и р и ц и ј а — путујући трговац, тур. kiracı
 к ђ в а / к ђ ф а — плехана посуда за вађење воде из бунара, тур. kova
 к о в ђ ц а — завој, увојак косе на глави, тур. kıvrık „кудрав“
 к ђ в ч а / к ђ п ч а — спајалица (на одјећи) и: дугме, тур. korça
 к ђ л а н — дио коњске опреме, јаки каиш, тур. kolan
 к ђ н а к — преноћиште, мјесто за ноћење, тур. konak
 к ђ р б а ч — бич, тур. kırbaç
 к о р ђ м а н — тврди војнички хљеб, тур. kuruman, изв. од инф. kurumak „осушити се“
 к ђ ц о б а ш а — првак, предводник (у негативним смислу), тур. kosaşçı
 к љ б у р а — мала пушка (слична пиштољу), тур. kubur
 к љ л а — велика кућа, са најмање једним спратом, тур. kule
 к љ л а ш — коњ отворено кафене боје, тур. kula at „риђ, смеђ коњ“
 л а г у м — мина (обично динамитна), тур. lağım
 л а г у м а т, л а г у м ц и ј а — минирати, минер, изв. од лагум
 л а к р д и ј а — крупна, углавном безазлена шала, тур. lakırdı
 л ђ к љ м — коцка шећера, тур. lokum
 л љ л а (чешће: л'љ'а) — прибор за пушење дувана, цијев на уређају за печење ракије у којој се пара претвара у течност, тур. lüle
 л љ ш — мртвац, или човјек који здравствено изгледа лоше (Ќн је живи лљш, Дг), тур. leş
 м а ф и ш — нешто што означава непостојање, „ништа“ (Ќнеш мафиш, Пкр), тур. mafış „врста слаткиша“, ар. ma fihi şay „нема у њему ништа“
 м а м љ р а н — поспан, бунуван од тур. mahmur „опијен“

- м а њ и т — луд, махнит, тур. tuanpit
 м а ј а с и л, м о ј а с и л — врста болести коже, тур. mayasıl
 м а н д а л, з а м а н д а л и т — уређај за затварање врата; добро се затворити, осигурати се од упада нежељених посјетилаца, тур. mandal
 м а р њ ф е т — вјештина, тур. marifet
 м а р и ф е т л у к — вјештина, тур. marifetlik
 м а љ у р, м љ у р — печат, тур. mühür
 м а њ а л а — знак одобравања, браво, тур. maşallah
 м е г д а н — борба (удвоје, или борба војске), тур. meydan
 м е р а к — жеља, хтјење, воља (Мерâк ми ђе да е пољубим, Кос), тур. merak
 м е т е р и з — ров, откоп, тур. metris „ров, шанац“
 м е з а — предјело уз пиће, тур. meze
 м и л е т — народ, мноштво свијета (у погрдном значењу), тур. millet
 м и р а з — имовина коју је невјеста донијела у брак, тур. miras
 м и ш т р њ и ј а — зидарска алатка, тур. mistar
 м у а њ а т — осјетљив (односи се на човјека и на животињу), тур. muhannat
 м у с а ф и р — гост, тур. misafir, ар. *musâfir*
 м у ш т е р њ и ј а — наручилац, онај који тражи услугу, тур. müşteri
 м у ш т љ у к — најаву добре вијести, а и материјална обавеза за то, „драгичка“
 м у ш т у л у г њ и ј а — онај који најављује добру вијест, тур. muş-tulukçiu
 н а б а с а т — изненада наићи на некога или на нешто, изв. од тур. basmak „ступати, газити; тумарати, лутати“
 н а г р а њ с а т — наићи на крупну препреку, настрадати, изв. од тур. oğmata „ограисати, нагазити на чини или цинско коло и од тога обољети“
 н а е р е н — искривљен, нагнут, наклоњен у физичком смислу, истурен, спреман за свађу, вјероватно изв. од тур. eğri „крив, искривљен, нагнут“
 н а њ и ј а — покрајина, тур. nahıye
 н а љ а н е — дрвена љетна обућа, „нануле“, тур. nalın
 н а џ а к — незгодно чељаде (уп. код Шкаљића: „дио војне опреме“), тур. pasak
 н а ф а к а — срећа, тур. nafaka
 н и м е т — хљеб, храна, тур. nimet
 о р т а к — саучесник у неком послу, супоник, тур. ortak
 о р т а к л у к — заједнички посао, супоништво, тур. ortaklık
 о џ а к — димњак, у прен. смислу: кућа, дом тур. osak
 п а з а р — пијаца, прен.: град (Јеси ли бйџо у пазâр, Пкр = јеси ли ишао у град, на пијацу), тур. pazar, перс. bâzâr 'пијаца, пијачни дан'
 п е р ч и н — коса, обично дуга, тур. peçem
 п р е т е с л њ м и т — учинити нешто неквалитетно, на брзину, изв. од тур. teslim

- р а а т — спокојство, мир, тур. rahat
 р а з г а л и т — орасположити, од тур. gaila + сх *riz-* „разбити бригу“
 р е ф е н а — једнак улог већине ради неког тренутног посла или набавке нечега за игру, тур. herifâne „заједнички трошак“
 с а н — бакарна или мједена плитка посуда, тур. sahan
 с а к а г њ а — коњска болест, слинавка, тур. sakağı
 с а к а т — човјек без руке или ноге, тур. sakat
 с а к т и ј а н — дебела кожа (уп. град Сактијан у Мароку на обали Атлантика)
 с а ч — метални покривач код огњишта за печење хљеба. Њиме се поклапа препуља у којој је тијесто, а на сачу је жар и врели пепео, тур. saç
 с а ч м а — ситна оловна зрна у метку ловачке пушке, тур. saşma
 с а ц а к — метални треножац на који се ставља посуда с јелом за печење, испод њега се ложи ватра, тур. sac ayak „жељезни треножац“
 с е в а п — милосрђе, хтјење да се некоме учини добро тур. sevar
 с е й р — шала тур. seyir, „гледати, разматрати“
 с е й р и т, с а й р њ и т — шалити се, изв. од seir
 с е л а м е т — срећа, спас, добар пут, тур. selâmet
 с е н ц и ј р — ланац, прен.: оков, тур. zincir
 с е р б е с — мир, спокојство, тур. serbes, serbest
 с и ј а с е т — мноштво, тур. siyaset „политичка или судска управа, политика; казна, извршење казне“
 с њ к т е р — напоље, марш, ван, тур. siktir
 с и (м) с њ а — лула, тур. simsi
 с и ц и м — јаки конац од лана, тур. sicim
 с ђ ф р а — трпеза, тур. sofra
 т а б о р — логор, у прен. смислу „клан“, тур. tabur „батаљон војске“
 т а в а н, т а в а њ и т — плафон, од даске правити плафон или патос у кући, тур. tavan
 т а к с и р а т — непријатност, штета, човјек који прави штету, тур. taksirat
 т а л њ ч а н — срећан од тур. talih „срећа“
 т а њ д а р а — (Тандара-мандара — лупетање, којешта), тур. tandir „роштиљ“
 т а п њ а — потврда о посједовању земље, тур. tapu
 т а р а б а — ограда од дрвета, тур. taraba, вулг. daraba
 т е л а л — онај који разноси глас о нечему, тур. tellâl
 т е њ е њ а — плех, балк. турц. teneke (P. Skok, Etim. rj. III, 458)
 т е п е љ а т — много причати којешта (ове ријечи нема ни код Шкаљиха, ни код Вука, ни у ARj)
 т е п с њ а — широка плитка посуда за печење нечега, тур. tepsi
 т е р з њ а — кројач, тур. terzi
 т е ф т е р — биљежница, папир на којему се нешто биљежи, књижи, писмо, порука, „калоп“ картица за пушење, тур. defter
 т о љ а г а — мотка, тојага, тур. toyağa „дебели штап“
 т ђ к е — дио омота (оклопа) на мушком јелеку од метала, тур. toka

- т р а м п а — размјена, тур. *trampa*
 т љ ч — нешто тврдо, бронза, челик, грађ или сл. тур. *tuç, tunç*
 т љ л у м б а — олука на кући, метална или дрвена цијев, колач,
 тур. *tulumba*
 һ а т о — писар, тур. *kâtib, kâtip*
 һ е р а м љ да, һ е р е м љ да — локвасти цријеп, тур. *keremid, ke-
 remit*
 һ е с а — кеса, преносно: новчаник, имовно стање (Дубока му је
 һ е с а = богат је), тур. *kese*
 һ љ б р и т — шибица (види и: фурмина, код романизама), тур. *kibrit*
 һ љ п а в — онај који рамље на једну ногу, или је без неког прста
 на руци, тур. *çolra, çulra*
 һ љ т е к — ударац, преносно: непријатност која се дуже памти, тур.
kötek
 һ љ м у р — дрвени угаљ, тур. *kümür*
 һ љ р а к — огртач, бунда, тур. *kürk* „крзно, бунда“
 һ љ р ч љ ја — занатлија који обрађује кожу и крзно, тур. *kürkçü*
 һ љ р е к — ашов, у ARj се не наводи поријекло ове ријечи, Вук
 и Шкаљић је немәју
 һ љ т у к — незналица, будала (уп. код Шкаљића: пањ, клада), тур.
kütük „пањ, клада“
 у г љ р с у з — несташко, тур. *uğursuz*
 у һ а р и т, һ а р и т — искористити нешто, добро трговати, напра-
 вити добар посао, изв. од тур. *kâr* „рад, трговина, занат, зарада,
 добитак, корист“
 љ ч к љ р — појас који се удијева у доње гаће, тур. *uçkur*
 ф а ј да — корист, тур. *faйда*
 ф а л е т а њ е, ф а л е т а ч а — гатање, гатарка, тур. *fal* „гатање“
 ф а р а љ н ч е — несташно дијете, спадало, тур. *firavun* „Циганин“
 ф е с — муслиманска мушка капа посебног кроја, тур. *fes* (име до-
 бијено по граду Фесу у Мароку)
 ф и л ц а н — шоља за кафу без дршке, тур. *fincan*
 ф љ ш е к — метак, тур. *fişek, fişenk*
 ф р љ а к н у т — бацити, тур. *firlatmak*
 ф љ к а р а / ф у к а р а — сиротиња, погрдно: нико и ништа, балк.
 турц. *fukara* „сиротиња“
 ч а п р а њ е — опанци са ријетким пречкама од конца или опуте (уп.
 код Шкаљића: саргаз, у др. значењу), уп. тур. *şarğaz*, од перс.
şeru-rāst „лијево-десно“. Према томе, у Бјелопавлићима је назив
 од овога значења: изукрштано, али не у неком поретку и систему
 ч е к р к — котурача, уређај за вађење воде, тур. *çıkırık*
 ч е н г е л е — металне кукe за вађење предмета из воде, тур. *çengel*
 ч љ б у к — лула, тур. *çubuk*
 ч љ в у т — Јевреј, симбол за шкртицу, тур. *Çifit, Çifut*
 ч и в љ ја — ексер, тур. *çivi*
 ч љ в и т — плаветнило, плава, модра боја, тур. *çivit*

- ч у т љ р а — метална или дрвена посуда за воду запремине 1 литра,
или нешто више, прен.: непаметна глава, тур. çotra „мали дрвени
суд за воду“
- ц е в â п — могућност (Нађи чѐљãдима цевâп, Ку), тур. sevab, sevar
- ц љ з (в) а — посуда за кување кафе (чешће: ибрик), тур. cezve
- ц ѝ ц а — ситна играчка, тур. sisi „танко, дугачко копље“
- ц ѝ н — див, тур. sin
- ц љ м б у с — неред, гужва, тур. cümbüs
- ш â ш â в — луд, непаметан, тур. вулг. şaşal „луцкаст“
- ш è н л у к — весеље уз пуцњаву, тур. şenlik
- ш é р е т — шаливчина, спадало, тур. şerret, şirtet
- ш и ħ â р — добитак, тур. şikâr
- ш и ħ â р ц ѝ ј а — онај који хоће нешто лако да добије, посебно у
материјалном смислу, али и у духовном, у положају, тур. şikarsı
- ш љ р у п — сируп домаће производње, тур. şurup < ар. şurûb

РОМАНИЗМИ

- а̀ви́з а̀н, ави́з ат — обавијештен, обавијестити (тал. avvisare)
 ала́в њ ја — срећа (тал. alla via „на пут, управо“)
 а̀ри ја — клима, ваздух (тал. aria)
 ба́ст ат — имати смјелости за нешто (тал. bastare)
 бе́сти ја, бе́ст њ ја т — глупак, изводи́ти глупости (тал. bestia)
 би́з а — кучка, псето
 би́ст њ га — јавна чесма, вјероватно ће ово бити овдашња ријеч
 направљена према *бисџијерна*, нема је у речницима
 бо̀ла́н ца — врста кантара (тал. bilancia, млет. bolanza)
 бо́ц њ н — боца, (млет. bozon)
 бри́т ву њ њ — цепни нож (тал. britolin)
 бро́н з њ њ — емајлирана посуда за воду (венец. bronzin)
 бу́т њ га — дућан, продавница (тал. bottega)
 бу́т њ њ а — боца (тал. bottiglia)
 бу́к са — шимшир (лат. Vuxus sempervirens)
 бу́р њ ло — посуда за воду дугуљастог облика, око 20 лит. (тал.
 barile, уп. код Мусића у X.—Новом: баријо)
 ва́п бо́р — лађа, брод (тал. varogè)
 ва́р дат — стварати галаму, бескорисно радити (венец. vardar)
 ва́ц њ лет — женска марама (в. farculet)
 ве́ле д њ н — дио одјеће, грубљи капут (венец. veladon)
 га́л њ от — „спадало“ (тал. galeotto)
 ге́те — мушке докољенице (тал. ghetta)
 гра́ци ја — весеље (тал. grazzia)
 гу́ж њ њ ла, гу́р њ њ ла — пантљика за мјерење дужине (тал. cog-
 della)
 гу́ст — уживање у нечему, (тал. gusto)
 де́њ ат — удостојити (не дења = презире, тал. degnarsi)
 дре́то — право, директно (вен. dreto, тал. dritto)
 ду́р а̀т — трајати, издржати (тал. durare)
 њ њ сто — „исто тако“ (тал. giusto)
 ја́ке́т а — „жакет“, ж. кратки капут (тал. giacchetta, франц. ja-
 quette)
 ка́и њ — лавор (венец. cain)

- калешин — двоколица (тал. calessino)
 каймара — соба (венец. camera)
 кантињела — летва за кров или сл. (венец. cantinela)
 кантула — славина на чесми (лат. cannula)
 карига / карига / карига — столица са наслоном (венец. carega, cariega)
 кастиг / кастиг — брука, срамота (млет. castigo)
 кастигат / каштигат — обрукати, осрамотити (тал. castigare)
 кашета — сандук (тал. cassetta)
 кашун — сандук (млет. saçon)
 кварат — 1/4 нечега, посуда од 1/4 литра (тал. quarto)
 квинтал — количина од 100 кг (венец. quintal, тал. quintale)
 кймак — стјеница (лат. cimex, P. Skok, Etim. rj. II, 80)
 клак, клачник, клачница — креч, кречана (лат. calx, calcina, P. Skok, Etim. rj. II, 88)
 комун, кумун, комунџа — заједничка својина (тал. comune „општина“)
 канавал — канал (ром. canalis, уп. Skok, Etim. rj. II, 763)
 каноба — изба, подрум (лат. canaba)
 канат, кантат — рачун, рачунати (од тал. conto)
 колтрина — завјеса (млет. coltrina)
 корет — дио ж. ношње, дуги огртач, зубун (тал. corpetto „прслук“)
 корота — жалост, знак, симбол жалости (тал. corrotto)
 коштан — кестен (тал. castagno, castagna)
 кошет — прва нога заклане животиње (тал. coscetta)
 креденанц — кухињски орман (тал. credenza)
 кужина — кухиња (венец. cucina, млет. cuzina, тал. cucina)
 компанија — дружина (у негат. смислу), уп. тал. compagnia „друштво, дружина“
 кунета — жарак, канал, обично уз аутомоб. пут (тал. cunetta)
 кушин — јастук (венец. cussin, тал. cuscino)
 лама — плехана посуда, канта (тал. lama, у ARj lama са значењем: гвожђе од сабље или ножа)
 лапис — оловка (тал. lapis)
 ластра — плех, лим (уп. код Мусића: *лаштра* у значењу „стакло на прозору“ — тал. lastra)
 лентрат — фотографисати (венец. retrar, уп. Б. Милетић, Црмн. 260)
 лентро — фотографија
 ленцун — чаршав (вулг. лат. linteolu, тал. lenzuolo)
 лисџа — цијећ од пепела (тал. liscivia)
 лимма — турпија (лат. и тал. lima)
 лумбера / лумбрела — кишобран (тал. ombrello)
 макиња — машина, каква било (тал. macchina)
 мац — свежањ сламе, карата или чега слично (тал. mazzo)
 маца, мацбла — тежи чекић за обраду камена (тал. mazza)
 мишћело — дрвена посуда за прање рубља (тал. mastello, уп. код Мусића: *мисџија*, у Црмн.: *масџија* „кабао“, млет. maštelo)

- м о б њ е — намјештај (венец. mobiglie)
 м а р г њ н / м р њ н — гранични бријег (лат. margo, marginis), стари балк. романизам
 м у л е њ н / м у л а њ н — преградни зид између двије просторије (млет. molegato?, уп. код Мусића: *мулагин*, Црмн., 262: *мулагин* и *мулегин*)
 м у р њ л — тања греда (венец. mural)
 м у ш к е т а т — стријељати (тал. moschettare)
 п њ л а ц — палата, лијепа грађевина, „двор“ (тал. palazzo)
 п а т њ ш п а њ — посланица од јаја, брашна и шећера
 п а р њ п е т — „корниш“ на цести (уп. код Мусића у Каменом: „преградни зид између соба“)
 п е д њ н ц а — успон (тал. pendenza)
 п е ч а — повез цјелине нечега: штофа, новца или сл. (лат. pettia, тал. pezza, Р. Skok, II, 627). Овдје значи и као код Мусића „печа од чока“
 п и њ њ т а — бакарни котао (венец. pignata)
 п њ п њ н — диња (тал. porone), *лубеница* се овдје зове *диња*, као и у осталим говорима Старе Црне Горе и Боке
 п њ р њ н — виљушка (венец. rigon)
 п и т њ р а, п и т њ р а т — фарба, фарбати (тал. pittura „слика“)
 п њ д њ л а — лавор (венец. piadena)
 п њ њ т / п њ њ т — тањир (тал. piatto)
 п њ њ ц а / п њ њ ц а — тржница (тал. piazza)
 п о њ ч а — пшенични хљеб (лат. focacea, тал. focaccia)
 п о л у м њ н т а / п о д у м њ н т а — темељ куће (лат. fundamentum)
 п а м и д њ р и њ а — парадајз (в. домати)
 п њ н а т — бод, рачун (тал. punto, в. и конат: рачун)
 п њ р т и к — ходник (тал. portico)
 п р њ ш а — хитна потреба, потреба (тал. pressa)
 п р њ г а н и ц а — колач од брашна и масти, изв. од *њригаи*
 п р њ г њ т — пржити (лат. frigere)
 р а м њ т и з — реума (венец. romatismo, уп. код Мусића: romatizma ф., Црмн. рамањзма ф.)
 р е ш т в о / р е ш т о — остатак (тал. resto)
 р њ б а — одјећа (тал. roba)
 с њ к е т — платнена кеса, мањи џак од танког платна (тал. sachetto)
 с њ њ — посуда за воду, љевкастог облика (лат. situla, венец. sechio)
 с к а п њ л а т — остати у животу послњје неке опасности (венец. scapolar)
 с к р њ њ а — сандук за рубље (тал. scrigno)
 с т њ р — мјера за тежину, 60 кг (ср. лат. stara, starium)
 с т њ м а, с т и м њ в а т — гошћење, гостити, али и: процјена вриједности нечега, процјена нечије снаге и сл. (тал. stima)
 с њ м п р е ш / с њ п р е ш, с у п р е ш а т — пегла, пеглати (венец. soppreso)
 т а в њ њ а — столњак (тал. tovaglia, венец. tovagia)
 т а у л њ н — сто (тал. tavolino)

- та ку л њ и н — новчаник (tasculino — тал.)
 те л е р — прозорско дрвено крило (венец. teler)
 те ћ а — шерпа (венец. techia)
 те г л а — цријеп (лат. tēgūla 'cријеп uzorni, škriļjevac', Žerić, 362)
 ти р а њ ке (pl. tantum) — појас преко рамена који држи панталоне
 или сукњу, „трегер“ (венец. tirache)
 тр ов е за — кухињска кецеља (венец. traversa)
 ћ и њ ка ра — шоља за кафу, изолатор на телефонском стубу (венец.
 chichera)
 фа м е љ а — породица (тал. famiglia)
 фа њ е ла — џемпер (венец. fanela)
 фа љ а — улог, „залога“ у игри
 фар ц љ е т / фа ц љ е т — ж. марама, и џепна марамица (тал.
 fazzoletto)
 фа ц њ ла / ва ц њ ла — пасуљ (млет. fazola)
 фе р ма т, по фе р ма т / по ве р ма т — одобравати, одобрити
 (тал. fermare)
 фе та — парче хљеба или воћа (тал. fetta)
 фе шта — весеље, уз јело и пиће, свечаност (тал. festa)
 фо ј — табак папира (тал. foglio)
 фр а њ а — венерична болест, сифилис (тал. franza)
 фр е га т — рибати, чистити нешто (тал. fregare)
 фр ка д е ла — укосница (венец. forcadela)
 фу р ми на / в фу р ми на — шибица (уп. тур. њибрит, тал. furminante)
 ца пи ца — крамп (тал. зарра + сх -ица)
 ца љ кар — шећер (венец. zucaro, тал. zucchero)
 ша љ па — огртач, врста женског шала (тал. sciarpa)
 ша љ њ — кухињска столица без наслона (тал. scagno)
 ш кв а дра — зидарска алатка (тал. squadra)
 ш к љ њ а — трун, трунка
 ш ку д е ла — порцуланска или глинена шоља за чај или за млијeko
 (тал. scodella, уп. и стсл. скждељ)
 ш к љ ре — капци на прозору (венец. scuri)
 ш па г — ланени конац (тал. spago)
 ш пи њ а — чеп (тал. spina, уп. код Мусића: шпина)
 шу ви т / шу фи т — плафон (тал. soffitto)

VI

ПРИМЈЕРИ ВЕЗАНОГ ГОВОРА

1.

Бийелй Пáвле ње сйн Лѣкѣ Дукађинца, вђјводѣ Лѣкѣ. Јá знáм од мѣне колико ње тйјá пáсовá. Нйѡе тó такó прѣмлого. На прймер, јá сам Јáнков, Јáнко е Лўкйн, Лўка Мушйкйн, Мушйка Јáкó(в)ов, Јáков Рáдоњйн, Рáдоња Тóмáшев, Тóмáш Мйрков, Мйрко Рáдоса(в)ов, Рáдосав Брáјов, Брáјо Ђўрђев, Ђўрђе Пáвков, Пáвко Мйтров, Мйтар Пáвлов, Пáвле Лѣкйн.

Пáвле е дошá, нáйприѡе е дошá у Пáштроѡевиђе. Овó сáд мáло опширнйѡе. Нáйстарй брáт бйѡо ѡе Гаврйло, Гáш. Он, Пáвле, ѡе имá јóш трй брáта. Једáн ѡе остá у Прйзрен. Заробйли сў га Тўрци и ѡегóва порóдица, кáжў, и дáнас слáвй светў Пѣтку. А сндáр, Синйша и Бщко — двá брáта Пáвлова са Пáвлом — онй сў сáшли прáво и кáко су од нáјездѣ Тўрáкá бјѣжáли преко Албáниѡѣ, дошли сў у Пáштроѡевиђе, кáд је бйло под Бáлшићима у тó дщба. Дошли сў тáмо. И онй сў бйли дóниѡели нѣкй зáкон Лѣкйн, чудновáтй зáкон. Тá е зáкон бйѡо чувснй Лѣкѣ капетáна зáкон. У тá е зáкон бйло нщто сасвйѡем чудновáто. Нѣкй од прйјетѣлá из Дубровника ѡе молйѡо да му га пошáлў. И онй сў га тáмо послáли и вйше га нйка(д) нйѡесу врáћали. Онй сў га трáжйли — тáмо ѡе остá...

Овй брáт Пáвлов из Пáштроѡевиђá, Бщко, сѣ изгубйо нѣкуђ, не знá се кўђ. А онй у Прйзрен сѣ потўрчио, изглѣдá.

А овй Синйша, кáко изглѣдá, прйчá се да и дáнас постóй кулына ѡегóва тáмо, у Пáштроѡевиђе, и да сѣ нѣгђе размлсжйѡ, кó ти знáђ сѣ раселйѡо. А Пáвле ѡе тóгá пўта побљсгá у Зѣту. Изгубйѡ сѣ из Пáштроѡевиђá и побљсгá у Зѣту. Тсгá су пўта комáндовáли Зѣтóм Лўжáни... Тó су бйли староседйѡци, јá нѣ бйх мсгá кáзат тáчно, али сў бйли Словѣни, и тó дóбри Словѣни у тó дщба...

И кáд је дошá Пáвле, онй сў га поѡењйвáли. Нйѡесў га нйкáко признáвáли да е тó сйн Лѣкйн, да ѡе о тѣ порóдицѣ нѣго сў га презйрáли и смáтрáли га, кáко ћу да кáжѣм, кá кáквóга лўплсжá и пјáчкáша од Колашйна, мйслили су да е од Колашйна или Бйѡелóга Псљá. И такó га они презйрáли... Једнóм прйлйкóм ѡе дошá код Мáлѣ црквѣ у Јелцнaк,

тун, то сѣ налазило код манастира Ждребаника. Наљегла е краљица Јелѣна, светā Јелѣна, тудйе(н). И свратила е, то е бйцо тгā пута сабор Лужанā, некй скуп већй, кā °вō кā се купи на панађур негђе великй данас. Скупили су се тун, имала џе великā група људй. Найшла џе ова, како ти реко, светā краљица покрај њи и назвала и(м) добар дан. И ондār трајила од њи да ѓ дадѹ једнога пратиоца да идѣ за Оногош, данашњй Нйшић. Онй сѹ рекли: „Нека те испрати овй Ликогаѳа”... И онй сѹ крѣнѹли да идѹ пут Нйшића и кā су наишли прѣко тѣ Вучйце, она џе рекла: „Што џе овѓ некā вѹчјā гѓра”. Отадѣ се зовѣ Вучйца. И ондā, пѓтље кā сѹ дошли на Планинйцу, на Повйју, тѹ ймā једна вѓда, фйнā вѓда. „Баш вѓда”, рекла краљица. И отадѣ се зовѣ Бāшина вѓда. И она џе тун трајила од њѣга да ѓ кāжѣ зашто га зовѹ Ликогаѳа. Он ѓ је свѣ испричā — како е, штѓ џе бйло ш њйм, како га поцењѹјѹ, како сѹ га презйрāли, и свѣ тѓ, како ницесѹ вјѣровāли од когā џе он. И свѣ ѓ је испричā кѓ џе и штѓ џе. „Е, ајде”, вели, „кад се вратио, дабѓгдā међу њйма нашā крвāvй кѓж”... Такѓ стој у предање. Тѓ нйгђе не пйшѣ, али стој у предање такѓ. А за овѓ остāлѓ свѣ ймā да пйшѣ. Наљѣгā џе, бāјаги, зѣц тудйѣ између њи. И онй, некй да убйјѹ оногā зѣца — убй некѓга од њи. Те онй јѣдан другѓга, — онй да освѣтй онѓгā, онй онѓгā, билѓ џе крвāvо. И данас се зовѣ Крвāvче тѓ мјѣсто кудйѣ сѹ се онй тѹкли тгā пута. Тѓ џе гѓре, више Јелѣнка, ѓдмā у једну страну...

Такѓ се Пāvле уселиѓо гѓре у °нѹ страну, у °нѹ пећйну, вйдиш. Оженйѓо сѣ и од њѣга џе нарасло, ѣо, четйри баталеѓна, свй Бјелопāvлићй... Ницѣсам чѹо да сѣ Пāvле бйо оженйѓо шйѣрѓм Бāна Лѹжанина...

Бѹба џе бйѓо брāt Мйтров. Он је имā сāмо једнога сйна. Тā сйн је некāко тѣшко прошā, мѹчно. За њйм је бйла кѣѣр Ивāна Црѓноѣвића. Од њѣгā сѹ сāмо Вражѣгрмци и Мартйнићй. А овѓ остāлѓ џе свѣ од Мйтра, свй Бјелопāvлићй другй. Он како џе бйѓо изйшā на Бāново Гостйље, тāмо ћѣ бйѓо бāн, Бѹба трајйѓо водѣ да пиѣѣ, а бāн рекā: „Ето ти онамо, на нѓ корйто, тāмо ћѣ пијѹ говѣда и свйње”. Онамо, вели, нека пиѣѣ. И он се тйм увриѣдйѓо, билѓ му е тѣшко. Кāд је дошā кот кѹћѣ, — једнога слѹгу тѣ имā и сйна једнога, пѓшљи и да бāну направѣ некѹ пākѓс. Овй слѹга што џе бйѓо код Бѹбѣ бйѓо џе йстом код бāна ранйѣѣ, пā он познавā свѣ њѣгѓѣ ствāри. Пѓђи са сйном Бѹбиниѣм зајѣдно тāмо на Гостйље, и он вйђи да бāн спāvā у уљанйк код чѣлā. Узми некāкав прѣдмет, некāкав ћѹрек гвѓзденй, удāри га у вр главѣ, грѓма нйѣ чѹо. Убйѣѣ га нā мртво. И ондā кад је дошā овāмо код Бѹбѣ, Бѹби бйло крйво и жā. Кāжѣ: „Ницѣсам јā тѓ рекā да га убйѣѣте, бѣз да му некѹ пākѓс направйте” и прѓклео овѓгā: „Ајде, дабѓгдā се не млѓжйѓ”. И од овѓгā данас нѣмā двйѣ-трй кѹће, у Жѹпу су.

Е, такѓ ти џе тѓ. Тѓ е свѣ што сам ти јā мѓгā рѣћ о њйма.

(Фйлий Брāјдѣвић, *Слашйна—Пошкראј*, 84, магн. снимак, 1974).

2.

... Сѣн је Михайлов бѣдо сѣдмѣ. Тѹрѣма је слабо плаћа данак. Једном је платио нешто у ковцу а нешто у натуру. Ни другѣ нијесу ћели да плаћау... Ови старешина тѹрске посаде доша и река да морау плаћат. Ови су тадѣр стаѣли, па што и нађе о Тѹрака... Један ближѣи рођак овога Михайла је негђе поша, негђе да се не зна кѹј је поша. Ш њѣм се бѣла дѣгла и невљѣста, па послѣице(д) рече: „Ај, сѣлом ме замѣше”. На пѹту ђ је погѣнуо ѣувеглѣја... Тадѣр је Алѣкса предложѣо браству да блѣжѣ. Тѹрци су нашли Алѣксу кот кѹћѣ. Алѣкса сѣ предомѣслио и потѹрчио, па га нијесу посѣкли. Обећали су му свѣ права која уживау Тѹрци. Од Алѣксѣ су Авдѣвићи...

(*Мѣлош Рѣсѣјовић, 82, Глизица, Марѣинићи, забиљѣшка из разговора, 21. VIII 1967*).

3.

Бѣло ѣе јѹтро шѣстога јѹла. Испратио сам жѣну са воћем да идѣ за Тѣтоград. И она сѣ укрѣала у ѣутобус. Ја да се вратић кѹћи. Приликѣм враћѣња наљѣжѣ један дѣктор(...). Ја му дадѣм знак да ѣу да свраћѣм на лицевѹ страну. Он нијѣ узмиѣа. Удѣрили смо се бат у бат. Ја с колима се враћѣм а он с лимузинѣм. Идѣ за Тѣтоград. И удѣрѣмо се. Кѣм смо се судѣрили, кѣњ је удѣрио лицевѣм странѣм ѹ кола, слѣмѣио му стакло на лимузѣну. Он је побљѣга са колима у Данѣловград. Ја плѣшкѣ за Данѣловград да га трагам. Ја ѹ Град, ѣѣга нѣма. Враћѣмо се на лице мљѣста. Ђо саобраћѣјна милиѣија на ѹвићѣј. И тако се заврши рабѣта. Јѣш нијѣсмо завршиѣли сѹћѣње.

(*Мѣловѣн Томѣшевић, 54, Косовѣ Луг, магн. снимак, 1973*).

4.

Не знам, бѣгами, јѣ ли се Бѣцѣлѣ Пѣвѣле оженѣо од Лѹжѣнѣ. Но ѣе сѣна оженѣо ѣерѣм Иван-бѣга Црѣноѣевића...

Јѣш ѣу да ти нешто искажѣм. Од Бѣцѣлога Пѣвѣла су и Бѹбићи. Бѹба ѣе отиша да прѣси ѣѣвојку код Иван-бѣга Црѣноѣевића. Он је отиша код Иван-бѣга и Иван-бѣг му рѣка: „Ајде, даћу ти е. Само ѣу овако: да ми пошљѣш ништа колѣч по ништа кѣњу у ништа спрѣму и по ништа чѣјку”. И то ѣе свѣ потѣисѣа. Бѹба сѣ замѣслио кѣд је доша дѣма... Ђ, сѣд ово да ти кажѣм, но нѣмо ѣтѣт. Бѹба ѣе поша и послѣ е колѣче код Иван-бѣга. Кѣд је доша код Иван-бѣга, Иван-бѣг сѣ зачѹдио и рѣка: „Глѣ, кѣко се снаша и угодѣио тѣ по слѹги послѣ тѣкѣ (ништа колѣч) у крѣшње (ништа спрѣма) на магѣре (ништа кѣњ) по чѣјку коѣ жѣви у роду жѣнину, ѹдѣ сѣ за женѣм (по ништа чѣјку)”.

И да̄ мӯ џе ђевџку. Сџн се Бџбџн један одицелиџо и отиш̄а у Враже-
гмрџе, у вражџ гџм.

Ѐто, такџ ти џе тџ бџло.

(*Раџован Драџојевић*, 85, *Градина*, забиљешка из разговора, 10. VIII 1967).

5.

Има̄ џе један Бевџчград те сџ зв̄а. И тџ џе ђева направџла град,
на њџга. Тџ џе гџрџе. Кажџју ст̄арџ да су џтоле̄ до на Градџну бџле
верџге, да се разговара̄ прџко Вџрџга. Цџкали сџ они џтуд, те сџ разго-
вара̄ли, бајаги...

Онџ, причало сџ, и дрџгога̄ џе бџвало. На пример, Тџмко џе
леж̄а тџнаке и слџш̄а звџна тџнаке, а слџш̄а и на Ђелију. Сџлна џе
тџ црковџна бџла тџн. рџџначке џе дош̄а један пџп. Свџ џе бџло услџка-
но. Ѐто ст̄арџ грџбовље т̄амо, у тџ шџму — не на дно Рџмичинџ, нџ на
нџ М̄аркову, ја̄ нџм... Странци сџ дџџили и нџшто коп̄али. Изглед̄а
тџн мџже да бџднџ нџшто.

(*Раџован Драџојевић*, 85, *Градина*, забиљешка из разговора, 11. VIII 1967).

6.

... Ка̄ ја̄ поглџја тџ — свџ ми се нџшто врџи. Ка̄д глед̄ам онӣ кам
— ка̄ огледало. Док под њџм — змџја, са̄и џџ се око̄ врата, сактџ. Ја̄
тџначке, џтолџначке џџдем. И вџљу Раџовану: „ртолџнаке нџџемо нџшта
у кџћу убачџват. Мџрау тџ змџџе коџ се сактџ да џмау златџ”. И ка̄д
ја̄ нџшто кажџм, свџ се нџшто пролџџеза̄, свџ се пролџза̄, ка̄ напотоњџ
јџк. рџен седџмо, дџшли џџџначке и велџм кџми: „Спава̄ тџначке”.
Ка̄ се јџпџг чџџџ она̄ јџка. Више се од рата нџџе чџла.

(*Госџава Драџојевић*, 70, *Градина*, рођ. у *Н. Селу*, забиљешка из раз-
говора, 11. VIII 1967).

7.

Дџбрџ ми дџшли, мџмци мџи. Бџо сам крџнџо да пџтам̄ за Нџва.
А милџџе ми џе што ме затекџсте џџе нџ да сте ми не знам̄ што лџџепџ
учињџли... Ѐ, ва̄ла бџгу, ва̄ла бџгу... Кџку мене, ја̄днџме, нџџе ве џмат
кџ дочџкат, баба ми џе бџна... Свџ да сте ми дџбро дџшли, са свџјама
дрџговима да сте здравџ... Сџпџи Милутџне, сџпџи... Мџли сџ ми овџ
гџсти... Ѐ, у здравље, мџмци мџи. Зар сам бџгу потрџџиџо. Мџло ми
џе е ме затекџсте. Ѐмам̄ жељу да попџџџем с вама...

А жџвџмо, фала бџгу, дџбро. Баба и ја̄ смо џџе са̄ми. Држџмо
једну кџзу, нџ џе сад држџ ла̄нац, нџма̄ у кџ чџват. Л̄анӣ смо држџли

двѐс оваџа, а сад само кџу. Ја у свѐжѐм за јѐдан ланац, и тако се чѹва...
Имамо да иѹемо и пиѹемо дџста. Нѐ, ље у кѹћу нѐма женѐ — тѹ нѐма
ни гостопрѹмства...

Ја ти не знам дџбро прѹчат. Има љ оѹе кой бџље и више знаѹ
од мѐне. А, бџгами, има се што прѹчат. Тѐшко сѐ пролазило у овѹјама
раџовима. А, и овџ ѹе пџсан крај, тѹ^а је вѹздѹ бѹло тѐшко живѹѐт.
Овџ ѹе дџста забѹчено...

(Гаврило Јџчић, 80, Гостѹиље, забиљѐжено у разговору, 22. XII 1974).

8.

Ми смо се доселили из Јовановића. Тџ ти не знам казат кад.
Вѹк Марковић, шѹра нашѐга праѹеда Јанка Миличкова, доша ѹе из
Пјешивѹаџа. Вѹк јѐдном заприѹети Јанку и Јанковијама наја̀мниѹима
да у Горѹцу не смѹју пуштат стоѹку. Пџслиѹе, како ѹе дошло до свѹѹѐ
меѹу ѹѹма, Јанко рѐчи наја̀мниѹима да пуштѐ џвце ѹ пашу. А Вѹк пџслиѹе
тџга закџљи два џвна. Наја̀мниѹи каѹжи Јанку да ѹе Вѹк убиџо онѐ два
џвна, а Вѹк пџслиѹед уби џба наја̀мниѹка, закла и је. Јанко и Вѹк џдѹ
зајѐдно у пѹтке и доѹѹ ѹ Рѐп од Кујѹавѹ. Јанко рѐци Вѹку: „Вѹче!”
„Штџ ѹе, Јанко?” „Кой љемо гаѹат онѐ пѹтке?” Онѹ се нѐкако замиѹени
ѹефердѹриѹма и Јанко уби Вѹка. Кот кѹћѐ каѹжи женѹ: „ѐ, убиџо сам
ти брѹта!” „Кѹку мѐне, љѐ си га убиџо!” „Тѹн и тѹн”. Она ѹзми струѹку,
доѹи на Рѐп од Кујѹавѹ. Цѹѹелѹ нџѹ је џстѹла код мрѹтѹџа брѹта. Пџслиѹе
су га упопали... Јанко ѹе пџслиѹе заѹзео Кујѹаву и од ѹѐга смо свѹ ми
Кујѹавјани и Творѹиљани џсим јѐдна кѹћа Бѹричића. У Кујѹаву сад има
пѐдесет љ два домаѹиѹства, а на Творѹило тридес, нѐма ја мѹим нџ дваѹес
ѹ пѐт. Уочи рѹта ѹе бѹло дѹѐстачѹтрдес и не знам колиѹа чѐљадѹѹа,
а данас љ нѐма на̀ко стџтѹну.

(Шерѹиша Јованѹић, Кујѹава, 54, магн. снимак 1972).

9.

Да ти каѹѹем ка̀ко е тџ дџбило ѹме Кујѹава. Бѹла е љѐвџѹка Кујѹава.
Тџ е бѹло за вриѹѐме нѐмаѹиѹиѹког. Отадѐр до данас-дан је тџ ѹме џстѹло.
Кујѹава је сараѹѐна тѹн, и дан-данас стоѹ кам љѐ закопана. Тџ су Крстоѹи.
Бѹо ѹе нѐкѹ власниѹ, ка нѐкѹ кнѐз. Тѹ е Кујѹава имаѹе има̀ла. Тѹ е ку̀ла
Бурѹзѐровића, живѹи у ѹѹ јѐдан наш сѐља̀к. Ниесѹ ѹѹ Тѹрци подѹ-
зали. На камѐн на врѹта од авлиѹѐ јџш стоѹ крс урѐзан у онѹ плѹчу.

Ко е гџј овудѹѹе бѹѹо — свѐ сѐ Црна Гџра зѹала. Слуша сам љѐда,
ѹли о Кујѹави казѹше да су ку̀лу направѹили ѹли Нѐмаѹиѹи ѹли Рѹмљани.
Грџбље је од крста бѹло џдма, ѹли ниѹе бѹло цркѹѐ. Бѹпове зѐманѐ
смо нашли у јѐдан грџб — у јѐдан грѹб јѐдан, у дрѹгѹи — дрѹгѹи. Па
сѐљаѹи мѹшљаѹ да смо ми бѹга нашли. А тџ е бѹѹо џбичѹј да љуп с

вином стављау уз главу мрца. И ође ње била гомйла у коју смо нашли лубању са здравицем зубима.

(*Перуша Јовановић, Кујава, 49, разговор 1967*).

10.

А што да ти причам о Скадру. Изгубили људе, држава не испрца и готова прича. Ослободи Скадар, али рскоше ни: „Ајте, ваш нице!” Бодгић Радовић бјеше командат баталиона, то бљеше баталедн жандамерице. Ђто тако, испрцали не. Ницесу ни дали ни ољикѡ изниџет. Ни оруже нако наше ницесмо йзниџели. Ми смо били све сложйли у магазин, све. Ни Турци ницесу пѡниџели оружје. Србијанскй џе војвода задржа њик а краљ ик је Никѡла пуштио. Оруже им је ўзео...

Сѡдам неђеља сам био у Скадар по ослобођењу. А био сам на Бардањѡл циџелу зйму, од дванѡестѡга, ја мйслим, сетѡмбра, или у октѡмбар, ка сѡ заратиле балканскѡ државе, окѡ Јовѡадне пјешивачкога, ка сѡ балканскѡ државе тражйле о тија великосйла да изажднѡ Турке измѡђу њик. И дозвољиле су й великосйле. Србија, Бугарска, Црна Гѡра, ја не знам Грчка је ли била, нако сѡмо ове три државе. И онѡ су то под ўговѡре ка су уљегле да рѡтѡ потпйсале што ће коџе да бѡде. И мобилйсале су војске. И тадѡр је свѡкој држави дѡто да развйја фрѡнт — Србија, Бугарска, Црна Гѡра кад су заратиле, подиџели сѡ сѡкторе, и ѡнда ка сѡ напаѡло, збијѡло сѡ то. А овѡмо џе био Блажо Бѡшкович — ови сѡктор Црне Горѡ на Скадар. Био џе Велиша Лѡзѡвић и књѡз Мйрко. Одржавѡли сѡ гѡвѡр код Везйрѡва мѡста. И дали тѡ пѡздрав (фем.) Блажу. Блажо наџстарй. Изйша џе на нѡ бйну Блажо. Пѡгље су га поздравйли. А ѡн вели: „Знатѡ ли, Црногорци, вели, менѡ е пѡло ў диѡ да упрѡљам са зѡцкиѡм ѡдрѡдом. Црној Гѡри џе, вели, дѡто да ослобѡди Скадар. И, вели, наређење џе од господѡра, јѡш три дѡна ймѡ по ўговѡру да се отвѡре бѡрбе. Нѡ, вели, каже, ја нећу ч. кѡт та ўговѡр, ја ћу прйјед, каже, удѡрит. Ймѡм, вели, намљеру да уљѡ зѡм са ѡљикѡ снага, да ћу то ослобѡдит, и да йдѡм, вели, у старй Дукађин, џѡ џе наша старѡвина”. Нйко нйшта. Вѡј тѡ сѡ била пѡтања рѡзна, гѡрје — дѡље. Крѡнуло сѡ да се идѡ. Пригйскѡ великй свйџет, салѡћло окѡ Блажа да и дѡ оруже. Лећло, бѡлан, ка ў коло. А артиљѡрија прѡшла пред нама гѡрје у Фѡнѡдину, тѡмо према Дечйћу, према Волгйѡцѡ турскѡ изниџели оружје, топѡве, и војску примѡкли. И тѡн смо прйшли навечѡ. Спрѡмйли Блажу, рѡзапѡли му шѡтор на јѡдан дѡ. Углѡмнѡм, ѡн нй тражй перѡникѡ, нй краља, ни нйкога. Йх, то џе свѡ њѡму бйло ка џа — та главѡри и краљ. Пѡн живѡта, а и мѡлад дѡста, јѡк, снажан, сйта. Не знам је ли имѡ шѡсѡт. И на вечѡ, тамѡн је онѡ прочитѡло, ка ў војску, што ће да се рѡди сѡтра, дѡвечѡ. И вели артиљѡрији да припрѡмѡ да отвѡре бѡрбу у дѡсе сѡти на Дечйћ, да се Дечйћ нѡтѡ ѡзме. Онй сѡ тако и урађйли. Он је нарѡдйѡ да йлѡ батале н вражѡгрмачкй на њ, на Дечйћ. И бѡјше, овѡј њѡгов, од брѡта Блажа Бѡшковића, тамѡн дошѡ из Рѡсиѡе, мајѡр. За-

11.

Из Котѡра смо дошли на Цетинье да приступимо господáру. И ту, дошли смо неће позно, испред ноћи, не може се тамо, но кратак дан — ка љочи Божйћа. Аѡ, не помаже нйшта, а ми ѡнемо да приступимо господáру па да приступимо. Окупили се најтро ми, свй прет пáлац (двор), вас бйиели свйиет. Нешто же и отйшло бйло, онй койцема же бйиже бйло, йсти дан, дѡма. Ај, жйвйио, жйвйио, онѡ по номѡ нашѡму ѡбичáју, нѡ излáзи, овй, Вўко Вўкотић, чинй ми се бљеше таѡер командйиер двѡра. Велй: „Полаќоте, полаќоте, не вйчйте, нйице се господáр дйзá”. Ајде, дѡ, ми причѡкај, кад ѡли ѡн излáзи на балкѡн, опа-шўице пáс, дйжѡ се. „О, здраѡ мои Црногѡрци...” Добро, како вй? Ђра, жйвйио, жйвйио, штѡ се не чинй. „Колйко ве дошло”, велй. „Дошло не тўн до Трйиешћа (Трста), тўн, па ѡтолѡн јѡпѡт до у Кѡтор, јѡдно сто и двáдес й неколико, неќй сў ѡтолѡн пошли кўћама, ми ѡћен”. „Е, пá лйицепо, добрѡ сте учйиѡели. Тў немá, ми смо Тўрке изагнали. Немá тўнаке, јѡш тá Скáдар, и тѡ ће бйт проз двá дана. Нѡ, да ме вй послушáте, кáй свй добровѡљци кой сў досад дошли. Вй сте дошли добровѡљно, бѡз пѡзйва. Фáлá ви е сте дошли, тѡ же дўжнѡс да се бранй ѡтáцбина. Нѡ, да ви послушáте мене. Ајте вй свѡйцема кўћама, да се вйдйте са свѡйцема дѡма — неколике нѡћи и неколика дáна. Пá, кáт пáнѡ тá Скáдар, јá ћу сáћ у Подгѡрицу, пá ћу звáт таѡер свѡ добровѡљце сá мнѡм да идў”. „Гѡсподáру, нйицесмо ми дошли да идѡмо да седймо кот кўћá, нѡ да идѡмо да рáтймо!” „Е, овáкѡ, овáкѡ, да ме послушáте. Не мѡже се друкчйице, нйкáко. Лйицепо сте учйиѡели, áли ми смо тѡ трсйли чáском, тѡ Тўрке”. Ми смо ѡндолен — свáкй себе, рѡп нá крсти, пá дѡћи тўн у Подгѡрицу, јáвй се кѡмáнди, дѡћи дѡма — áко же кой имá штѡ да оставй, кот кўћѡ јѡдну нѡћ. ѡтолѡн смо пошли вйше тáмо. Бйлић смо тáмо доклѡ сѡ Скáдар ослобѡдйио...

Без господáра уљеѡсмо у Скáдар. Док сѡ завршйио тá рáт и тѡ. ѡндá сѡ ѡдмá на Бўгарскў пошло... Кáд сѡ улáзйло у Скáдар, командáт, командѡвá же вѡјвода Бўро Петрѡвић, а командйр бригáдѡ же бйио нáма командйр Бѡгић Рáдѡвић. Бйлѡ сў одрѡћене, билѡ же одрѡћено, и свáкѡ четѡ по двá војникá, не нѡ и свáкѡга вѡда по двá, тѡ ће дѡћ по седам-ѡсам војникá иш четѡ, да најприѡед се уљежѡ у Скáдар, јер нйице смљѡла свá војска уљећ, кѡ знá што мѡже бйт. Одрѡћени смо тўнаке ми из вѡда по неколицйна, јá и јѡдан ми рѡћáк, јѡдан рѡћáк Вукашйинов, јѡпѡт, и дрўгй тўн, тá комшйице, колйко не бйло те смо уљегли тáмо. Дѡчѡкáли Есáд-пашу и престѡлонáслѡдникá Дáнйла на вр скáдарскѡ главйице.

Ми изáшли, а ѡни излáзѡ из онѡ пећинѡ. Тáко ми бѡга, Есáд-паша бљеше лѡпѡта у жйвѡт. Кáпа на њѡга, кá јá што нѡсá јѡдну шўбару отпрйице. Ђзеѡ га Дáнйло, разумйиѡш тй, овáкѡ. ѡн з дѡснѡ бáндѡ, а Дáнйло с лйицевѡ. Уз онѡ стѡпенице излáзѡ из онѡ пећинѡ. Тўн смо стáјáли доклѡ сў гѡј ѡни сáшли дѡље. (Богмѡ смо тўн и пáдáли. Пѡкѡјнй Пѡтар је усрѡ скáдарскѡ главйице пáнуѡ, разумйиѡш тй, онѡлйкѡ ћўтѡћи нá ноге, а врућйна, пá му сѡ нешто тѡшко трѡфйло). Сйдѡсмо дѡље

и ми више кад они сидоше, некућ отидоше, не знам ће та и(х) јади не знали.

Послије тога остадосмо десе-петнаес дана, но ђдма да се иде. Зарати Србија на Бугарску. Ај(д) ђтолѣн да се иде, али да останѣ један дйио наше командѣ у Скадар, јер долази међунарђдна војска, ка овѡ сѡ што сѡ одили тамо неђе у Сйнај — Француска, Енглеска, Америка, Италија, — свија тија државѡ — седам-ђсам. Е, сѡ тѡн трѣба да останѣ командйр, ђдносно брегадйр Нйко Пејѡновић. Бљеше йскрѡј Рицекѣ Црноѡевића. Он је оста тѡнаке у посаду. Али код нега трѣба да останѣ неколико лѡдй кой тѣ трѣбат. И остѡло нѣ неколико...

У томѣ ѡе дошла и она војска енглеска и оный адмирѡл. Бйли смо тѡ неђе до краја јѡла. Кад смо пошли ђтолѣн кућама, ниѡесмо нашли нйкога, но е свѣ бйло пошло на Бугарску, од овија нашија... Потље сам бйио ѡ Пећ и у Баковицу, ја мнйм четрнаестѣ, онѡ се четрнаестѣ пође на Граово...

... Војска ѡе наша пойнѡла прѡви пѡт осамнаестѡга октѡбра на Скадар, на Бардаѡл. Тѡн је остѡло оружја доста да се снабдйѣмо свй. И бѡгме ѡе један, прйѡе тога, дѡва педесѣ долѡра, нйкога ниѡе имѡ беш себе, дѡниѡ паре из Америкѣ. Тражйо пѡшку: „А, пѡшку, господин војводи“. Нѣма пѡшке, бѡгоми. „Тако ми бѡга, ко ће у дѡт, ѡо му педесѣ долѡра“, вели, „да му дам за пѡшку“. „Јѡ ниѡесам дошѡ да седйм!“ Бѡгоми у нашли, нађѡше му нечесовѡ неђе за онија пѣдесѣ долѡра. Отишѡ ѡе и у прѡву бѡрбу грѡма ниѡе чѡо. Чйм је дошѡ, погйнуо ѡе.

(Бѡгић Бурѡновић, 82, Подглавице, Маршйнићи, магн. снимак, 1970).

12.

... Ми смо двйѡе сѡме ѡ До Вѡкогицкй. Тѡн смо прѣшли прѣд рат. Имѡле смо велѡу фамилију. Моѣ двѡ брѡта сѡ пойнѡли и сѣстра и двѡ брѡта Владѡви. Сѡд ѡ До нйко не живй нако ми двйѡе. Снаѡ ми излазй. А ѡђе смо ми ка старй, ѡца не слѡшау. Но нѣмамо, јѡдан, свйѡтло, ниѡесмо га мѡгле довес... Овѡ ѡе доста забѡчено, па ниѡе лѡко.

Имѡли смо ми прйѡе рѡта ѡје весѣља доста. Бйлѡ ѡе чѣсто весѣље и плѣсма у кућу Века Жѡрића и на Лѡкве. Сѡмо из наше двйѡе куће ѡе бйло петнаестѡро. А данас нѣма нйко. Сѡмй смо. Нѣмамо до куће ни пѡта, ни свйѡтла, ни нйшта, а шѡэле смо да улѡжймо паре, а радит ниѡесмо мѡгле.

(Из разговѡра са Зѡркѡм Јѡвѡвић, До Вѡкогицкй, Госймље, 56, децембра 1974).

13.

... Дѡвно сам ја дошла из Срѣтњѣ, ја мнйм је тѡ бйло дваесиде-вѣтѣ, ѡо четрдес гѡдинѡ. Гѡре у Срѣтњѡ сѣ живјѣло од живѡга највише.

Имало се доста стокѐ, коза, оваца, па е било биделѐга мрса доста. А жита мало. Пднешто се куповало, но се немаше пара, тешко је било зарадит...

... Било је комита. Нијесу они нападали, сви смо и знали. Горе су они највише били у планину, а долазили су и у село. Но нијесу ништа пјачкали. Они су пошли у гору за вријеме Аустријѐ, а послѣје су се тукли са цандарима. Имало је међу њима силнија људи, добрија...

Данас омладина фино живи. Не фали им ништа, теке неоте да уче и да радѐ. Све и лако пада, ка с неба. А ми смо се стари мучили живија мика да зарадимо нешто и нијесмо патисали же год смо били.

(Стана Брајовић, 71 год., *Косић*, магн. снимак, окт. 1974).

14.

... Ово је вишњица била. Били су виногради. Први додигаоци смо ми били оже. И оже смо се населили.

... Био сам у балкански рат. Двадесетѐ, једнаестѐ годинѐ сам поша. Па потље, свршио сам све ратове од дванаестѐ годинѐ. Признали су ми то. Дали су ми пензију, око четрдес и двије-три иладе...

Богоми смо имали оружје — московке и топове. На Скадар је пошло двадес и четири тона, артиљерије. Богоми са се ја пребацио био два мјесеца у батериу срску. Био је капетан Михайло. И свршио смо и то ни припаде све, погубосмо. Великосиле ни узеше све, не дадоше.

Био сам кад је Скадар заузет. Онѐ су се предали. Наприје смо пошли на јуриш, седам баталебна црногорскија, на Бардањол(т). И онѐ се закопаше у логоре, шанчеве. Паде наређење: седам баталебна, два белопавлићки, васојевићки, нишићки — на јуриш. И жица стой, педесет метара заплетена. Сваки је војник наш има ножице и косијер. И ка су ударили на жицу да расидечу, навалили из ровова Турци, пушкама, митрољезима — све су не потукли. Ја сам био на артиљерију. Пдшто оступише преко Кира, помога нас... Два и по мјесеца смо и опсадирали. Таман бљеу србијански топови код Кира, кад ево ти предаје Скадра. Извијести команду и дођи предаѐ њ. Наређење: од сваке четѐ по пет војника да иду да копау оне те су погинули. И ово љу ти казат: по двадес и четири смо у једну раку копали. Како су пали — ништа њ не бљеше дирало. Онѐ бљеше зимско доба. И, пдшто смо њ сахранили, паде наређење од великосила да црногорска војска оступа, долази страна војска. Дошли су Инглези, Њемци и Французи. И био сам на дољану стражар кад је налегла Бојанѐм војска — један мали брод пред њима. Потље војска изагони наше, страна војска: Французи, Њемци, Инглези. Ја сам на посаду био, а таман сам у овѐ дане доша са Скадра... То е за мене ратованѐ било црно и горче.

Тачно наш Скадар би да не убише Блажа Бдиковића. Блажо е био позван на Цетиње. Митру Мартиновићу су дали тобош да удара на Скадар. Блажо е био командат дивизије. Но, скупили се на Цетиње и тун је пала наредба да се војска бидѐ. Ево ти један официр црногорски

шета. Био је Никола Мишељин, командир из Бјелопавлића. Блажо је био синџо пут Петра Петровића, сина краља Николѣ, ње му е овѣ био рѣка да се повуче његова војска... Нареди Блажо: покрѣт, напријед. И посла извидницу пре(к)о границе. Засвираше трубе, све оде напријед. Ми смо топове извели на Фундину и начинили шанац. Кад, у девет сати, почела бљеше крша, наљеже Блажо Бдишковић. Имаше једна скала. Наши топови таман до онога крша. Како ми седимо, разговарау се војници — джемо да се бијемо. Наложисмо пелим, а Блажо е обича свѣ нашу војску. Таман је доша на онѣ шкалину онамо, и умрлога ми сага — пиштољ је четири пута затика. Била е нѣ. Одједном чусмо: погибе Блажо, прнесе се... Сванѣ. Ујутро наредѣше те га закопаше у једну брежину. Ту су га закопали. Ту су му и данас кости. Војска љзуби морал... Потље смо пошли на Скадар ка без воље. И ка смо дошли до Скадра, били смо у опсаду — пропаили, погинуили. Тако е то. У опсаду смо били од Јованѣдне до у овѣ доба.

Потље је Аустрија ударила на Србију и Црну Гору. Ми неки смо били на Граово. Ја сам био ђпет тобѣја. Но ме ѣ Граово заробише и поведоше прао у Загреб, на лицечење ѡ сам био рањен. Пита ме доктор: „Јеси ли убио којега?“ „Не знам, части ми, пуцали смо с топовима, па не знам јесмо ли којега убили“.

...

... Кот Скадра нијесмо имали ранѣ. Мајка ми је једанѣс пута долазила и доносила таин. Клали смо браве и от кожа смо начинали коѣхе. Сиromaшно смо пролазили. Све су ни от кућа доносили таин. А имали смо казане, и куваре, но нијесмо имали што варит.

(Блажо Петровић, 82, Пѣтрићи, Шобајићи, магн. снимак, 1974).

15.

Ја имам осанѣсет ѣ једну годину, ја ним. Стара сам и бона. Овѣ годинѣ се нешто све слабије дѣжѣм, а, ѡто, могу се још испраљат. Ижљѣжѣм по тѣја ливада, мало до Сушице. А ѣ Град нијесам била одавно, бдоми. Овѣ ѣвѣјке доде, пазѣ ме. Но се Даница удави, све на њѣ пало — и кућа и то мало живѣга, и све. Како су твои, како ти је фамѣља. Уче ли ти ѣца добро?

... Оѣе је негда било много нарѣда, а данас све пошло ѣ град. Тамо се лаше живѣи и зарађује. О земље се тѣшко живѣи, грѣка је земља. Но, бдогу фала ѡ и сѣ учинеѣло да се не патѣ и злопатѣ ка ми.

... Мајта је ѣ Бар. Бѣца су ѡј добро, добро уче. Један је нешто завршидо, не знам што, нако да те лажѣм. А Јованка је с ѣнијама у Титоград. Беца су и њѡј фина, једна сѣ мала удала. Сви су добро осим мене, ја не ваљам ѣаљѣм ништа. Но, и остарало сѣ, бдоми.

... Поздрави фамѣљу, све рѣдом поздрави, и Нѡвку, жеља ме на њѣ.

(Мѣра Брајѣвић, 81, Слагојево Копито, разговор, 1974).

VII

ЗАКЉУЧАК

У периоду прије доласка Турака, а посебно у доба турске владавине, привредна активност становништва Бјелопавлића била је, из економских и географских разлога, у одређеној мјери оријентисана према Оногошту (Никшићу), односно према Херцеговини. На херцеговачкој територији Бјелопавлићи су имали и своје катуне. Те околности су, са своје стране, довеле до мијешања херцеговачког и бјелопавлићког становништва, па је то, свакако уз друге разлоге — историјске и лингвистичке — условило да се на овом подручју појаве неке новоштокавске акценатске иновације.

Говор Бјелопавлића до сада систематски није испитиван. У лингвистичкој литератури о њему се могу наћи само узгредни подаци, и то углавном о акценту и дијелу консонантског система. Зато је било вријеме да се испита и овај говор, тим прије што он у понечему представља неку врсту прелазног говорног типа.

Треба нагласити да су промјене у говору Бјелопавлића у последњих педесетак година вршене веома снажно под утицајем књижевног језика, јер у том периоду скоро да није било породице која није имала по једног или више интелектуалаца, односно школованих људи. У послеријатном периоду тај утицај је повећан развојем штампе, радија, телевизије и других средстава јавног информисања, као и урбанизацијом везаном за општи, привредни и културни раст и развој.

Јединство бјелопавлићког говора нарушено је двјема појавама које карактеришу двије његове периферне области:

а) на једној страни, западне Вражегрмце (најзападнији дио Бјелопавлића) карактерише херцеговачка изоглоса новоштокавске акценације и

б) супротно од тога, на крајњем истоку племена су Мартинићи — подручје са рефлексом полугласника *ā*: *dānās*, *ndhās* и сл. Изузимајући ове двије појаве, као и новоштокавско ликвидирање окситонезе кратког акцента на цијелом подручју, бјелопавлићки говор карактерише углавном особине старијих новоштокавских говора Црне Горе.

Осврнућемо се укратко на те особине.

А. Акцентни и гласовни систем

1. У акцентском погледу Бјелопавлићи нијесу компактно подручје. У западним Вражегрмцима акцентуација је млађа новоштокавска, са мало примјера акцентуације осталог подручја племена. Зато, када говоримо о бјелопавлићком акценту, изузимамо Вражегрмце.

Битна карактеристика бјелопавлићке акцентуације налази се у чињеници да је ликвидирана окситонеа кратког акцента, што је изазвало појаву узлазних акцената на претходном слогу, према законитостима које су иначе познате у српскохрватским акцентима. Тако имамо: *идиок*, *народ*, *коной*; *зелен*; *убиш*, *идсећ*; *лежимо*, *црвенимо* итд. Од овога чини изузетак енклиза, у којој се, због појаве новог слога у говорној структури, кратки силазни акценат није повукао ка почетку, па имамо: *лицейъ е*, *женъ ми е*, *зеленъ е* итд.

У складу са преношењем кратког силазног акцента са крајњег слога, постоје сва четири акцента, од којих ^ може стајати у свим положајима, " на свим слоговима изузев посљедњег, а ' и ` само на прет-посљедњем слогу пред кратким посљедњим.

Стари дуги силазни акценат се не преноси, па имамо: *женѐ*, *сесѣрѐ*, *мѹнѐ*, *шѹгѐ*, *дрѹгѐ*; *дѹнѹ*, *сѣрѹнѹ* итд.

У овом говору нема тзв. староцрногорског преношења акцента (типа: *Јво*, *Драго*, *Васо*, *Мило* и сл.).

Познато је и прасловенско и новоштокавско преношење акцента на проклитику:

а) Новоштокавско преношење ограничено је на једносложне рјечи и то претежно на замјенице, неке именице и глаголе с негацијом у аористу: *ѹ нас*, *од њи(х)*, *од вас*, *ѹз вас*; *ѹ гроб*, *на ѹрс*, *ѹрѐ(д) смртѣ*; *нѐ шѣ*, *нѐ смје* итд.

б) Старо преношење на проклитику је нешто раширеније:

— *ѹ воду*, *низ воду*, *ѹрѐ(д) зору*, *ѹ ѣланику*; *зѹ ѣлашѹ*, *ѹ бѹрбу*, *на кѹрѣ*, *ѹ цркву*; *ѹ нѹћ*, *ѹдд нѹћ*; *на мѹс*, *ѹдд јесѣн*, *на ѣамѣѣ*, *зѹ рѣч*; *д(д) злѹша*; *ѹд ѣицѣлу*, *ѹ лѣшо*, *на брдо*; *низ ѹље*, *ѹрѐко ѹља*, *зѹ срце*; *кѹш краља*, *на ѣѹш*, *на мѹљ*; *зѹ коње*, *на коње* итд.

в) Појављује се и преношење типа: *у добрѣ час*, *у злѣ час*, али, како се види, само уз именицу *час*.

Неакцентоване дужине у овом говору су бројне и разноврсне. Појављују се и испред и послје акцента. У поста акценатском положају јављају се само послје силазних акцената. Категорије у којима се ове дужине налазе су бројне. Овдје назначујемо само неке којих нема код Вука и Даничића. Тако имамо:

— у ДИЛ пл. фем. -а основа код именица које у Нсг имају силазни акценат: *крѹшкѹма*, *бѹбѹма* и сл.;

— у наставцима инфинитива: *-нѹшѣ*, *-ѹшѣ*, *-шѣ* (овдје, наравно, без финалног -и): *црѣшѣѣ*, *мѣслѣѣ*, *брѣнѹѣѣ*. Код ових глагола дужина на наставку се јавља и у презенту, футуру, имперфекту и радном придеву;

д) *ć* експресивно, хипокористичког карактера: *Ќобо, Ќеџо, Миџа, Гдџа, Бџа* и сл.

Сугласник *џ* се много ређе јавља него *ć*: *коџи, коџавина/коџавина, иџес, иџеден* и сл.

Африката *s* јавља се само код неких именица: *биџа, биџак, биџин, биџока, биџаче; брџна, брџин, брџноглавине, брџноглав; Малџна* (топоним). У ријечима типа: *зид/зид, земља, зуб, звиџезда* и сл., разумије се, у овом говору непознати су облици са *s*.

Сугласници *л* и *љ* су књижевне артикулације, али *л* може бити веларизовано: *лук, луд, лужеж, лажов, лџов*, односно палатализовано: *Лакић, Лако, Лџа* итд.

Овдје нема оног мијешања *л* и *љ* које срећемо у Зети, Кучима и Братоножићима типа: *Мил'ица*, односно *џол'е* и сл.

Јошовање. Старо и ново јотовање се у овом говору срећу у свим оним категоријама у којима су позната и у другим говорима на подручју Црне Горе.

Познато јотовање у говорима Црне Горе сугласника *ш, ђ, с, з, н, л* испред *ј* карактерише и овај говор у цјелини. То, јекавско, јотовање захватило је све оне консонанте који су иначе подложни јотовању (осим задњонепчаних), па је тако захватило и лабијале. Међутим, уз јотоване лабијале наилазимо скоро паралелно и на нејотоване, па имамо алтернације:

шџ: шљџма/шјџма, шљџна/шјџна;
бџ: бљџаиш/бјџаиш, бљџмо/бјџмо, дбљџ/дбјџ;
вџ: вљџра/вјџра, вљџчање/вјџчање, вљџриш/вјџриш;
мџ: мљџсто/мјџсто, мљџра/мјџра, загрмљџиш/загрмјџиш итд.

Б. Облици

У области облика говор Бјелопавлића не разликује се у главним цртама од стања у другим зетским говорима.

Код облика именица поменућемо неколико појава:

а) Познато зетско једначење ген. и лок. пл. и овдје је изражено: *џо лџаџдџа, џо кућџа* (Гпл).

б) Није познат генитив плурала без наставка-а (тип: пет стотин људи).

в) Деклинација мушких хипокористика на -о иде по обрасцу: *Јџво-Јџва-Јџву; Пџро-Пџера-Пџеру* итд.

г) Дистрибуција уметка -ов-, -ев- разликује се дјелимично од одговарајуће ситуације у књижевном језику, а подудар се са стањем у другим зетским говорима, или је пак фреквенција облика са уметцима нешто израженија. Тако овдје имамо: *џџкови, иџреви, иџстови*, уз паралелно постојање облика без уметка.

д) Непознати су облици именица женског рода основа на *-а* катунског типа НВсг: Маре, Анђе. Овдје је: *Мара*, вок. *Мāро*, *Анђа*, вок. *Анђе|Анђо*.

ђ) Честе су именице са два рода. Тако су именице: *идздрāv*, *глад*, *идс*, *идгāн*, *дйрбв*, *милей* и сл. час женског час мушког рода.

е) Код именица ж. рода на консонант у инстр. сингулара у преваги је наставак *-у*: *с кдићу*, *с маићу* и сл.

ж) Рекло би се да је у овом говору нешто више него у осталим говорима Црне Горе у дат. и инстр. пл. код колективних образовања средњег рода и неких именица мушког рода раширен наставак *-ма* мјесто *-има*, па имамо: *идгладма*, *идмадма*, *лудма*. Тако је и код презимена на *-(в)ић*: *Поидвићма*, *Пајдвићма* и др.

У придјевско-замјеничкој промјени поменућемо ортогонички облик личне и опште замјенице у дат. и лок. сингулара: *мене*, *идебе*, *себе*, и енклитички: *ми*, *ии*, али *себе*, као и претварање завршетка *-и(j)ex* у ген. (лок.) мн. придјевско-замјеничке деклинације у *-и(j)ā^e*, односно *-и(j)ā*: *идија*, *младија* и сл., односно у ДИЛ: *идијама*, *младијама* и сл.

Као и у црмничком, пиперском и средњокатунско-љешанском и овдје се појављује предметак *ио* „за ублажено и појачано поређење”: *идбољи*, *идмањи*, *идгрђи* итд.

У области конјугације ћемо поменути:

а) Инфинитив је обавезно без финалног *и*, па имамо: *чидиай*, *идграи*, *идсиш*, *идћ* и сл.

б) Изузев глагола *вљу*, *вићу* и књижевних *могу* и *дћу* наставак првог лица сг. презента је књижевни. Изузетно се ријетко појављује и *иомогу* (Да ви помогу).

в) Нијесам наишао ни на један примјер аналошког ширења наставка у у 3. лицу плурала презента из осталих шест врста код глагола VII и VIII врсте. Обавезно је: *радѣ*, *идсѣ*, *држѣ* итд.

г) Из система се у потпуности изгубио облик прилога прошлог. Њега замјењује перифрастична конструкција типа: *Поидио сам дошā*, *видицо сам...*

В. Синтакса

У области синтаксе *идажежа* познато је да је у зетским говорима изгубљено осјећање дистинкције у употреби акузатива и локатива у корист акузатива — када су у питању глаголи који означавају правац (кретање) и мјесто (мировање). Тако је и овдје у значењу локатива чест облик акузатива, па имамо *Живим љ град* и *Идем љ град*. Треба истаћи и мијешање генитива и локатива плурала именица основа на *-а* и основа на *-о/јо*, које смо поменули, гдје облик генитива има функцију локатива: *Оидија се ио кидфанā*, *Скииā ио селā|селā*.

Овдје немамо појаву замјене социјатива оруђником, типа: *Иде Миланом* (мј. с Миланом), какве конструкције срећемо у говору Зете,

На крају треба истаћи да постоје сви друштвено-културолошки, географски и лингвистички услови да се у будућем развоју овога говора убрза стицања све више особина које карактеришу млађе новоштокавске говоре херцеговачког типа. О таквој перспективи могло би се говорити у временској дистанци коју означавају деценије, јер ради се о веома убрзаном трансформисању говора које му наносе новоштокавске иновације.

Г О В О Р Б Е Л О П А В Л И Ч Е Й

Р е з ю м е

Белопавличы — черногорское племя проживающее в долине реки Зеты, на юго-востоке от г. Никшича и на северо-западе от г. Титограда. Племя проживает на площади величиной 440км². На этой площади живет 15 с небольшим тысяч человек, по народному преданию это потомки Белого Павла и старого племени Лужан. Большую часть территории, занимаемой племенем, составляет горная местность, а меньшую — плодородная Белопавличская равнина, с Даниловградом, как административным и культурным центром.

В исторической литературе Белопавличы как племя упоминаются впервые в 1411 году, а существуют исторические свидетельства, что Белопавличы оформились как отдельное племя много ранее. Это значит, что 15 век является эпохой, когда закончился процесс формирования племени на данной территории.

Во время турецкого нашествия, особенно в период турецкого ига, т.е. после 1496 — 1499 года во время турецких завоеваний, хозяйственная деятельность Белопавличей, вследствие экономических и географических причин, была сосредоточена в Оногшту (современный Никшич), т.е. в сторону Герцеговины. На территории Герцеговины Белопавличы имели свои горные пастбища. Таким образом, происходило смещение Белопавличей с жителями Герцеговины, так что в языковом плане обусловило в частности появление некоторых новоштокавских акцентных новообразований.

Говор Белопавличей до сих пор систематически не исследован. В лингвистической литературе о нем можно найти только отдельные сведения, прежде всего в области ударения (акцента) и частично системы согласных. Поэтому назрела необходимость детального исследования этого говора, тем более, что он, по некоторым своим признакам, является говором переходного типа.

Надо отметить, что в течение последних 50 лет, под влиянием литературного языка происходили очень быстро изменения в говоре Белопавличей. В этом периоде создалась ситуация, когда почти в каждой семье Белопавличей один или несколько членов получали образование.

После второй мировой войны, влияние литературного языка усилилось в связи с развитием печати, радио, телевидения и других средств массовой коммуникации, а также значительной урбанизацией, связанной с общим экономическим и культурным развитием.

Единство говора Белопавличей нарушается двумя явлениями характеризующим две его периферные зоны:

а) с одной стороны, западные Вражегрмци (самая западная часть племени) имеют герцеговинскую изоглосу новоштокавской акцентуации;

б) в противоположность тому, на крайнем востоке находятся Мартиничи — территория с рефлексом $\text{ь} > \text{ä}$: *dānās* 'сегодня', *ndhās* 'сегодня вечером', и т.п.

За исключением этих двух явлений, а также и новоштокавской утраты окситонезы краткого акцента, которая произошла на целой территории Белопавличей, говор данного племени характеризуют, в основном, особенности старших новоштокавских говоров Черногории.

Рассмотрим вкратце характерные черты этого говора.

А. Акцент и фонетическая система

1. Что касается акцента, Белопавличи не представляют единства. Как уже сказано, акцентуация западных Вражегрмцев — в основном относится к младшему новоштокавскому типу с отдельными чертами акцентуации остальной территории племени. Поэтому, когда мы говорим об акценте этого говора, мы имеем в виду Белопавличей исключая западных Вражегрмцев.

Основная характеристика белопавличской акцентуации состоит в утрате окситонезы краткого акцента, в связи с чем появились восходящие акценты на предшествующем слоге, соответственно закономерностями известным сербскохорватской акцентной системе. Так имеем: *īdītok* 'ручеек', *kōnoī* 'канат', — 'веревка'; *zēlen* 'зеленый'; *ūbīī* 'убить', *īdōseī* 'зарубить'; *ležīmo* 'лежим', *īrvēnīmo* 'краснеем'; *nārod* 'народ' и т.п. Исключением является энклиз, в котором из-за появления нового слога, краткий нисходящий акцент не передвинулся к началу слова и мы имеем: *līeīd e* 'она красива', *ženī mi e* 'она моя жена' *zelenā e* 'она зеленая' и т.п.

В связи с переходом краткого нисходящего акцента с последнего слога в говоре присутствуют все четыре акцента, из которых $\hat{\ } (долгий нисходящий)$ может стоять на любом слоге, ˘ (краткий нисходящий) — на любом слоге кроме последнего, а $\acute{\ }$ (долгий восходящий) и $\grave{\ }$ (краткий восходящий) только на предпоследнем слоге перед кратким конечным слогом.

Старый долгий нисходящий акцент ($\hat{\ }$) — неподвижен и мы имеем: *ženē* 'жены' (род. пад. ед. ч.), *sesīrē* 'сестры', *īūgē* 'тоски'; *dānā* 'дней' (род. пад. мн. ч.), *sīrānā* 'сторон' (род. пад. мн. ч., ж. р.) и т.п.

Этому говору не известен так называемый старочерногорский переход акцента (тип: *Báсо* < *Bāsò*, > лит. *Báсо*, *Mýло* < *Mýлò*, > лит. *Mýло* и т.п.).

В нем присутствует праславянский и новоштокавский перенос акцента на проклитику:

а) Новоштокавский ограничивается случаями сочетания односложных слов с предлогом, в первую очередь местоимений, а также некоторых имен существительных и глаголов с отрицанием в аористе: *ý нас* 'у нас', *òò ны(х)* 'от них', *òò вас* 'до вас'; *ýз вас* 'с вами'; *ý грòб* 'в могилу', *нà ýрс* 'на палец', *ýрè(ò) смрý* 'перед смертью'; *нè шñе* (аорист) 'не хотел', *нè смје* 'не смел' и т.д.

б) Старый переход акцента несколько более распространен:

— в вин. пад. ед. и мн. числа имен существительных с основой на -а: *ý воду* 'в воду', *нýз воду* 'вниз по течению', *ýрè(ò) зору* 'перед зорей', *ý ýланину* 'в горы'; *зà ýлáйу* 'за зарплату', *ý бòрбу* 'в борьбу'; *нà кáрше* 'в карты', *ý цркву* 'в церковь';

— у имен существительных женского рода на согласную: *ý нòñ* 'вечером', *ýдд нòñ* 'под вечером'; *нà мáс* 'в жиру', *ýдд јесèн* 'перед осенью', *нà ýмèй* 'на-изуст'; *зà рýчè* 'за слово', и в под. имен существительных, которые в имен. падеже един. числа имеют один из нисходящих акцентов;

— у имен существительных среднего рода: *ò(ò) злáйшà* 'из золота'; *ýд ýщèлу* 'по телу', *ý лèтò* 'летом', *нà нèбо* 'на небо', *нà гору* 'на гору'; *нýз ýльè* 'в поле', *зà срце* 'за сердце';

— у имен существительных мужского рода на согласную: *кòñ крáльà* 'у короля', *нà ýйý* 'в дорогу', *нà мáль* 'на молот'; *зà коньè* 'за лошаадьми', *нà коньè* 'на лошадей' и т.д.

в) Является и передвижение акцента типа: *у добрý час*, *у злý час* 'в недобрый час', но, как видно, только с именем существительным *час* 'час'.

Безударная долгота в этом говоре встречается часто и в разных позициях. Она появляется и перед ударением и после его. В послеударном положении она является только после нисходящих акцентов. Категории, в которых встречается подобная долгота многочисленны. Здесь мы приводим только некоторые из них, которых нет у Вука Караджича и Джуры Даничича. Так находим:

— в дательном, винительном и предложном падежах мн. числа ж. рода -а основ существительных, которые в имен. падеже единственного числа имеют нисходящий акцент: *кру́шкàма* 'грушами', *бáбàма* 'бабушками' и т.п.;

— в окончаниях инфинитива глаголов -ну́йи, -а́йи, -и́йи (здесь без крайнего, финального -и): *у́рйáйи* 'рисовать', *мýсáйи* 'думать', *брýнýйи* 'заботиться'. Долгота в окончаниях этих глаголов является тоже в настоящем времени, в будущем, в имперфекте и в причастии действительного залога прошедшего времени;

— на окончаниях прилагательных: -ав, -ас́й, -иñ: *глыбáв* 'грязный', *слýнáв* 'сплюнявый'; *бáльáс* 'черноголовый', *жýйкáс* 'желтоватый';

Что касается согласной *x*, говор Белопавличей также подтверждает исследования, проведенные проф. Бошковицем о говорах Черногории, а именно — фонема *x* здесь чаще всего заменена другими фонемами.

Что касается фонемы *j*, можно сказать, что она отличается очень непостоянной артикуляцией, исключив инициально-протетическую позицию, где она образованна от *ñ* (*đđj* 'дойти', *ïđj* 'пойти', *сđj* 'сайти', *мđj* 'мочь' и под).

Фонема *ć* разнообразного происхождения:

а) *ć* получилось в результате новой йотации из сочетания предшествующей фонемы *c* *j* (<*ь*+*je*): *клăće* 'колосья', *дсе* 'остья', *ïдсĕ* 'собачье', потом: *ïдсĕи* 'собачий', *ïасĕлук* 'собачье поведение', *сѳуѳра* 'завтра';

б) *ć* образованно в результате т.н. екавской йотации: *сĕди* 'сядь', *сĕчĕм* 'рублю', *сĕвĕр* 'север', 'северный ветер' и под.;

в) *ć* получилось из *ѳ*, когда исчезло *в* между *с* и *j*: *сĕдок* 'свидетель', *сĕѳовăи* 'советовать';

г) *ć* образовалось в результате асимилиции по месту образования: *ишĕрăи* 'выгнать', *ишĕшăи* 'расцвести';

д) в словах с экспрессивным значением (гипокористическое) *ć*: *Сĕбо* (м. имя), *Сĕѳо* (м. имя), *Мѳса* (м. и ж. имя), *Гдса* (м. и ж. имя), *Бѳса* (ж. имя) и под.

ž в этом говоре является реже чем *ć*: *кđžи* 'козий', *коžавина*/кожавина 'козье молоко', *иžес* 'съесть', *иžеден* 'съеденный' и под.

Африката *s* присутствует только в некоторых существительных: *бѳса* 'сука', *бѳсак* 'пес', *бѳсин* 'пес', *бѳсѳка* 'девушка с печальным, 'собачьим' взором', *бѳсăче* 'детиче'; *брѳнса* 'бронза' *бронсогдвѳле* 'толстолобый', *бронсогдгав* 'толстолобый', *Малĕнса* (название деревни). В словах типа: *зѳд*/зăд 'стена', *зĕмља* 'земля', *зѳб* 'зуб', *зѳцѳезда* 'звезда' и под., в этом говоре фонема *s* не отмечена.

Согласные *л* и *љ* в основном соответствуют норме, хотя *л* может быть более веляризованным: *лѳк* 'лук', *лѳд* 'сумасшедший', *лѳѳеж* 'вор', *лăжов* 'лгун', 'лжец', *лđѳов* 'вор', или палатализованным, в случаях типа: *Лăкић*, *Лăко*, *Лđла* (личные имена) и под.

Здесь неизвестны случаи смешивания, которое встречается в Зете, Кучах и Братоножичах (черногорские племена) типа: *Мил'шца*, *ѳол'е* (полумягкое *л*) и под.

Йотация. Старая и новая йотация в этом говоре встречаются во всех категориях, в которых они сохранились также и в остальных говорах Черногории.

В черногорских говорах известна йотация согласных *ш*, *д*, *с*, *з*, *н*, *л* перед *j*, характерная и для говора Белопавличей в целом. Эти согласные, которые и так легко йотируются, в том также и губные. Между тем, наряду с йотированными губными параллельно и йотированные и нейотированные, так что алтернати:

- йб*: *йльсма/йјесма* 'песня', *йльна/йјена* 'пена';
бб: *бльэжсай/бјэжсай* 'бежать', *бльсмо/бјэсмо* 'мы были', *дбље/дбје* 'обе';
вб: *вьэра/вјэра* 'вера, и доверие', *вьенчянье/вјенчянье* 'венчание',
вьэрийи/вјэрийи 'обручить';
мб: *мльсйо/мјэсйо* 'место', *мльэра/мјэра* 'мера', *загрмльейи/загрмјейи* 'загреметь' и т.д.

Б. Морфология

В отношении грамматических форм, в основных чертах, говор Белопавлчицей сходен с остальными зетскими говорами.

1. Из морфологии существительных укажем несколько явлений:
 а) Известное зетское совпадение род. и предл. падежей множ. числа появляется и здесь: *йо ливадā, йо кѳнā* (род. пад. мн. числа).

б) Склонение мужских ласкательных имен на *-о* идет по образцу: *Йбво-Йбва-Йбву, Пэро-Пэра-Пэру* и т.д.

в) Род. мн. числа без окончания *-а* (тип: *йейи сйоийин ъуди* 'пять сот человек') неизвестен.

г) Дистрибуция вставки *-ов-*, *-ев-* не совпадает полностью с ситуацией в лит. языке, а совпадает с ситуацией в остальных зетских говорах, хотя можно сказать, что фреквенция форм с вставками несколько выше. Так здесь имеем: *ђаккови* 'ученики', *шуреву* 'шурины', *идсйови* 'посты', с параллельным существованием форм без вставки.

д) Неизвестны формы существительных женского рода *-а* основ катунского типа (Катунска нахия, область в старой Черногории) в зват. пад. ед. числа: *Мāре, Анђе*. Здесь всегда: *Мāра, Анђа*, зват. *Мāро, Анђо*.

дж) Частно являются существительные двойного рода. Так напр. существительные: *йдздрāв* 'привет', *глад* 'голод', *йдсйи* 'посты', *йдган* 'негодяй', *дшрбв* 'яд', *милейи* 'народ' (тур.) — то женского, то мужского рода.

е) Существительные женского рода на согласную в твор. падеже ед. числа преимущественно с окончанием *-у*: *с кдшћу* 'с костью', *с мāшћу* 'с жиром' и под.

ж) Кажется, что в этом говоре чуть побольше чем в остальных говорах Черногории в дат. и твор. падежах множественного числа собирательных существительных среднего рода и некоторых существительных мужского рода распространено окончание *-ма* вместо *-има*: *шдлāдма* 'телятам-и', *лудма* 'людям', 'с людьми'. Так бывает и с фамилиями на *-(в)ић*: *Пойдвйћма, Пāјдвйћма* и др.

2. В местоименном склонении вспомним ортогоническую форму личного и общего местоимения в дат. и пред. падежах един. числа: *мне* 'меня' *шдбе* 'тебя' *сдбе* 'себя'. Здесь надо указать на превращение окончания *-и(ј)ех* в род.-предл. падежах мн. числа прилагательно-место-

именного склонения в $-u(j)\bar{a}$, т.е. $-u(j)\bar{a}$: *ийја* 'тех', *младија* 'молодых' и под., или в дат., твор. и предл. падежах (мн. числа): *ийјама*, *младијама* и т.п.

Как и в црничском, пиперском и среднекатунско-лешанском говорах, здесь также является приставка *йо* для усиления и смягчения в сравнении: *йдоболь* 'получше', *йдмань* 'поменьше', *йдгрђу* 'похуже'.

3. В области спряжения вспомним:

а) Инфинитив всегда является без финального *и*: *чийтай* 'читать', *играй* 'играть', *ндсий* 'носить', *сѣћ* 'рубить'.

б) Кроме глаголов *виђу* 'вижу', *вѣљу* 'скажу' и литературных *могу* 'могу' и (*х*)*дђу* 'хочу', окончание первого лица ед. числа наст. времени глаголов — совпадает с литературным. Очень редко является и *йомогу* 'помогу' (форма и значение первого лица ед. числа наст. времени): Да ви *йомогу* 'Я помогу вам'.

в) Мы не нашли примеров расширения по аналогии окончания *-у* в третьем лице мн. числа наст. времени из остальных шести спряжений у глаголов VII и VIII спряжения. Обязательно: *радѣ* 'работают', *ндсѣ* 'носят', *држѣ* 'держат' и под.

г) Из системы совсем исчезла форма деепричастия прошедшего времени (тип: *чийтавши*, *йрочийтавши*). Ее заменила перифрастическая (описательная) конструкция типа: *Поийто сам дошѣ*, *видидо сам...* 'Когда я пришел, увидел...'

В. Синтаксис

1. В области синтаксиса падежей известно, что в зетских говорах стерлось различие в употреблении винительного и творительного падежей в пользу винительного — когда идет слово о глаголах, которые обозначают направление (движение) и место (нахождение). Так, здесь очень часто является винительный падеж в значении предложного: *Живим љ град* 'Живу в городе' и *Идем љ град* 'Иду в город'. Надо подчеркнуть так же смешение родительного и предложного падежей мн. числа существительных *-а* основ и *-о/јо* основ, о которых упомянули выше, где форма родительного п. принимает функцию предложного: *Оийја се йо кафѣнѣ* 'Он пьянствует по кабакам' (форма: кабаков), *Скийй йо сѣлѣ/сѣлѣ* 'Бродяжничает по деревням' (форма: деревень).

Здесь нет явления замены творительного социативного творительным орудия, типа: *Иде Миланом* (надо: *с Миланом*) 'Он идет с Миланом', как это встречается в говоре Зеты. Но, очень часты бывают замены творит. падежа орудия социативом и нередко конструкцией типа: *Койѣм с маййкѣм* 'Копая с мотыгой' *Кдсѣм с кдсѣм* 'Кошу с косой' (надо: *мотыгой*, *косой*, значит — без *с*), *Орѣм с йлѣгом* 'Пашу с плугом' и т.д.

2. Значения глагольных времен в большой мере совпадают со состоянием в литературном языке. Принимая во внимание довольно выраженную эпическую окраску этого говора, очень распространены

исторические значения глагольных времен, а также и повелительного наклонения, как модальной формы. Эта наративность особенно выражена в настоящем и прошедшем временах, но она нередкая и в будущем (простом и сложном).

В этом говоре нет чуждых (прежде всего, итальянских и немецких) конструкций, в которых, вместо конструкций *за+существіиельное*, стоит *за+неопределенная форма* (тип: *за йойиши*), такие конструкции встречаем в некоторых других говорах Черногории. В общем, неопр. форма в функции объекта очень часто заменяется конструкцией *да+настоющее время*. Так бывает и с модальной неопр. формой, при чем появляются конструкции типа: *Пдче да йлдчѐ* (нет: *Пдче йлдкѐй*), *Трѐбѐ да удѐрймо* (нет, или очень редко: *Тйрѐбѐ удѐрйи*) и т.д.

В то время как аорист (прошедшее совершенное время) очень живая категория, имперфект (прошедшее несовершенное время) находится в процессе сужения сферы употребления, и, как уже сказали, деепричастие прошедшего времени совсем исчезло, а его заменяет обычно конструкция *йойишо+йерфекй*, или *йойишо+ймосквямйерфекй*, очень редко *йойишо+аорисй*. Вместо союза *йойишо* здесь могут появиться союзы: *кад* 'когда', *чим* 'как только', или какой—нибудь похожий союз времени. Такое состояние и в восточно-черногорских говорах.

3. Ни в области синтаксиса предложения этот говор в основном не различается от других говоров зетского типа.

Хотя богатство союзных отношений в предложении больше, целая группа союзов, все-таки, незнакома ежедневной структуре здешнего предложения. Такие союзы: *будући* (*да*), *дакако*, *дашию*, *дакле*, *мада*, *йремда*, *йак*, *ййак*, *йначе*, *еда*, *некмолй*, *чак*, *чак шйша више* и т.д.

Г. Лексика

Учитывая исторические условия, т.е. наследствие романских языковых элементов и долгий период жизни под турецким игом, в этом говоре богато представлена турецкая лексика, а несколько меньше и романская. Это особенно видно в микротопонимии, богатой названиями турецкого происхождения, а нередко и романского. Этот говор сохраняет целый ряд слов древнесловянского происхождения, которые и сегодня живут в русском литературном языке, отдельно в русских народных говорах. Между тем, диалектная автохтонная лексика представлена не широко.

. . .

На конце, надо подчеркнуть, что существуют все общественно-культурологические, географические и лингвистические условия, чтобы в будущем развитии говора Белопавличей ускорилось утверждение особенностей характеризующих младшие новоштокавские говоры герцеговинского типа. О такой перспективе можно говорить с дистанции времени. Значит, речь идет о ускоренной трансформации говора, вызванной новоштокавскими инновациями.

